Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | TEMMUZ 2012 | 9,00 TL (KDV Dahil)

101

ESKİ YUNAN'DA CİNSEL AŞK

- Yunan felsefesinde 'güzel' ve 'aşk' kavramları
- Erkek eşcinselliğinin kutsanması ve 'yüce aşk'
- Yunan mitolojisinde tanrıların 'renkli' cinsel yaşamı

F-tipi tarih: İslamcı tarih projesi

Anadolu Üniversitesi'nde 'Matematik Noktası'

Matematiği gözle görüp elle tutun

İslam hukuku kadına ne vaat ediyor?

ISSN 1304-6764

9 771304 676614

Kıbrıs satış fiyatı 10 TL

Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi
SAYI: 101 / TEMMUZ 2012
GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu
YAYIN YÖNETMEN YARDIMCILARI
Nalân Mahsereci
Baha Okar
İDARİ İŞLER
Deniz Karakaş
GRAFİK-TASARIM
Eren Taymaz
ADRES
Caferağa Mah. Moda Cad. Zuhal Sk. 9/1
Kadıköy / Istanbul
TEL: (0216) 345 26 14 / 349 71 72 (faks)
www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr
Internet grubumuza üye olmak için
bilimgelecekdergisi-subscribe@yahoogroups.com
adresine eposta göndermeniz yeterlidir.
YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 100 TL / 6 aylık: 50 TL
(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız)
Kurumsal abonelik: 1 yıllık 120 TL
YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 75 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 150 Dolar
e-ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 25 TL / 6 aylık: 15 TL
(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)
7 RENK BASIM YAYIM FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Deniz Karakaş
BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık
Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10, Çobançeşme
Yenibosna / Istanbul Tel: (0212) 452 23 02
DAĞITIM: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama
YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)
ISSN: 1304-6756 **DİLİ:** Türkçe

TEMSİLCİLERİMİZ

ANKARA: Çağlar Kılınç / Tel: (0505) 584 63 36 / caglarkilinc@gmail.com
BARTIN: Barbaros Yaman / (0506) 601 64 50 / yamanbar2000@yahoo.com
BURSA: Evren Sarı / (0533) 526 49 80 / sarievren360@yahoo.com
İSKENDERUN: Bahar Işık / (0533) 217 71 96 / isikbahar@gmail.com
İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0232) 463 98 57
Osman Altun / (0541) 695 19 97
SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 / hasanaydn@hotmail.com
TARSUS: Uğur Pişmanlık / (0533) 723 47 89 / aratosdergisi@gmail.com
ALMANYA: Çetin M. Akçı / cetin@akci.de
BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com
GÜNEY AMERİKA: Demircan Pusat / demircanpusat@gmail.com
İTALYA: Aslı Kayabal / aslikayabal@hotmail.com
KANADA: Erdem Erinç / erdem_e@hotmail.com
BİLGİ ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Nazan Mahsereci (0532) 485 63 63 / nazanmahsereci@hotmail.com
İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin (0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com
İÜ (BEYAZIT) TEMSİLCİSİ: Ezgi Altınışık (0555) 481 64 38 / tern.ezgi@gmail.com
ODTÜ TEMSİLCİSİ: Şule Dede (0505) 550 61 31 / sule_dd@yahoo.com
HACETTEPE/BEYTEPE TEMSİLCİSİ: Selim Eyüp Arkaç (0506) 663 84 12 / selimbio@gmail.com
9 EYLÜL ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Buse Zorlu (0506) 472 73 84 / t.busezorlu@gmail.com
SİNOP ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Özkan Kalfa (0541) 814 16 32 / berke__442@hotmail.com
MUĞLA ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Deniz Ali Gür (0536) 419 84 00 / denizaligur@gmail.com

'Matematik Noktası' sizi bekliyor

Elinizdeki dergide bir dosyaya özellikle dikkat çekmek istiyoruz: Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde 'Matematik Noktası'. Dört ay kadar önce, Ahmet Doğan ile birlikte, ***50 Soruda Matematik*** *kitabımızın yazarı Prof. Dr. Şahin Koçak'ın davetiyle Eskişehir'e gitmiş, orada Prof. Dr. Mehmet Üreyen ile tanışmış ve genç öğretim görevlileriyle oluşturdukları Matematik Noktası'nı gezmiştik. Gerek Sayın Üreyen'in heyecanına gerekse Nokta'nın içeriğine hayran kalmış ve bu mekânı mutlaka dergimizde geniş olarak tanıtmalıyız diye düşünmüştük.*

Diğer bütün işlevleri bir yana, Matematik Noktası'nın en önemli özelliği, soyut niteliğinden dolayı herkesin çekindiği matematiği, elle tutulur, gözle görünür ve bilge bir arkadaş gibi oynanır bir şekle dönüştürmesi. Ahmet Doğan'ın sunuş yazısında da vurguladığı gibi, burası hem bir müze hem bir laboratuar hem de bir oyun bahçesi. Matematik Noktası ile tanışan bir çocukta artık matematik korkusundan eser kalmaz ve tıpkı Mehmet Üreyen ve ekibi gibi başlar sayılarla, şekillerle, cisimlerle oynamaya. Her okula, bu çapta olamasa bile, mutlaka bir Matematik Noktası gereklidir bizce.

Öncelikle matematik öğretmenlerine, üniversitelerin matematik bölümlerinin öğretim üyelerine sesleniyoruz. Mutlaka zaman ayırın, Eskişehir Anadolu Üniversitesi'ni ziyaret edin ve Matematik Noktası'nı gezin. Kesinlikle çarpılacaksınız. Daha sonra öğrencilerinizle tekrar gidin ve onların da matematikle tanışmasını, göz teması kurmasını ve el sıkışmasını sağlayın. Eminiz, içinizden bazıları benzer "nokta"ları kendi okulunda da kurmaya girişecektir. Matematik Noktası sizi bekliyor! Biz de ***Bilim ve Gelecek*** *olarak önümüzdeki dönem bu tür ziyaretleri düzenlemeye çalışacağız.*

Mehmet Üreyen ve genç ekibini, yönlendiricilik yapmış Şahin Koçak'ı, Anadolu Üniversitesi yöneticilerini ve buraya emeği geçmiş herkesi gönülden kutluyoruz.

***

Baha Okar arkadaşımız 20 aylık zorunlu ayrılıktan sonra yeniden dergideki görevinin başında. Cezaevinin dingin ve rutin ortamından dışarıdaki hayatın keşmekeşine ve derginin yoğun temposuna balıklama dalmak zorunda kaldı; hem de bunaltıcı yaz sıcağında. Biz de arkadaşımızın uyum sürecini hızlandırmak için sürekli iş yüklüyoruz ona. Şaka bir yana, dergimiz Baha ile daha güzel…

Baha Okar tahliye oldu ama cezaevleri Baha'larla dolu. Ergenekon, Odatv, KCK, Balyoz, Devrimci Karargâh vb. davalarda düzmece iddialarla insanların hayatına el konulmaya devam ediliyor. Dergimiz matbaaya giderken onlarca KESK yöneticisinin gözaltına alındığı haberi geldi. Bu faşizan uygulamaları protesto ediyoruz.

***

100. sayımızı okurlarımız ve yazarlarımızla birlikte yemekli-içkili bir geceyle kutladık geçtiğimiz ay. Gecede bizi yalnız bırakmayan, emeğimizi paylaşan tüm dostlarımıza teşekkür ediyoruz. Nice 100 sayılara!

Dostlukla kalın…

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

100. sayımızı kutladık.....4

KAPAK DOSYASI

Hasan Aydın
Eski Yunan'da aşk, cinsellik ve üreme.....6
Mitos'tan Logos'a: Cinsel aşk.....7
Sokrates öncesi felsefede cinsel aşk.....13
Sokrates ve cinsel aşk.....17
Aşk felsefesinin gerçek temsilcisi: Platon.....26

DOSYA / Anadolu Üniversitesi'nde 'Matematik Noktası'

Ahmet Doğan
Matematiğin laboratuarı olmaz demeyin.....29

Prof. Dr. Mehmet Üreyen ile söyleşi
Matematiği elinizle tutmak istemez misiniz?.....31

Matematik Noktası'ndan örnekler.....36

Deniz Ali Gür
F-tipi Tarih: İslamcı Tarih Projesi.....40

A. Kemal Demir
İslam hukuku kadına ne vaat ediyor?.....49

Ferhat Kaya
Sürdürülebilir kalkınma gerçekten sürebilir mi?.....54

Dr. Deniz Akgün
Beslenmeye bağlı sağlık sorunları.....60

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş
İnternette anonimlik ve Tor Projesi.....64

EVRENLE SÖYLEŞİLER / Richard T. Hammond
Kuark ile söyleşi.....68

Nıvart Taşçı
'Bir rüyayı öldüremezsiniz'.....72

Tuncay Yılmaz
Kenar notları eşliğinde *Kadının Evrimi*.....75

YAYIN DÜNYASI / Baha Okar.....78

Osman Altun
Kültür Kuramında Marksist Duruş.....78

Prof. Dr. Hilmi Uysal
Evrimsel tıbbın ilkeleri.....79

Nalân Mahsereci
Paralel dünyada bir Einstein.....80

GEÇMİŞE YOLCULUK / Aslı Kayabal.....85

BİLİM GÜNDEMİ / Deniz Şahin.....88
Deri hücrelerinin beyin hücrelerine programlanması gerçekleştirildi / Pestler genetiği değiştirilmiş mısırlara adapte oluyor / Sentetik kan pulcukları geliştirildi/ Nötronlar paralel bir dünyaya mı kaçıyor? / 1 milyon kere milyar kere milyar kere milyar kere milyar kere milyar kere milyar: Keşfedilmemiş ilaç sayısı

BRİÇ / Lütfi Erdoğan.....91

MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün
Banach'ın kibrit kutusu problemi.....92

FORUM 94

BULMACA / Hikmet Uğurlu..... 96

KAPAK DOSYASI **6**

ESKİ YUNAN'DA CİNSEL AŞK

Hasan Aydın inceledi

Acaba genel olarak aşk, özel olarak da cinsel aşk, felsefenin gündemine nasıl girmiş, ne türden tezler ileri sürülmüştür? İleri sürülen tezler, aşk bağlamında mitos'tan logos'a geçişi sağlayabilmiş midir? Eski Yunan felsefesinde cinsel aşkın evrimi nasıl olmuştur?

- **Yunan felsefesinde 'güzel' ve 'aşk' kavramları**
- Erkek eşcinselliğinin kutsanması ve 'yüce aşk'
- **Yunan mitolojisinde tanrıların 'renkli' cinsel yaşamı**

DOSYA **29**

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ'NDE 'MATEMATİK NOKTASI'

Matematiğin laboratuarı insan beynidir derler, ama burası bir laboratuar gibi...

Ahmet Doğan

Matematiğin laboratuarı olmaz demeyin

Prof. Dr. Mehmet Üreyen ile söyleşi

Matematiği elinizle tutmak istemez misiniz?

Matematik Noktası'ndan örnekler

Deniz Ali Gür **40**

F-tipi tarih: İslamcı tarih projesi

İslamcı tarih projesinin kusursuz bir fotoğrafını vermeye çalışmaktansa, üç temel özelliğini tartışmakla yetineceğiz. Bu özellikler anakronizm, özgücülük ve yerlilik tekeli iddiasıdır.

49 **A. Kemal Demir yazdı**

İslam hukuku kadına ne vaat ediyor?

İslam özellikle kadınlara ne sunuyor? Bir başka deyişle İslam'ın şer'i kanadını topluma adapte edersek ne bekliyor bizi?

54 **Ferhat Kaya**

Sürdürülebilir kalkınma gerçekten sürebilir mi?

Sürdürülebilirliğin temel amacı günümüzdeki istek ve ihtiyaçlarımızı gelecek nesillerin kaderini tehdit etmeyecek biçimde sağlayabilmek idi. Ancak daha sonra ekoloji, toplum, ekonomi ve teknoloji arasında trajikomik bir "yeşil" uzlaşıya dönüştü.

BİLİŞİM DÜNYASINDAN İzlem Gözükeleş **64**

İnternette anonimlik ve Tor Projesi

Devletler ve şirketler, internet kullanıcılarının faaliyetlerini gerçek kimlikleriyle ilişkilendirmeye çalışırken, özgür yazılımcılar kimliklendirme ağını anonimleştiricilerle deliyor.

Bilim ve Gelecek'in

Geleneksellesmiş Bilim ve Gelecek yemeğinde, bu kez çifte kutlama vardı: Hem 100. sayımızı kutladık, hem de Baha'mızın özgürlüğüne kavuşmasını... 100 sayımız boyunca bizi desteklemiş, yükümüzü paylaşmış, çok sayıda yazarımız, okurumuz, dostumuzla bir aradaydık...

92 yaşını süren, "en genç" yazarlarımızdan Metin Hatinli ve eşi Can Hatinli, yemeklerimizin vazgeçilmez simalarından oldular.

OdaTV davası tutuklularından Barış Terkoğlu'nun eşi Özge Terkoğlu davanın hukuk dışı seyrini anlattı bizlere.

Kerem Cankoçak-Riitta Cankoçak: Biri CERN'de araştırmacı, atom-altı fizikçisi, diğeri söz işçisi, şair.

Alâeddin Şenel, konuşmasında "Bilim ve Gelecek Üniversitesi"nin öğrencisi olmaktan söz ederek bizleri onurlandırdı.

Geçen yılki yemeğimizin emekçileri Özlem-Yoldaş Özdemir kardeşler ve Ezgi Altınışık, bu kez konuk olmanın tadını çıkararak, Baha Okar, Ender Helvacıoğlu ve Eren Taymaz'a nispet yapıyorlar...

50 Soruda dizisinin şimdilik son kitabı olan *50 Soruda Bilim ve Bilimsel Yöntem*'de onun da tuzu var: Funda Karapehlivan Şenel.

100. sayısını kutladık

Ender, Nalân ve Baha, ayrı ayrı "dalya" dediler.

İsmail Hakkı Demircioğlu, Anadolumuzun aydınlığını türkülerle taşıdı 100. sayı sofranıza... Türkülere olan açlığımızı daha bir besledi, büyüttü, kulak ve gönül doldurun sesiyle; peşinden Volkan ve Derman ile de "derman" aradık derdimize...

Gecenin ilerleyen saatlerinde, konuklarımızı kapıda karşılayan Deniz'in yoğunluğu azalmış, İnan, Suzan ve Baha ile gülümsüyorlar objektife.

Baha'ya tutukluluk sürecinde destek olan, sesini duyurmasına aracılık eden gazeteci dostlarımız da bizi yalnız bırakmadılar. *Medya Mahallesi* programının yayından kaldırılışının hemen ertesiydi, Ayşenur Arslan aramızdaydı. bianet'ten Ayça Söylemez, CNN Türk'ten Süleyman Arıoğlu, *Milliyet* gazetesinden Aslı Aydıntaşbaş ve *OdaTV* yazarı genç akademisyen dostlarımız da bizimleydi.

Benan Dinçtürk Bölofte, Nivart Taşçı ve Nalân Mahsereci, Türkiye akademik ortamının açmazları üzerine hararetli bir sohbet yürütüyorlar.

İsmi yukarıda geçmeyen kimi dostlarımızı da burada anmak isteriz: Yazarlarımızdan Prof. Dr. Zeki Tez, Prof. Dr. Müjgan Tez, Prof. Dr. Sadi Yenen, Çağlar Sunay, Ahmet Doğan, Dr. Ebru Oktay, Dr. Nazlı Demirel, Öner Yağcı, Bener Ergüngör, Asaf Güven Aksel, Meltem Kolgazi, Doç. Dr. Emre Gürcanlı; dergiye emeği geçmiş insanlarımızdan Ruken Kızıler, Özer Or, Güner Or, Nazan Mahsereci, Ufuk Kocausta, Murat Çınar, Elif Akkaya ve İzmir Temsilcimiz Osman Altun; yayıncı dostlarımızdan Haluk Yurtsever, Haluk Hepkon, İbrahim Horoz, Cem Kızılçeç de bizimleydi. 100. sayı yemeğimizi fotoğraflayan Aras Margosyan ve eski emekçilerimizden Ali Ağrı sağ olsunlar, var olsunlar...

Eski Yunan'da aşk, cinsellik ve üreme

Hasan Aydın
OMÜ Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Acaba genel olarak aşk, özel olarak da cinsel aşk, felsefenin gündemine nasıl girmiş, ne türden tezler ileri sürülmüştür? İleri sürülen tezler, aşk bağlamında mitos'tan logos'a geçişi sağlayabilmiş midir? Eski Yunan felsefesinde cinsel aşkın evrimi nasıl olmuştur? Tarihsel veriler, birer doğa filozofu olarak Herakleitos, Empedokles, Pythagoras ve Demokritos'un bu konuda kimi görüşler geliştirdiklerini gösteriyor. Felsefede köklü değişimi temsil eden Sokrates "Hiçbir şey bilmiyorum, eros hakkında olmak dışında" der. Eski Yunan felsefe yazını, yazılı materyaller açısından değerlendirildiğinde, aşk bağlamında gerçek temsilcisini Platon'da bulur.

Okuyacağınız makale, Hasan Aydın'ın "Mitos'ta Logos'a: Eski Yunan Felsefi Yazınında Aşk" adlı, henüz yayımlanmamış olan kitabının ikinci bölümüne dayanıyor. Kitap, önsöz ve giriş bölümleri hariç, eski Yunan felsefesinde aşk sorunsalını tüm boyutlarıyla irdelemeyi hedefleyen altı ana bölümden oluşmakta. I. Bölüm; Eros, Philia, Agape ve Storge; II. Bölüm; Aşk, Cinsellik ve Üreme; III. Bölüm; Aşk, Psikolojik Temeller ve Belirtiler; IV. Bölüm; Aşk, Etik ve Toplum; V. Bölüm; Aşk, Kozmoloji ve Oluş; VI. Bölüm; Aşk, Güzellik ve Mistisizm başlıklarını taşıyor. Metnin ara başlıkları tarafımızdan konuldu ve çalışmadan ilgi çekeceğini düşündüğümüz bölümleri yayınlamayı uygun bulduk.

MİTOS'TAN LOGOS'A: CİNSEL AŞK

Kuşkusuz, tüm kültürlerde olduğu gibi, eski Yunan kültüründe de aşkın en temel yorumu, onun cinsellikle bağlantılı yorumu olsa gerektir. Bu yorumu, aşk için kullanılan sözcüklerin kökenleri ile toplumların erken dönemlerindeki evren algılarını yansıtan mitolojilerinden de çıkarsamak olasıdır. Nitekim pek çok dilde aşkı ifade eden sözcüklerin kökeninde **tutku**, **arzu**, **özlem** ve **libido/cinsellik** gibi insanın fizyolojik ve psikolojik yaşantısında köken bulan duygular yer almaktadır ve Yunancadaki eros'ta bu oldukça açıktır. (1) Batı kültürlerinde tarihsel olarak aşk kavramını inceleyen R. May'e göre, Batı dillerinde aşk, "arzulama", "özleme", "doyum" ve "libido" ile ilişkilidir. (2) Aynı durum, Arapça kök olarak sarmaşmak ve sıkı bir biçimde sarılmak anlamına gelen aşk'ta ve Türkçedeki "sevi" kökünden türetilen sevgide ve "amırmak" kökünde türetilen amır'da da görülür. (3) Bu nedensiz değildir; bunun hem fizyolojik hem de psikolojik köklü nedenleri bulunmaktadır. Zira aşk diye nitelenen arzu ve tutku, hem insanın tensel-cinsel ve tinsel-ruhsal gereksinimlerini sağlamaktadır, hem de bir tür olarak insanın varlığını sürdürmesinin temeline oturmaktadır. (4)

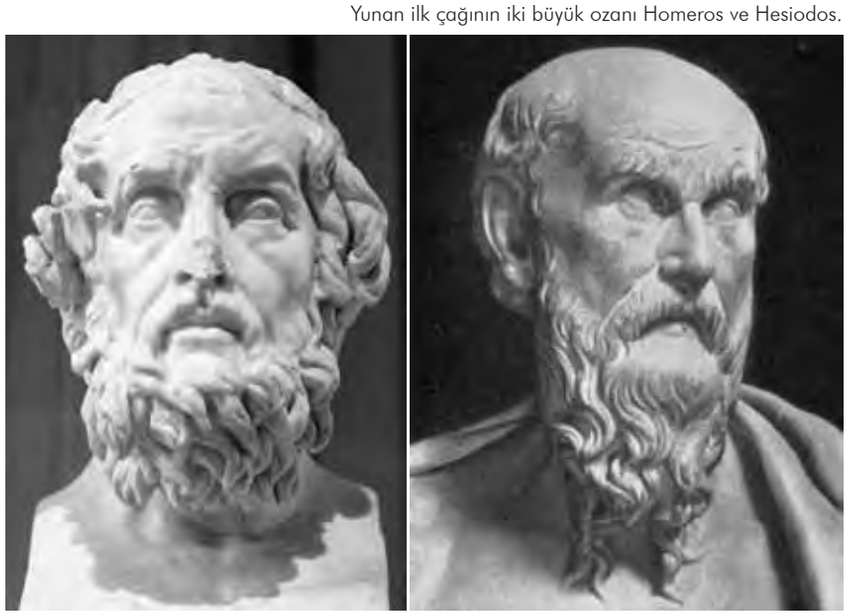
Öte yandan, Sümer, Babil (5) ve Mısır (6) mitolojilerinde olduğu gibi Eski Yunan mitolojilerinde de teogonik ve kozmogonik doğumlardan söz edilmesi ve varlığın oluşumunda cinsel içerikli motiflerin kullanılması (7), aşk ve cinsellik arasında kurulan kadim bağı göstermesi açısından anlamlıdır. Ayrıca bu durum, önemsenen insani bir duygunun teogonik ve kozmogonik bir düzeye nasıl yansıtıldığına önemli bir örnek oluşturur. Bu kozmogonilerde, tüm varlıklar, erkek ve dişinin birleşmesinden doğmuş gibidir. Sözgelimi, Hesiodos'a baktığımızda, insan biçiminde tasarlanan Ouranus ile Gaia'nın başlangıçta birbiriyle sarmaş dolaş olduğu, sonunda Kronos'un onları zorla birbirinden ayırdığı anlatılır. (8) Buradaki birleşme ve ayırma motifi, yer ve okyanusla bunların içerisindeki her şeyi, şahsi varlıklar arasında gerçekleşen bir dizi cinsel birleşmenin ve doğumun sonucu olarak tasarlandığını gösterir. Bu doğumlarda, ontik bir varlık atfedilen ve ölümsüz tanrıların en güzeli sayılan eros, aşkın, cinsel üreme gücünün, çiftleşme ve doğuma giden sürecin başlatıcısı konumundadır. (9) Orpheus'a mal edilen teogoni ve kozmogonilerde insani üreme motifi yerine, hayvanlar dünyasında görülen yumurtanın döllenmesi yoluyla üreme motifi kullanılır. Buna göre, dünyanın başlangıçta yumurta biçiminde olduğu ileri sürülür; yumurta kırılınca, eros ortaya çıkmış ve yumurtanın üst yarısı gökyüzünü, alt yarısı ise yeri oluşturmuştur. Bu geleneksel öykünün değişik formlarıyla karşılaşmak olanaklıdır. (10) Cinsel içerikli motiflerin kozmogoni ve teogonilerdeki rolü, Europides'in *Bilge Melanippe* oyununda da gündeme getirilir. Euripides, Melanippe'yi şöyle konuşturur:

"Bu öykü benim değil; yerle göğün nasıl tek bir biçim olduğunu annemden duydum: Birbirinden ayrılınca her şeyi doğurmuşlar; ağaçları, uçan varlıkları, hayvanları, tuzlu denizin beslediklerini ve ölümlülerin soyunu gün ışığına çıkarmışlar." (11)

Yunan mitolojilerinde, her şeyin şahsi ve ontik bir açıklaması vardır; sadece yağmur ve fırtına, gök gürültüsü ve gün ışığı, hastalık ve ölüm gibi dışsal ve fiziksel olayların değil, insanın kendi denetiminin ötesinde bir gücün altında olduğunu hissettiren baskın psikolojik dürtülerin de şahsi bir açıklaması bulunur. Sözgelimi, yasak aşk, bir tanrıça olan Aphrodite'nin işidir; birinin bir durumda delice davranması baş tanrı Zeus onun aklını başından aldığı içindir; savaş anında olağanüstü yiğitlikler, kahramana kudret üfleyen savaş ve kahramanlık tanrısı sayesindedir. (12) Bu tür deyişler, tıpkı dışsal olaylar gibi, psikolojik kökenli olayların da dışsal bir varlıktan kaynaklandığı, bu açıdan kaçınılmaz ve zorunlu olduğunu hatıra getirir. Şu haliyle, aşk ya da yasak aşk iradi bir etkinlik değil, tanrı ya da tanrıçalardan kaynaklanan zorunlu bir etkinliktir.

Eski Yunan mitolojilerinde, teogonik ve kozmogonik doğumların yanında, aşk ve cinsellik ilişkisi gündeme geldiğinde, dört ana hususla daha karşılaşılmaktadır. Bu hususlar mitolojik gelenekte cinsel aşkın nasıl kavrandığına ilişkin önemli ipuçları sunar.

Yunan ilk çağının iki büyük ozanı Homeros ve Hesiodos.

Kadının yaratılışı ve aşkın ortaya çıkışı

İlki, kadının yaratılış öyküsü ve ilk insanî aşkın ortaya çıkışıdır. Öyküye göre, zekâ ve ateş tanrısı olan Prometheus, gökten ateşi insanlara vermek için çalınca, Zeus ona kızar ve insanlara ceza olsun diye kadını yaratır. Pandora adını verdiği bu kadının içine her türden kötülüğü sokar ve onu insanların başına bela eder. Öykü şöyledir:

"Prometheus çaldı Zeus'un ateşini insanlar için,
Sakladı onu nartheks içinde.
Kızdı bulut devşiren Zeus, dedi ki ona:
İapetos oğlu, sivri akıllı kişi,
Seviniyorsun ateşi çaldın, beni aldattın diye,
Ama bil ki, dert açtın kendi başına da:
Aldığın ateşe karşılık bir bela
Öyle bir bela salacağım ki insanlara
Sevmeye, okşamaya doyamayacaklar bu belayı.
Böyle dedi ve kah kah güldü insanların ve tanrıların babası.
Namlı şanlı Hephaistos'u çağırdı hemen:
Bir parça toprak al, suyla karıştır, dedi,
İçine insan sesi koy, insan gücü koy,
Bir varlık yap ki yüzü ölümsüz tanrılara benzesin,
Bedeni güzelim genç kızlara.
Athena, sen de ona el işlerini öğret dedi,
Renk renk kumaşlar dokumasını öğret.
Nur topu Aphrodite, sen de büyülerinle kuşat onu,
İstekler, arzularla tutuştur gönlünü.
Yüz gözlü devi öldüren Hermeias, sen de
Bir köpek yüreği, bir tilki huyu koy içine.
Böyle dedi Zeus, onlar da yaptılar dediğini:
Koca Hephaistos, topal tanrı hemen
Bir kız biçimine soktu toprağı.
Gök gözlü Athena süslü kuşağını salıverdi beline.
O canım Kharitler ve o güzelim Peitho
Altın gerdanlıklar taktılar boynuna.
Horalar bahar çiçekleriyle donattılar saçlarını,
Hermeias doldurdu göğsüne yalanı dolanı,
Uzaktan gürleyen Zeus'un oluyordu isteği.

Pandora ve kutusunu betimleyen bir çizim.

Ses koydu içine o tanrılar kılavuzu
Ve Pandora adını taktı.
Pandora demek bütün tanrıların armağanı demekti,
Çünkü bütün Olymposlular insanların başına bela etmişti onu.
Tanrıların babası kurunca bu düzeni,
Epimetheus'a gönderdi Pandora'yı
Kılavuz tanrı Hermeias'la.
Epimetheus unuttu Prometheus'un dediğini:
Zeus'tan armağan alma demişti ona Prometheus,
Alırsan ölümlüleri derde sokarsın demişti.
Armağanı aldı ve alınca anladı
Başına bela aldığını.
Eskiden insanoğulları bu dünyada
Dertlerden, kaygılardan uzak yaşarlardı.
Bilmezlerdi ölüm getiren hastalıkları.
Pandora açınca kutunun kapağını,
Dağıttı insanlara acıları, dertleri.
Bir tek umut kaldı dışarı çıkmadık
Kapağı açılan dert kutusundan.
Umut tam çıkacakken Pandora kapamıştı kapağı.
Böyle istemişti, bulutlar devşiren Zeus.
O gün bugündür insanların başı dertte,
Toprak bela doludur, deniz bela dolu,
Geceler dert doludur, gündüzler dert dolu,
Belalar başıboş dolaşır sessizce
Ölümlülerin çevresinde." (13)

Hesiodos'un hem *Theogonia* hem de *İşler ve Günler* adlı yapıtında uzun uzadıya anlattığı bu efsane, *İşler ve Günler*'deki bağlamıyla birlikte ele alındığında, köylülere insan emeğinin gerekliliği ve bereketi hakkında öğüt vermeyi, dünyada çalışma ve meşakkat sorununun nasıl ortaya çıktığını açıklamayı amaçlar. Açıklanmaya çalışılan sorun felsefi bir sorundur (14); ancak yanıt mitolojik bir temelde ortaya konur. Mitolojik yanıta göre, başlangıçta insanın çalışma ve zahmetin söz konusu olmadığı bir cennet hayatı yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak Prometheus tarafından tanrılardan ateşin çalınması ile yeni bir süreç başlar; çalma işine kızan tanrılar, bu duruma bir ceza olarak Pandora'nın, bir diğer deyişle kadının yaratılmasına karar verirler. İşte bu andan itibaren dünya, çalışma yükümlülüğünün olduğu, hastalık, acı ve kederlerin eksik olmadığı bir sahneye dönüşür. (15) Bu motif, özü itibariyle İbrani geleneğindeki cennetten düşüş mitini anımsatır. Mitolojide kadının varlık nedeni, Prometheus'un cezalandırılmasına bağlansa da, ironik bir biçimde hediye olarak gönderildiği, erkeğin sevmeye ve okşamaya doyamadığı, erkeği kandırmak için güzel bir biçimde süslenmiş bir ceza olarak sunulduğu görülür. Bela ve ceza olarak nitelenen kadının, yüzünün güzel tanrılara benzetildiği, gönlünün, yalan dolan, istek ve arzularla doldurulduğu, köpek yüreği ve tilki huyuyla donatıldığı belirtilir. Pandora'nın kimliğinde temsil edilen kadın denilen bu bela ve cezanın, alımlılığını artırmak için süslenerek armağan kılığında sunulması, umudun dışında tüm kötülüklerin nede-

ni olarak konumlandırılması ilgiye değerdir. Buradaki arzu, tutku, güzellik, umut gibi unsurlar kadının tüm olumsuzluklara rağmen bir aşk nesnesi olarak sunulduğunu ima eder. İzleğin emek ve çalışma bağlamında sunulması, örtük bir biçimde üremenin ve insanların çoğalmasının doğurduğu ekonomik sıkıntılara gönderme yapıyor olabilir. Azra Erhat, Hesiodos'un hem *Theogonia* hem de *İşler ve Günler* adlı yapıtında uzun uzadıya anlattığı bu efsanenin, Ortadoğu, özellikle Sami kaynaklı olduğunu ileri sürmektedir. Benzer bir kanının Werner Jaegar tarafından da dile getirildiği, özellikle ilk kadınla, günah ve kötülüğün dünyaya nasıl girdiği ile ilgili anılan mitte, Doğu'nun teolojik düşüncelerine verilen belli tepkilerin izlerinin sürülebileceğini söylediği görülür. (16) Azra Erhat'a göre, bu efsane, adeta Adem ve Havva efsanesinin Yunan mitosuna aktarılmış bir kopyasıdır. Kadını her kötülüğün, her dert ve belanın başlangıcında görmek, Yunan görüşlerine pek uymaz; nitekim Hesiodos'tan sonra bu efsaneyi işleyen pek olmamıştır. Yunan yazınında, Homeros şiiri ve onun dile getirdiği iyimser, gülümser dünya görüşü ağır basmış, karamsarlığı olduğu kadar kadın düşmanlığını da silip süpürmüştür. (17) Azra Erhat, bu mitin Yunan geleneğinde çok etkili olmadığını söylese de, Platon'un *Devlet*'inde kadına verdiği önemi son yapıtı olan *Yasalar*'da tersine çevirmesi (18) ve Aristoteles'in kadını sürekli ikincilleştiren söylemi (19), onun Yunan kültüründe kadına bakışla ilgili olumlu yargısının ihtiyatla karşılanması gerektiğini düşündürmektedir. Kaldı ki, Yunan kültürü araştırmalarıyla ünlü Egon Friedell'ın deyişiyle, eski Yunan toplumunda kadının yeri hemen hiç yoktur ve hayattaki asıl görevi evliliğe önce para sonra da çocuk vermektir. (20) Evlilik için kadının drahoma vermesi, kadının nasıl erkek karşısında değersizleştirildiğinin ve aşağılandığının bir göstergesi olarak yorumlanmaya açıktır.

Botticelli'nin "Venus'un (Aphrodite) Doğuşu" adlı tablosu.

Güzellik ve aşkın tanrılaştırılması

Eski Yunan mitolojisinde aşk bağlamında karşılaştığımız ikinci husus, güzellik ve aşkın kişilikleştirilmesi ve tanrılaştırılmasıdır.

Burada Aphrodite ve Eros'un var oluşu ön plana çıkar. Aphrodite'nin doğuşu ile ilgili iki mitostan biri Hesiodos'a, diğeri Homeros'a aittir. Hesiodos, *Thegonia*'da bu tanrıçanın denizin köpüklü dalgalarından doğduğunu söyler. Bu öykü Aphrodite'nin kelime kökü olan aphros'a dayalı olsa gerektir; çünkü kelime **köpük** anlamına gelmektedir. (21) Öyküye göre, Ouranos, Gaia'dan doğan çocuklarını doğar doğmaz toprağın bağrına soktuğu için Toprak Ana şişmekte ve korkunç sancılar içinde kıvranmaktadır, bu yüzden son oğlu Kronos'a bir tırpan verir, Kronos da o tırpanla babasının hayalarını keser ve denize atar. Hayalar denizde giderken ak köpükler çıkarır; bu ak köpüklerden güzel bir kız türer ve denizle çevrili Kıbrıs'ta karaya çıkar. (22) Hesiodos şöyle der:

"*Aphrodite dediler ona tanrılar ve insanlar,*

Bir köpükten doğduğu için.

(…)

Sevmek ve sevişmenin büyüsü Aphrodite'den kaynaklandı." (23)

Hesiodos'un Aphrodite'nin doğuşuna ilişkin bu anlatısı, onu, erkeğin hayalarından ve denizin köpüklerinden türetmesi oldukça ilgi çekicidir ve aşkta erkek egemen bakışı yansıtır.

Homeros'a göre ise Aphrodite, Zeus ile Okeanos'un kızı Dione'den doğmadır. Öyküye göre, yiğit Diomedes'le çarpışıp yaralanan Aphrodite'yi anası Diona kollarına alır, sever, okşar ve bileğinden akan kanı silerek yarasını iyileştirir. Dert yanan kızını avutmaya çalışan Zeus, "*cenk işleri sana göre değil yavrum, sen evliliğin gönül açan işlerine ver kendini*" der. (24)

Mitolojide, güzelliği, zarafeti ve bereketi simgeleyen Kharit'ler, Hora'lar ve düğün alaylarının başında giden Hymenaios da Aphrodite'nin çevresindeki tanrılardır. Efsanede, aşk tanrıçasının kişiliği çelişkili ve belirsiz olarak canlandırılır. Savaş tanrısı ile birleşmesinden Phobos (bozgun) ve Deimos (korku), bir de Harmonia (uyum) doğar. Erhat'a göre, ahenk ve uyum anlamına gelen Harmonia'nın yanı başında **korku** ve **bozgun**un anılması Aphrodite'nin kişiliğindeki olumlu ve olumsuz yanları ve çelişkileri simgeler. Ona göre bu ikilik, Platon'un *Şölen/ Symposion* diyaloğunda, daha sonra irdeleyeceğimiz Pausanias'ın konuşmasında da güçlü bir yankı bulur. (25) Buradaki harmonia yani uyum, hem aşk güzellik ilişkisine hem de aşkın kökeninde çiftler arasındaki karşılıklı uyuma gönderme yapsa gerektir.

Eros'a gelince, her şeyden önce onun, ilkçağın en eski metinlerinden beri evrende birleşme ve üremeyi sağlayan bir güç olarak karşımıza çıktığını belirtmemiz gerekir. Bu gücün ortaya çıkışıyla ilgili de farklı öyküler vardır. Hesiodos *Thegonia*'da onu ilk tanrılar arasına yerleştirir. Khaos'tan hemen sonra Eros'a değinir ve "insanların ve tanrıların kalplerini, akıllarını ve isteklerini alıp gitti" der. (26) Böylelikle Eros, Hesiodos'un dilinde en eski tanrılardan birisi olarak konumlandırılır ve kalplerin, akılların ve isteklerin yönlendiricisi olarak belirir. Yunan kültüründe eski olmanın ve yaşlılığın ontolojik değere gönderme yaptığı düşünülürse, bu mitin, Eros'u diğer tanrılardan daha öncelikli bir konuma oturtmaya çalıştığını belirtmek gerekir.

Orpheus'tan geldiği ileri sürülen mistik akımda da Eros'un dünya ile birlikte Khaos'tan çıktığına yahut da Gece'den doğma evren yumurtası ikiye bölünüp yarı kabuğundan gök, yarı kabuğundan toprak ortaya çıkınca Eros'un da doğduğuna inanılır. (27) Bu söylemde Eros, androgyne, yani hem erkeğin hem de dişinin cinsiyetine sahip hünsa bir tanrı olarak betimlenir ve onun Zeus dahil ilk tanrılar kuşağına yaşam verdiği ileri sürülür. (28) Eros'a ilişkin androgyne nitelemesi, Platon'un *Symposion*'undaki Aristophanes'in konuşmasında farklı bir bağlamda yeniden ele alınıp işlenir.

Eros, Hesiodos'un dilinde en eski tanrılardan birisi olarak konumlandırılır ve kalplerin, akılların ve isteklerin yönlendiricisi olarak belirir.

Başka efsanelere göre, Eros'un Aphrodite ile Hermes'in oğlu, ya da Eileithyia veya İris'in çocuğu olduğu söylenir. Ouranus'lu Aphrodite'nin Hermes'le birleşmesinden Eros doğmuş, Dione'nin kızı Aphrodite'den de Anteros doğmuştur. (29) Platon *Symposion* adlı yapıtında, onu ölümsüz bir tanrı olarak değil, bir cin (daimon) olarak ele almakta, yoksulluk tanrıçası Penia ile bolluk tanrısı Poros'un oğlu olduğunu ileri sürmektedir. (30) Erhat'ın deyişiyle, bu efsaneler, Eros'un çok boyutluluğunu dile getirmek için sonradan uydurulmuş gibi görünmektedir. (31)

Aşk ve ruh ilişkisi

Eski Yunan mitolojisinde aşk bağlamında ortaya çıkan üçüncü husus, aşk ve ruh arasındaki ilişkidir.

Miletos efsanesine göre, Psykhe, Miletos kralının kızıdır, üç kız kardeşin üçüncüsü ve en güzelidir. Bu güzelliği yüzünden, Aphrodite'nin hışmına uğramıştır. Tanrıça onun tek başına bir dağa bırakılmasını, kendisine koca olacak ejdere varmasını emreder. Oğlu Eros'tan da dileğini yerine getirmesini ister. Ama Eros, Psykhe'yi görür görmez ona aşık olur, kızı bir saraya yerleştirip geceleri gizlice yanına gider. Sevgilisine görünmez, kendisini görmek için herhangi bir girişimde bulunmamasını da öğütler. Ama Psykhe dayanamaz, bir gece Eros kanatlarını yaymış uyurken yağ kandilini yakar ve yanına gidip ona bakar. Sevgi Tanrısı Eros olduğunu görünce, elleri titrer ve bir damla kızgın yağ Eros'un omzuna düşer. Tanrı uyanır

Psykhe, sonunda Eros'a, yani can sevgiye kavuşur. Efsanede gerçek aşk, hem ruha yönelik hem de emek isteyen bir aşk olarak tanımlanır.

uyanmaz sevgilisini bırakıp gider. Sonunda Aphrodite ikisine de acır; Psykhe'nin bir sürü olamayacak işler yapmasını emreder. Cinler, periler, kıza yardım ederler ve sonunda Psykhe, Eros'a, yani can sevgiye kavuşur. (32) Öykü, simgesel bir dille, sevgi ile ruhun birbirinden ayrılamayacağı, ama bu birliğin ancak birçok engeli aşmak, birçok düşmanı alt etmekle gerçekleşebileceği mesajını vermeye çalışmaktadır. (33) Dolayısıyla öykü, gerçek aşkı hem ruha yönelik hem de emek isteyen bir aşk olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda aşk emek ister özdeyişini bu öyküye değin geriye götürmek olanaklıdır.

Tanrılar arası karmaşık cinsel ilişkiler

Eski Yunan mitolojisinde aşk bağlamında karşımıza çıkan dördüncü husus, daha önceki çözümlemelerimizden de anlaşılacağı gibi tanrılar arası karmaşık cinsel ilişkilerdir.

Yunan mitolojileri irdelendiğinde, kozmogonilerde olduğu kadar, teogonilerde de tanrılar arası ilişkilerde cinsellik söz konusudur ve hatta ensest ilişkiden, aşk yüzünden tanrılar arası kıskançlık, kavga ve tanrıların birbirini ayartmasına değin olağan ahlaki durumu hiçe sayan pek çok olaydan söz edildiği görülür. (34) Bilindiği gibi daha sonraları felsefî yazından halk dinini eleştiren Ksenophon, Herakleitos ve

Zeus ve Hera. Bir tanrıça olan Hera, Zeus'un eşi ve ablasıdır.

Platon bu türden tasarımlara köklü bir eleştiri yöneltir. Ksenophon (35) ve Herakleitos'un (36) eleştirisi daha çok teolojik, Platon'unki ise hem teolojik hem de pedagojik bir temele dayanır. (37) Sözgelimi Ksenophon şöyle der:

"*Hepsini tanrılara yüklediler Homeros ve Hesiodos,*

Ne kadar alçaklık ve yüzkarası varsa insanlarda:

Çalıp çırpma, zina ve birbirini aldatma.

Oysa ölümlüler vehmediyor tanrıların doğduğuna,

Kendileri gibi giysileri, sesleri ve kişilikleri olduğuna." (38)

Konuyu nesnelleştirmek, mitolojik bağlamda tanrılar arası cinsel aşka ilişkin kimi örnekler vermek aydınlatıcı olacaktır. Sözgelimi, bir tanrıça olan Hera, Zeus'un eşi ve ablasıdır; mitolojide en güçlü, en cesur ve en güzel tanrıça olarak nitelendirilir, hatta söylendiğine göre güzelliği Aphrodite'yi dahi aşar. Zeus, Hera'yı aldatınca, Hera çok kıskanç olduğu için Zeus'u cezalandırır ve onu bir boğaya çevirir. (39) Yine Zeus, yılan kılığına girerek öz kızı Persophone ile cinsel ilişkiye girer. (40) Bir başka mitolojiye göre, annesinin çektiği acıyı gören Artemis evlenmemeye ve bakire kalmaya yemin eder; fakat Nenfler'den oluşan hizmetçileriyle ormanda avlandığı bir gün karşısına çıkan Orion'a aşık olur ve onunla evlenmek ister. İşveli, cilveli ve gönül alıcı olarak nitelenen Aphrodite'in kocası Hephaistos'tur ve tanrıça kocasını Ares ile aldatır. Ayrıca Hermes ile birlikteliğinden Hermaphroditos doğar. Bunun yanı sıra Adonis ve Ankhises ile ilişkileri vardır. (41)

Tüm bunlara ek olarak mitolojilerde, güzellik ve aşk tanrıçası Aphrodite'nin kadın; kanatlı ve oklu olarak betimlenen Eros'un ise erkek olarak tasarlanması ilgi çekicidir. (42) Mitolojik yazında, Aphrodite'den çok Eros rol oynar ve pek çok mitoloji ona daha öncelikli bir yer verir. Bu durum, Eski Yunan'da sevgide erkek egemen bakışın örtük bir dışavurumu olarak yorumlanabilir. Eğer mitolojilerin, toplumsal olanın tanrısal olana bir tür yansıtılması olduğu tezini kabul edecek olursak, Eski Yunan mitolojilerinde cinsel aşkın oldukça karmaşık ve çarpık ilişkiler ağı oluşturduğunu, günümüz etik değerleri ışığında söylersek ahlakdışı eğilimlerin yaygın olduğunu ve erkek egemen bir bakışın bulunduğunu kaydetmek anlamlı olacaktır. Mitolojilerde gündeme gelen bu cinsel aşkın felsefi yazın içerisinde oldukça etkili bir biçimde işlenmiş olduğu gözlenmektedir. Ancak Eski Yunan'daki felsefe yazınında cinsel aşk, erkeğin kadına olan ilgisinden daha çok erkeğin, genç ve güzel erkeklere arzusunu ya da homoseksüellik olarak nitelenen bir durumu içermektedir. (43) Lewinson'a göre, homoseksüel ilişki, mitolojilerde karşımıza çıkmaz; bu Yunan kültüründe MÖ 6. yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Tarihsel değerlendirmesi ilgi çekici olduğu için sözü ona bırakalım:

"Doryenler Yunanistan'a İyonyalılardan çok önce gelmişlerdi; ama ilk zamanlarda homoseksüellikten söz edilmemektedir. Cinsiyet konusunun ikide bir geçtiği Homeros'un eserlerinde, erkekler arası özel bir bağdan söz edilmez. Aeskhikos'un, Patroklos'un kulanparası, Platon'u oğlanı gibi gösterdiği Achilles, biricik esir-kız sevgilisi Briseis'ten yoksun kalınca, bütün Yunan ordusunu tehlikeye attığını anlatır. Akha ordusunun önderleri, Lakedemonya prensleri homoseksüel değildir; uğruna savaştıkları kadınları vardır. *İliada*'dan yüz yıl sonra yazılan, Hesiodos'un büyük tanrısal destanı *Theogonya*'sında bile homoseksüelliğe hemen hemen hiç işaret yoktur. Hesiodos'un Olympos'u karşı cinse yönelmişti, muhtemelen gününün Yunanlıları da öyleydi. Ancak altıncı yüzyılda değişiklik belirtileri başlıyor, Peisistratos'un oğulları homoseksüeldi, Tiranların (zorbaların) katilleri Harmodios ile Aristegeiton açıktan açığa sevişiyorlardı. Solon'un pedofili (küçükseverlik) konusundaki sözlerinin dostça olduğu açıktır. Yüz yıl sonra iki devlet adamı, erdemli Aristides ile cesur Temistokles, Stesilaos adlı yakışıklı bir genç yüzünden kıskanıp darıldılar. Homoseksüellerin kutsal kitabı olan *Şölen*'de Platon, Aristophanes'e bedenen ve manen homoseksüel aşka kendilerini adayan delikanlılar

Aphrodite'in kocası Hephaistos'tur ve tanrıça kocasını Ares ile aldatır. Bunun yanı sıra Adonis ve Ankhises ile ilişkileri vardır.

Aphrodite'in Hermes ile birlikteliğinden doğan Hermaphroditos.

ancak devlet adamı olurlar, dedirttiğinde, gene de büyük mübalağada bulunuyordu." (44)

Acaba genel olarak aşk, özel olarak da cinsel aşk, felsefenin gündemine nasıl girmiş, ne türden tezler ileri sürülmüştür? İleri sürülen tezler, aşk bağlamında mitos'tan logos'a geçişi sağlayabilmiş midir? Eski Yunan felsefesinde cinsel aşkın evrimi nasıl olmuştur? Bu soruların yanıtını bulabilmek için çözümlememizi tarihsel bir perspektifte sürdürmemiz gerekiyor.

BU BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1) Bkz. Ali Evren Tufan-İrem Yaluğ, "Aşk Fenomeni ve Sevgi İlişkilerinin Nörobiyolojisi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2/4, 2010, s.444.

2) Bkz. R. May, *Aşk ve İrade*, çeviren: Yudit Namer, Okyanus Yayınları, İstanbul 2008, s.8.

3) Bkz. A. E. Tufan-İ. Yavuz, "Aşk Fenomeni ve Sevgi İlişkilerinin Nörobiyolojisi", s.444.

4) Cinsel aşkı, neslin devamını sürdürmeye dönük, doğanın bir aldatmacası olarak niteleyen ve onu fizyolojik açıdan cinsel dürtüyle ilişkilendiren Kenneth Walker, onun psikolojik kökenine de değinerek altı etkene değinir. İlki, cinsel bütünleşme için sık sık duyulan güçlü istek, ikincisi, çocukluğun büyüklükte süren bağımlılığı, üçüncüsü, büyüklerde dahi anne babaya duyulan gereksinim, dördüncüsü, kudretimizi göstermek için hükmedebileceğimiz birinse duyulan ihtiyaç, beşincisi, duygudaşlık ve hayali tepki isteği, altıncısı ise, her türden işte ve yaşamı paylaşmada namuslu bir eşe duyulan gereksinimdir. Bu saptamalar, cinsel aşkta fizyolojik gereksinimler kadar, tinsel-psikolojik gereksinimlerin de rolüne değinmesi açısından oldukça ilgiye değerdir. Bkz. Kenneth Walker, *Fizyoloji Açısından Cinsiyet*, çeviren: Ender Gürol, Varlık Yayınları, Ankara 1964, s.51.

5) Sümer tanrılarının bir listesini veren bir tablette, adı "deniz" için kullanılan ideogramla yazılan tanrıça Namnu, "Gök'ü ve Yer'i doğuran ana" olarak betimlenir. Öteki mitoslardan, gökyüzünün ve yeryüzünün, başlangıçta, tabanı yer, tepesi gök olan bir dağı oluşturdukları anlatılıyor. Gök, Tanrı An; yer, tanrıça Ki olarak kişiselleştirilmiştir; onların birleşmelerinden de hava-tanrı Enlil doğmuştur; Enlil ise Gök ile Yer'i birbirinden ayırmış, evreni Gök'le Yer'in birbirinden hava ile ayrıldığı bir varlık biçimine sokmuştur. Bkz. S. H. Hooke, Ortadoğu Mitolojisi (*Mezopotomya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hıristiyan Mitosları*), çeviren: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, 1993, s.25.

6) Atum, sulardan çıkarak, bu kaos öğelerini düzene sokar; öyle ki bu metinlerde, kendilerine düşen etkinlik alanlarında işlev gösteren tanrılar olarak görünürler. Mitos'un piramit metinlerinden birinde, Atum, kendisini döllerken ve hava olan Şu ile nem olan Tefnut'u üretirken gösterilir; bu çiftin bitleşmesinden Yer-tanrı, yani Geb ile Gök-tanrı Nut çıkar; (...) Geb ile Nut'un birleşmesinden, Osiris ile İsis yanı sıra, Set ile Nefitis'in doğdukları bildirilerek, Heliopolis Dokuzlusu tamamlanmış olur. Bkz. S. H. Hooke, Ortadoğu Mitolojisi (*Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hıristiyan Mitosları*), s.73.

7) Bkz. Hesiodos, *Tanrıların Doğuşu*, çev.: Furkan Aydemir, Say Yayınları, İstanbul 2012, 115 vd.

8) Bkz. Hesiodos, *Tanrıların Doğuşu*, 115 vd.; W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi*, cilt: I, s.82.

9) Bkz. W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi: Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorascılar*, cilt: I, çeviren: Ergün Akça, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012, s.43.

10) Bkz. W. K. C. Guthrie, *Orpheus and Greek Religion*, Londra 1952, s.69 vd.

11) Bkz. W. K. C. Guthrie, *In The Beginning: Some Greek Views on the Origins of Life and Early State of Man*, Methuen 1957, s.122.

12) Bkz. W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi*, cilt: I, s.41.

13) Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s.236-237; Hesiodos, İşler ve Günler, çeviren: Furkan Aygün, Say Yayınları, İstanbul 2012, 50 vd.; Öykünün farklı versiyonları için bkz. Hesiodos, Tanrıların Doğumu, 560 vd.; M. Tahsin Kozanoğlu, Yunan Mitolojisi, Düşünen Adam Yayınları, 1994, s.21-22.

14) Bkz. Werner Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, çeviren: Güneş Ayas, İthaki Yayınları, İstanbul 2012,s.25.

15) Bkz. Werner Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, s.24.

16) Bkz. Werner Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, s.38.

17) Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s.236-237.

18) Bkz.Richard Lewinshon, *Cinsi Adetler Tarihi*, çeviren: Ender Gürol, Varlık Yayınları, İstanbul 1966, s.46.

19) Bkz. Richard Lewinshon, *Cinsi Adetler Tarihi*, s.47-48.

20) Egon Friedell'in, Eski Yunan'da kadının toplumsal konumuyla ilgili yorumu gerçekten çarpıcıdır ve burada aktarılmaya değer: "Demek ki, demokrasinin en aşırı diyebileceğimiz Atina demokrasisi aslında egemen partinin uyguladığı oligarşik bir düzendi ve ne insan hakları ne de kadın erkek eşitliği bilirdi. Kadınlar ne seçebilir ne de memur olabilir, ne siyasal toplantılarda ne de şenliklerde yer alabilir, hatta spor etkinliklerine bile ancak Sparta'da katılabilirdi. Kadınlar hayatları boyunca başkalarının velayeti altındaydılar, örneğin babanın, erkek kardeşin, kocanın, yetişkin oğlun. Buna karşılık, kocanın yalnızca kullanma hakkına sahip drahomaları vardı. Ev kadınları asla toplumsal faaliyetlerde bulunamazdı; bunlara ancak dansözler, flütçü kızlar, kadın düşünürler ve hetairalar katılabilirdi. Hetairalar ve kadın düşünürler aynı kefeye konurdu; çünkü hetairalar çoğunlukla akıllı ve eğitimli olurlar, kadın düşünürler ise, en azından dışarıdan bakıldığında, son derece özgür bir yaşam sürerlerdi. Thukydides'in eserinde Perikles şöyle der: 'En saygın kadın, erkeklerin ne övgüsüne ne de sövgüsüne hedef olan kadındır.' Özellikle de üst tabakalara mensup onurlu kadınlar harem yaşamı sürerlerdi. Sokağa yalnızca yaşlı bir kölenin, gynaikonomos'un (kadınlardan sorumlu görevli) eşliğinde çıkabilir, çarşıda görülmezlerdi bile. Oysa yoksul kadınlar çarşıda sıkça görülürdü, hem müşteri hem de tezgâhtar olarak, fakat onlar bile fabrikada çalışamazlardı. Kadına toplum içinde, bir kadının hizmetini gerektiren bir kurban ayininde rahibe olarak ya da şenlik alayı sırasında figüran olarak yer verilirdi, bunun dışında hayattaki asıl görevi evliliğe önce para sonra da çocuk vermekti." Egon Friedell, *Antik Yunan'nın Kültür Tarihi*, çeviren: Necati Açа, Dost Kitabevi, Ankara 1999, s.198-199.

21) Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s.42.

22) Hesiodos, *Tanrıların Doğuşu*, 180 vd.; Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, s.42.

23) Hesiodos, *Tanrıların Doğuşu*, s.200-210.

Mitolojiye göre, tiranların (zorbaların) katilleri Harmodios ile Aristegeiton açıktan açığa sevişirler.

24) Bkz. Homeros, *İlyada*, çeviren: A. Erhat-A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul 2010, V. 370 vd.; Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, s.42.
25) Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s.42.
26) Hesiodos, *Tanrıların Doğuşu*, 220 vd.
27) Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s.106.
28) Derman Bayladı, *Klasik Mitologyada Tanrılar*, Olaylar, Kahramanlar, Say Yayınları, İstanbul 2005, s.51.
29) Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s.106.
30) Platon, *Symposion*, çeviren: Eyup Çoraklı, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007, 203cd.
31) Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s.107.
32) Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s.258.
33) Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s.258.
34) Bkz. Colette Estin-Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, çeviren: Musa Eran, Tübitak Yayınları, Ankara 2005, s.132-134.
35) Bkz. Wilhelm Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe (Fragmanlar-Doksograflar)*, cilt: I, çeviren: Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1994, s.105.
36) Herakleitos, halkın inandığı gibi inanmanın dinsizlik olduğunu söylüyor. Bkz. Walter Kranz, *Antik Felsefe (Metinler ve Açıklamalar)*, çeviren: Suad Y Baydur, Sosyal Yayınları, İstanbul 1984, s.67.
37) Platon ütopik devlet tasarımında nelerin öğretilip öğretilmeyeceğini ele alırken, Homeros ve Hesiodos'un tanrılarla ilgili söylediklerine söz getirip, onların tanrıya iliştirdikleri, kötü özelliklerin hiçbirisinin eğitim sisteminde yer alamayacağını söyler. Ozanların ve masal anlatıcılarının sanatlarının özü taklittir; kimi taklit ürünlerinde gerçeğe yakın şeyler olsa da, bunlarınkinde gerçeğe hiçbir yakınlık bulunmamaktadır. Bkz. Platon, *Devlet*, çeviren: Cenk Saracoğlu-Veysel Atayman, Bordo-Siyah yayınları, İstanbul 2005, 379a-383c.
38) Bkz. Wilhelm Capelle, *Sokrates'ten Önce felsefe (Fragmanlar-Doksograflar)*, cilt: I, s.105.
39) Bkz. Colette Estin-Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, s.132.
40) Bkz. Derman Bayladı, *Klasik Mitologyada Tanrılar*, Olaylar, Kahramanlar, s.51.
41) Bkz. Colette Estin-Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, s.131 vd.
42) Bkz. Platon, *Symposion*, 181 bcd.
43) Örneğin bkz. *Symposion*, 181 c; 191 e; 192.
44) Richard Lewinson, *Cinsi Adetler Tarihi*, s.53.

SOKRATES ÖNCESİ FELSEFEDE CİNSEL AŞK

Bilindiği gibi, Sokrates öncesi felsefenin temel ilgisi, varlık ve oluş sorununa odaklıdır; gerek Mileti gerekse İonyalı düşünüler, varlık nedir, varlığın kökeninde ne yatmaktadır, arke nedir, ikincil şeyler birincil şeylerden nasıl ortaya çıkmaktadır gibi sorularla uğraşmışlardır. Bu anlamda, doğal bir biçimde, onların genel olarak aşk, özel olarak da cinsel aşkla ilgili olarak bir düşünce ileri sürmedikleri sanılabilir. Ancak tarihsel durum bu türden bir genellemeyi haklılaştıramayacağımızı düşündürtmektedir. En azından tarihsel veriler, birer doğa filozofu olarak Herakleitos, Empedokles, Pythagoras ve Demokritos'un bu konuda kimi görüşler geliştirdiklerini göstermektedir.

Herakleitos'ta karşıtların uyumu

Sokrates öncesi felsefede, bir diğer deyişle doğa felsefesinde, cinsel aşkın felsefi yorumunun ilk izlerinin Herakleitos'ta bulunduğunu belirtmek gerekir. Gerek evren kurgusunda gerekse politik tasarımında, direnenlerin birleştiğini ve en güzel uyumun onlardan doğduğunu belirtirken, karşıtların birleşmesi motifi ekseninde erkeğin dişiyle birleşmesi ve böylece karşıt doğaya sahip varlıklardan birliğin doğmasından söz eder. (45) Nitekim Aristoteles de, onun, aşkın karşıt cinslerin uyumundan doğduğunu ileri sürdüğünü ifade eder. (46) Gigon, Aristoteles'te Herakleitos'a atfedilen erkek-dişi karşıtlıklarının otantikliğini sorgulamaya yönelir. O, tezini açıkça ifade etmemiş olmakla birlikte, erkek-dişi karşıtlığının Herakleitos'un şimdiye kadar tanınan öğretisi çerçevesine sığması hemen hemen imkânsızdır der. (47) Werner Jaeger'in de dile getirdiği gibi bu türden şüpheler, inandırıcı değildir. Çünkü Herakleitos'un karşıtların birliği düşüncesi tek bir anlama indirgenemeyecek denli karmaşıktır; onu sadece bitişiklik ve bağlantısallıkla ilişkilendiremeyeceğimiz gibi, gerilim, uyum ve kaynaşmayla da tam olarak bağlantılandıramayız. Kaldı ki, Herakleitos çoğu zaman örneklere başvurur, ancak bu örnekleri, anlaşıldığı kadarıyla tümevarımsal çıkarımda bulunmaktan çok, simgesel anlamda kullanır. Onun ifade ettiği birlik, örnek olarak kullandığı görsel formların hiçbirinde tam olarak algılanamaz, uyum hakkında söylediği, görünmez uyum, görünenden daha iyidir sözü ve doğa gizlenmeyi sever deyişi bu bağlamda daima hatırda tutulmalıdır. (48) Öte yandan, Aristoteles, ona sadece erkek-dişi karşıtlığını iliştirmez, kadın ve erkekten, yani karşıtlardan üremeden de söz ettiğini belirtir. (49) Durum her ne olursa olsun, onun karşıt cinsler arasındaki uyumdan söz eden ilk düşünür olduğunu belirtmek gerekir. O, "karşıtımız iyi bize"; "bilmezler ki nasıl uyuşur karşıtlar, uyumu karşıt gerilimlerin yay ile lir gibi" deyişleriyle (50) aşkın karşıtların-zıtların birliğinden doğduğunu ima eder ve aşk ile birleşme ve birlenme arasında güçlü bir bağ kurar. O, "çetindir yüreğin arzusuyla savaşmak, istediğini ruhun pahasına satın alır" (51) diyerek, aşk gibi insansal arzuların, karşı konulamaz gücüne de vurgu yapar. Bu anlamda o, mitolojik gelenekte dile getirildiği gibi, arzu ve bir arzu olarak aşkın denetlenmesi zor doğasına gönderme yapar.

Herakleitos karşıt cinsler arasındaki uyumdan söz eden ilk düşünürdür.
(Hendrik Brugghen'in tablosu)

Empedokles ve benzerin benzeri çekmesi

Sokrates öncesi felsefede konuya eğilen bir diğer filozofun, doğa filozofu olarak ünlenmiş Empedokles olduğu anlaşılıyor. O, aşk ve evliliğe önem veren bir kişi olarak belirir. Nitekim Diogenes Laertios'un aktardıklarına bakılırsa, aşık olup evlenmek için drahoması olmayan kadınlara, zengin olduğu için drahoma dağıtmaktadır. (52) Onun dilinde aşk, özlem, arzu, bir araya gelme isteğinde aşırılık ve karşılıklı gereksi-

nimlerin giderilmesi olarak belirir. (53) Ona göre, bu haliyle aşk, insanların organlarında yer alan gizil/dynamis bir güçtür ve bu güç, aşıkların köklü haz duygusu ve arzularının karşı konulamaz birleştirici etkisi ile etkin/energeia hale dönüşür. Buradaki haz vurgusu oldukça anlamlıdır; daha sonra da göreceğimiz gibi Eski Yunan felsefesinde cinsel aşkla haz arasında köklü bir bağ kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden ona göre insanlar aşkı, haz/hedone ve Aphrodite diye de adlandırmışlardır. O şöyle demektedir:

"*Bilindiği gibi aşktır, doğuştan yer alan insanın organlarında; çünkü aşk denen duyguyu insanlar onun sayesinde öğrenirler; sonra da, ona sonsuz haz ya da Aphrodite derler.*" (54)

Empedokles, Herakleitos'un zıtlar arasında gördüğü aşkı, 'benzerin benzeri çekmesi' ya da 'benzerin benzer tarafından çekilmesinde' görür. (55) Daha sonra ele alacağımız gibi benzerin benzeri çekmesi onun kozmolojisinde de köklü bir işlev yüklenir. Aslında bu iki ilke de, Platon'un *Lysis*'te anlattıklarına bakılırsa, karşıtların birbirini çekmesi ilkesi gibi, mitolojik geleneğe ve ozanlara değin gerilere gider. (56)

Demokritos: 'Neslin devamı için zorunlu'

Bir doğa filozofu olarak aşk fenomenine değinen bir diğer filozof atomcu Demokritos'tur. Onun etik üzerine çözümlemeleri, anlaşıldığı kadarıyla, aşk fenomenini tartışmasına yol açmıştır. İnsanı mikrokozmos olarak gören Demokritos, kadının kötü düşünceler ve arzu konusunda erkekten çok daha ateşli olduğunu ileri sürer ve cinsel aşkı ve çocuk meydana getirmeyi, doğaya ve ilk duruma uygun olan gerekli şeyler arasında sayar. (57) Bu düşünce aynı biçimiyle Epikurosculardа da karşımıza çıkacaktır. Ona göre aşk, neslin devamı için doğal ve zorunludur; bu fenomen sadece insanlarda değil, diğer varlıklarda da görünür. Ona göre, insan dokuma ve örmede örümceği, şarkı söylemede ötücü kuşları, kuğuyu ve bülbülü taklit ettiği gibi, aşk ve eş seçmede de kırlangıçları taklit etmektedir. (58) Demokritos, aşk bağlamında, Empedokles gibi, benzerin benzeri çektiği ya da etkilediği ilkesine de gönderme yapar ve bu benzerliği düşünce (59) ve huyca benzer olanlar bir araya gelir özdeyişi ve bu anlama gelen Homeros'un bir dizesini alıntılayarak temellendirmeye çalışır. (60)

Pythagorascılıkta cinsel aşk

Aşka ilişkin felsefi yaklaşımın kimi ipuçları Pythagoras ve Pythagorascılıkta da karşımıza çıkar. Varlık ve oluş sürecine sayıları oturtan Pythagoras'ın kişiliği etrafında pek çok gizemli öğeler bulunmakla birlikte, onun yaşamından söz eden pek çok yapıt, Mısır'ı ziyaret ettiği, Orpehuscu düşünceden etkilendiği, müzik ve matematikle ilgilendiği, gizli bir tarikat kurduğu üzerinde birleşir. Onun tarikatvari örgütlenme biçimiyle, üyelerine, bedene düşmüş olan ruhun kurtuluşu için pek çok pratik önerdiği anlaşılmaktadır. Kuşkusuz, bir tarikat lideri olarak, onun en temel insani fenomenlerden birisi olan aşkı görmezden gelmesi beklenemez. Pythagoracılıkla ilgili olarak aktarılan öğretilere bakılırsa, onun, cemaat üyeleri arasındaki dostluk ve arkadaşlık ilişkilerine yönelik öğütleri kadar, aşka ve cinsel ilişkiye yönelik öğütleriyle de karşılaşılır. Dostluk ve arkadaşlığı güven, sadakat ve vefa temeline oturturken, aşkı cinsel bir temelde ele aldığı anlaşılmaktadır. Ancak onun aşkı cinsel temelde ele alması, insanın psişik yaşantısıyla ilgili bağını yok saydığı anlamına gelmez. Nitekim onun insan ruhunu akıl, mantık ve tutku olmak üzere üç bölüme ayırdığı, akıl ve tutkunun öteki canlılarda da olduğu, ancak mantığın insanda bulunduğunu belirttiği ifade edilir. Ruhun egemenliği yürekten beyne kadardır; ruhun yürekteki kısmı tutkudur; beyindeki bölümleri ise akıl ve mantıktır. (61) O, anlaşıldığı kadarıyla aşkı yürekteki tutkuyla ilişkilendirmekte, ancak akıl ve mantık tarafından denetlenmesi gereken bir güç olarak yorumlar. Öte yandan Pythagoras'ta, karşıtlar arası uyum önemli bir öğe olarak karşımıza çıkar; bu bağlamda erkek ve dişi karşıtlığı anılmaya değerdir. (62) Bu yaklaşım onu eşcinsel ilişkilere negatif yaklaşmaya itmiş gibi gözükmektedir. Pythagoras'ın bu genel aşk anlayışından beslenen cinsel aşk yorumunda iki husus egemendir; ilki, erkek egemen bakıştır. Bu bakış, kadınlara yönelik şu öğüdünde açıkça görülür:

Empedokles, aşkı, 'benzerin benzeri çekmesi' ya da 'benzerin benzer tarafından çekilmesinde' görür.

"Kadınlar, kocalarını, kendilerini dünyaya getiren anne babalarını sevdiklerinden daha fazla sevmeliler. Bunun sonucu olarak da, kocalarına ne karşı çıkmaya ne de onları hangi konuda olursa olsun, baskı altında tutmaya kalkışmamalıdırlar." (63)

İkincisi, cinsel aşkta neslin devamının ilkeleştirilmesi ve onu zevk ve sefahat aracı olarak görmeye karşı çıkılmasıdır. Bu anlayış, Sokrates, Platon, Aristoteles ve Plotinus gibi düşünürlerde gelişerek varlığını sürdürür. Onların anılan ilkesi, tutkuların akıl ve mantık tarafından dengelenmesi gerektiği ilkesinin bir sonucu olsa gerektir. Gerçekten Pythagoras'ın öğretisinde aşkla cinsellik arasında köklü bir bağ kurulmuştur; ancak bu köklü bağ, ister insan, ister hayvan, ya da bitki ol-

sun, yaşam zincirine yeni halkalar eklemek bağlamında ele alınır. Yoksa cinsellik, bir zevk ve sefahat aracı olarak görülmez. Pythagorascı öğreti, zamansız doğum olayına da doğru bakmaz; bu kural yalnızca insanlar için değil, bitki ve hayvanlar için de geçerlidir. İyi meyve üretebilmek için nasıl belli bir mevsim ve olgunlaşma gerekiyorsa, bunun gibi, cinselliğin de belli bir yaşı ve zamanı vardır. Örneğin, bir erkek yirmi yaşından önce cinsel ilişkiye girmemelidir. Onun cinsellikle yaş arasında kurduğu bu ilişki, insan yaşamını mevsimlere bakarak dörde ayırmasının bir sonucudur. İlk yirmi yıl ilkbahara karşılık gelen çocukluk, yaza karşılık gelen ikinci yirmi yıl delikanlılık, sonbahara karşılık gelen gençlik üçüncü yirmi yıl, kışa karşılık gelen son yirmi yıl da yaşlılıktır. (64) Bu anlamda cinsel aşkın başlangıcı, ilk yirmi yıl olan çocukluğun bitip delikanlılığın başlangıcıdır.

Pythagoras, aşırı cinsel ilişkiye de karşı çıkar; çünkü aşırı cinsel ilişki düşkünlüğü bedene zarar verir; beden sağlığı ve aşırılık bir arada bulunmaz. Bu anlayış Hipokrates ve Galen tıp geleneği içerisinde yankı uyandırarak devam edecektir.

Onların, anne, baba, kız evlat ve kız kardeşle ilişkiyi yasaklayan erken dönem Yunan yasalarından ilgiyle söz ettikleri görülür; bu açıdan doğallık dışı ilişkilere şiddetle karşı koyarlar. Cinsel aşk ve cinselliğin amacı, iyi ve yaralı kuşaklar yetiştirilmesine yönelik olacağı için, bu konuda asıl çaba anne ve babalara düşmektedir. Anne babalar soylarını sürdürecek kuşaklar için elverişli ortamlar hazırlamalıdırlar. En başta alınacak önlem, aşırılıktan uzak durarak sağlıklı bir yaşam sürmeye yönelik olmalıdır. Vücuda zarar verecek maddelerden, kötü alışkanlıklardan ve tutkudan uzak olunmalıdır.

Pythagorascıların insanların karakterleriyle dölleri arasında da bir koşutluk ilişkisi kurdukları anlaşılır. Iamblicos'un, *Life of Pythagoras* adlı yapıtında aktardıklarına bakılırsa, kötü, bozguncu, fesat karakterlerin yoz tohumlar ürettiklerini söyledikleri görülür. Onlara göre, aylak ya da bilinçsiz kişiler, yeryüzüne bir hayvandan başka bir şey getiremezler. Dünyaya gelecek yavruların iyiliği, onları dünyaya getirenlerin iyiliğine, mevsimin doğruluğuna ortamın elverişli olmasına bağlıdır. Burada mevsimlerin doğruluğu Ptyhagorascılıkta gündeme gelen astrolojiye vurgu anlamı içeriyor da olabilir. Bu kuşları ve başka hayvanları sevenler için de geçerlidir. Ama ne tuhaftır ki, insan, kendi tohumundan yetişecek kuşaklar için aynı özeni göstermez. Doğumdan sonra çocuğun ne beslenmesi ne de eğitimiyle ilgilenir; insanlığın büyük bölümünün kötülük ve yozlaşmışlık içinde yüzmesinin nedeni, bu boş vermişlik ve genelde hayvanlar gibi düşüncesizce üreme çabasıdır. (65)

Diagones Laertius'a göre, yaşamı büyük bir şenliğe benzeten Pythagoras (66), yeme içmede aşırılığı yadsıdığı gibi cinsellik konusunda da aşırlığı yadsır ve şöyle der:

"Yazın değil, kışın sevişmeli, cinsel hazlar sonbahar ve ilkbaharda hafiftir; ama her mevsimde ağırdır ve sağlık için iyi değildir. Ne zaman ilişki kurulmalı sorusuna, 'ne zaman kendinden zayıf olmak istersen' diye karşılık vermiş." (67)

Üç temel sonuç

Herakleitos, Empedokles, Demokritos ve Pythagoras'a ilişkin olarak ortaya koyduğumuz bu verilerden yola çıkarak Sokrates öncesi felsefede aşk ve cinselliğe ilişkin üç temel sonuca varmak olasıdır:

İlki, genel olarak aşk ve özel olarak da cinsel aşk daha felsefenin başlangıcında, kimi doğa filozofları tarafından felsefenin nesnesi haline getirilmiştir; bunu yadsımak olanaksızdır. Bu durum, doğa filozoflarının salt doğaya ilişkin sorunlarla ilgilendikleri, insansal fenomenleri görmezden geldikleri savını büyük ölçüde yanlışlamaktadır. Kimi doğa filozofları insansal sorunlarla da ilgilenmişlerdir.

İkincisi, kimi doğa filozofları tarafından kavramsal olarak aşk nedir sorusuna bir yanıt aranmaya başlanmış, aşk, birleşme, çiftleşme, arzu, tutku ve özlem gibi kavramsallaştırmalarla tanımlanmaya çalışılmıştır. Birleşme ve çiftleşme onun daha çok tensel; arzu, tutku ve özlem ise tinsel-ruhsal yanını ifade etmektedir.

Üçüncüsü, Herakleitos, Empedokles, Demokritos ve Pythagoras gibi erken dönem doğa filozofları tarafından, Eski Yunan felsefesinde aşk tartışmalarına damgasını vuran iki karşıt tez, yani karşıtların birleşmesi ve benzerlerin birbirlerini çekmesi tezleri açık bir biçimde ortaya konulmuştur. Bu iki tezin Platon tarafından mitolojik geleneğe değin geriye

Donato Bramante'nin "Ağlayan Herakleitos Gülen Demokritos" tablosu.

Pythagoras'ın öğretisinde aşkla cinsellik arasında köklü bir bağ kurulmuştur; ancak cinsellik, bir zevk ve sefahat aracı olarak görülmez. (Raphael'in "Atina Okulu" tablosundan bir kesit)

götürülmesi (68) sonucu değiştirmemektedir; zira mitolojik gelenekte anılan ilkeler yer alsalar da doğrudan aşk bağlamında ele alınmazlar.

Şu halde aşk tartışmalarında hâlâ güncel bir soru olan bir elmanın iki yarısı mı, birbirinin zıtları mı sorusunun her ikisinin de felsefenin başlangıcında taraftar bulduğunu söylemek gerekir. Ancak tam bu bağlamda, benzerlik, yani iki elmanın yarısı ve zıtlıkla ne kastedilmektedir, sorusunu sormak gerekmektedir. Herakleitos ve Pythagoras, karşıtların birleşmesi, Empedokles ve Demokritos benzerin benzeri çekmesi söylemiyle ne kastetmektedir? Biz biliyoruz ki, benzerlik, cinsiyet, huy, karakter, düşünce, özgeçmiş, yaşam felsefesi vb. anlamında olabileceği gibi zıtlıkta da, tüm bu alanlarda karşıtlığa gönderme yapılıyor olabilir. Aristoteles'in yorumlamasına bakılırsa, Herakleitos, zıt ve karşıtla cinsler arası zıtlığı ve karşıtlığı ifade etmektedir. Eğer bu yorum doğru ise, onun aşkı, erkek ve kadın arasındaki karşıtlığın doğurduğu çekimden doğan bir fenomen olarak kabul ettiğini söylemek gerekir. Aynı yargının, erkek-dişi karşıtlığından söz eden Pythagorascılık için de geçerli olduğu söylenebilir. Empedokles'in benzerlik ilkesi oldukça belirsizdir; çünkü onun cinsler arasındaki benzerlikten mi, yoksa huy, karakter, ahlak, beden vb. açıdan benzerlikten mi söz ettiği konusunda karar vermek oldukça güçtür. Ancak Empedokles'in evrimci düşüncesi dikkate alınırsa, orada daha çok işlevsel olanın birleşiminin ön plana çıktığı görülür. Onun evrimsel anlayışında tesadüfen de olsa, işlevsel olanlar bir araya gelmektedir. Bu işlevselliği, üremeyle ilişkilendirirsek, erkekle dişinin birleşmesinin daha anlamlı görüleceği sonucuna ulaşmak olanaklıdır. Buna rağmen, elimizde yeterli veri olmadığı için bu konuda kesin bir sonuca ulaşmanın olanaksız olduğunu itiraf etmek gerekir. Demokritos söz konusu olduğunda benzerin benzeri çekmesi ilkesinin ne anlama geldiği daha açıktır; çünkü onun, açıkça düşünce ve huyca benzerlikten söz ettiğini ve aşkı bunlar arasında olanaklı gördüğünü biliyoruz. Ayrıca onun, aşkın üreme odaklı olduğunu ve insanın aşkta ve eş seçmesinde kırlangıçları örnek aldığını savunmasından aşkı, erkek ve kadın arasında olası gördüğünü ve bu anlamda, Pytahgoras ile birlikte eski Yunan'da yaygın olduğu anlaşılan homoseksüel ilişkilere ve bu türden aşklara olumsuz yaklaştığını ileri sürmekte bir sakınca olmasa gerekir.

Pythagoras ders veriyor.

BU BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

45) Bkz. Wilhelm Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe (Fragmanlar-Doksograflar)*, cilt: I, s.118.
46) Bkz. Platon, Symposion, 187 b; Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çeviren: Saffet Babür, BilgeSu Yayınları, Ankara 2009, 1155b 5.
47) Jaeger, Olof Gigon'un Untersuchungen zu Heraklit, Leipzing 1935, s.117'den aktarır. Bkz. Werner Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, s.175, dipnot: 47.
48) Bkz. Werner Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında tanrı Düşüncesi*, s.165-166.
49) Aristoteles, *De Generation and Corruption*, trs.: J. De Haas, Jaap Mansfeld, Oxford University Press, USA 2004, i, 18, 724b9.
50) Herakleitos, *Kırık Taşlar*, çeviren: Alova, Bordo-Siyaj yayınları, İstanbul 2004, s.19-20.
51) Herakleitos, *Kırık Taşlar*, s.80.
52) Bkz. Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çeviren: Candan Şentuna, YKY, İstanbul 2007, VIII, 73.
53) Bkz. *Wilhelm Capelle, Sokrates'ten Önce Felsefe (Fragmanlar-Doksograflar)*, cilt: I, s.178 vd.
54) *Wilhelm Capelle, Sokrates'ten Önce Felsefe (Fragmanlar-Doksograflar)*, cilt: I, s.172.
55) *Wilhelm Capelle, Sokrates'ten Önce felsefe (Fragmanlar-Doksograflar)*, cilt: I, 191-192; Ahmet Arslan, İlkçağ Felsefe Tarihi (Sokrates Öncesi Felsefe), cilt: I, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.274.
56) Bkz. Platon, Lysis, (Complete Works of Plato, ed.: J. M. Cooper), trs.: Stanley Lombardo, Hackett Publishing Campany, Cambridge 1997, 214a vd.
57) Walter Kranz, *Antik Felsefe (Metinler ve Açıklamalar)*, s.175-176.
58) Walter Kranz, *Antik Felsefe (Metinler ve Açıklamalar)*, s.172.
59) Walter Kranz, *Antik Felsefe (Metinler ve Açıklamalar)*, s.180.
60) Bkz. W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi*, cilt: I, s.20; Walter Kranz, *Antik Felsefe (Metinler ve Açıklamalar)*, s.170.
61) Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, VIII, 30.
62) Bkz. Derman Bayladı, *Pythagoras: Bir Gizem Peygamberi*, Say yayınları, İstanbul 2008, s.82.
63) Derman Bayladı, *Pythagoras: Bir Gizem Peygamberi*, s.53.
64) Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, VIII, 10.
65) Bkz. Iamblichus, Life of Pythagoras, trs.: Thomas Taylor, London 1818, XXXI.
66) Diogones Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, VIII, 9.
67) Diogones Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, VIII, 9.
68) Bkz. Platon, Lysis, 214 a vd.

SOKRATES VE CİNSEL AŞK

Miletli ve İyonyalı filozofların temel ilgisinin doğaya yönelik olduğunu, buna rağmen onların içlerinden kimilerinin aşk nedir sorunsalına eğildiklerini ve bu konuda felsefi düzlemde öncü görüşler ileri sürdüklerini gördük. Felsefe tarihçilerinin genel kanılarına bakılırsa, felsefe Sokrates'le köklü bir dönüşüme uğrar. Bu nedenle Antik felsefede Sokrates öncesi ve Sokrates sonrası ayrımı söz konusudur. Onlara göre bu dönüşüm konu açısındandır ve felsefenin ilgisi doğadan insana yönelmiştir. Hatta kimi deyişlere bakılırsa, bu süreçte felsefe, gökten yere indirilmiştir. Nitekim Cicero *Tusculan*'da şöyle der:

"Antik felsefeden Sokrates'e kadar uzanan süreçte, (…) sadece sayılar ve hareketlerle uğraşılırdı; aynı şekilde, her şeyin nasıl ortaya çıktığı ve nasıl yok olduğuna ilişkin ilkeler araştırılırdı; gök cisimlerinin büyüklükleri, uzunlukları, yörüngeleri üzerine çalışılır, genel olarak tümüyle göksel olgularla ilgilenilirdi. Sokrates, felsefeyi gökten yere, şehirlere inmeye ilk çağıran; felsefeyi evlerin içine değin sokup doğrudan insansal yaşamla, örfle, adetlerle, neyin iyi neyin kötü olduğu ile ilişkilendiren ilk kişidir." (69)

Genel kanıya bakılırsa, felsefenin ilgisinin doğadan insana ve insansal sorunlara yönlendirilmesinde, doğaya ilişkin ortaya konan söylem çokluğunun, doğanın bilinmesinin mümkün olmadığı sonucuna varılmasına yol açtığı, Atina demokrasisi yüzünden insansal sorunları tartışmanın daha makul olduğu düşüncesinin doğmasına neden olduğu ileri sürülür. Bu süreçte en etkin özne Sokrates'tir. (70) Bu saptama tümüyle gerçekliği yansıtmakta mıdır? Buna iki nedenle evet demek mümkün değildir.

İlki, Sokrates'ten önce insansal sorunları felsefenin merkezine oturtan sofistlerdir. Ancak bundan da daha önemlisi, aşk fenomeni bağlamında düşünürsek, doğa filozofu olarak nitelenen kimi düşünürlerin, önceki çözümlemelerimizden de gözlemleneceği gibi insansal sorunlara eğilmeleridir. Eğer konu etik bağlamda düşünülürse, Sokrates yine öncü olarak ele alınamaz; çünkü ondan ve sofistlerin çağdaşı Demokritos'un bu konuda önemli bir mesai harcadığı anlaşılıyor.

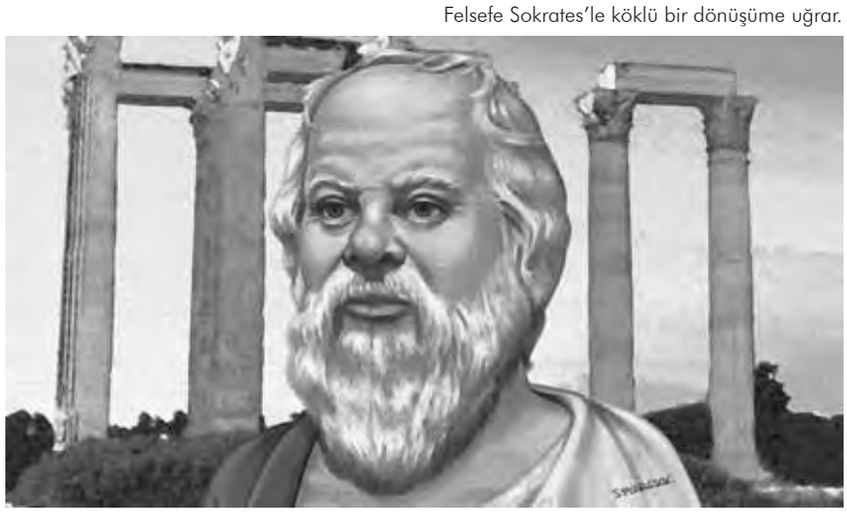
İkincisi, Aristophanes gibi, Sokrates'in yaşamına tanıklık etmiş kimi düşünürlerin onun yaşamının erken döneminde doğa felsefesiyle ilgilenmiş olduğunu belirtmeleridir. Platon gibi, onu insansal sorunların felsefi öncüsü sayan birisi bile, onun doğa felsefesiyle ilgilendiği gibi bir imada bulunur. Nitekim Platon, Sokrates'in Anaksagoras'ın, her şeyin nedeninin *Nous* olduğunu söylediğini duyduğunda ondan etkilendiğini aktarır. Ona göre, Sokrates böyle bir neden fikrinden etkilenir. Ardından Anaksagoras'ın tüm yapıtlarını incelediğini söyler ve onun evrendeki düzenin ve varolan her şeyin nedeninin gerçekte Nous olduğunu kendisine açıklayacağı umuduna kapıldığını belirtir. Ancak yapıtları inceledikten sonra, Anaksagoras'ın nesnelerin düzenini metafizik nitelikli etkin/fâil nedene bağlayacak yerde, havadan, Aitheros'lardan, çevrintilerden söz ettiğini ve meydana gelen şeylerdeki düzeni bunlarla açıkladığını görünce, hayal kırıklığına uğradığını; çünkü onda metafizik nitelikli etkin/fâil neden ve onu eyleme iten erekselci bir nedensel açıklama bulamadığını belirtir. (71) Platon'un anlattığı bu olay Sokrates'in doğa felsefesiyle ilgilendiğini gösterdiği gibi, erekselci bir doğa imgesinden yana tavır aldığını da gösterir.

Her ne kadar Sokrates'in başlangıçta kimi doğa filozoflarının görüşleriyle ilgilendiği söylense de (72), onun felsefi anlamda temel ilgisinin yine de etik olana yönelik olduğunu itiraf etmek gerekir. Ama felsefenin ilgisini doğadan insansal fenomenlere çektiği iddiasının abartılı bir iddia olduğunu yinelemek gerekir; zira bu iddia, gizil bir biçimde doğa filozoflarının bu konularla hiç ilgilenmedikleri gibi bir ima içerir; oysa bu gerçeği yansıtmamaktadır. Eğer hiç doğa sorunlarıyla ilgilenmeyip, salt insansal sorunlarla ilgilenen düşünür ya da düşünürler aranıyorsa bu Sokrates değil, sofistlerdir. (73) Hakikaten onlarla ilgili olarak aktarılan düşünceler, onların tümüyle insansal sorunlara eğildiklerini göstermektedir ve belki de Sokrates'in erken döneminde doğa felsefesiyle ilgilenip ondan vazgeçmesinde sofistlerin köklü bir rolü olmuştur. Şu halde, eğer Cicero'nun yaptığı gibi felsefeyi gökten yere indiren mitsel bir temel aranıyorsa, o Sokrates değil, sofistler olmalıdır.

Sofistlerde cinsel aşk

Felsefe sofistlerle birlikte insana yöneldiğine göre, onların kimi do-

Felsefe Sokrates'le köklü bir dönüşüme uğrar.

Sofist filozof Gorgias.

ğa filozofları tarafından şöyle bir değinilip geçilen aşk fenomenini tüm boyutlarıyla tartışmalarını beklemek gibi bir umuda kapılabiliriz. Ancak realitenin böyle olmadığını, felsefenin ilgisini doğadan insana ve insansal sorunlara çeken sofistlerin, Sokrates'in aksine, aşk konusunda değiniyi geçen çözümlemelere yer vermedikleri görülür. Bu değiniler de, etik bir bağlamda ortaya çıkar. İnsanı her şeyin ölçüsü olarak gören ve bu bağlamda etik rölativizmin öncüsü sayılan Protogaras'ın etkisinde olduğu söylenen ve yazarı bilinmeyen bir sofiste ait olduğu ileri sürülen *Dissoi Logoi*'de iyi ve kötünün koşullara bağlılığı vurgulanırken, insan yaşamında yiyecek, içki ve sevişmenin güçsüz ve hastalıklı insanlar için kötü; sağlıklı ve bunlara ihtiyaç duyan insanlar için de iyi olduğu söylenmektedir. Yine aynı metinde, gençliğinin baharındaki bir delikanlıyı, eğer ona aşık olan birisi varsa, memnun etmek uygun, ancak başka türlüsü ayıptır denilmektedir. Benzer bir biçimde, sevişmenin, başkalarının bakışlarına hedef olduğu açık bir ortamda yapılması ayıp iken evde gizli olarak yapmak çok doğaldır; insanın eşiyle sevişmesi normal iken, başka insanlarla sevişmesi ayıptır denilmektedir. (74) Ardından metin şöyle devam eder:

"Hiçbir şey tümüyle uygun ya da tamamen ayıp değildir, ancak şeyler doğru zaman, yer ve koşullarda uygun, aksi takdirde ayıptır." (75)

Aşk, Gorgias'ın *Encomium of Helen* adlı yapıtında da gündeme gelir. Özde logos sorununu ele alan metin, bu temayı, Paris'in Helen'le baş başa kaldıktan sonra onu kaçırması sorunsalı ekseninde tartışır. (76) Helen Menelaos'la mutlu bir yaşam sürerken, Paris'le neden kaçmıştır? O, Helen'i kandırmış mıdır, yoksa Helen ona aşık olup, onunla kaçmış mıdır? Gorgias'ın çözümlemesine göre her iki seçenek de olasıdır. Ancak, birinci seçenek, logos'un gücünü ve iknanın önemini göstermesi açısından daha fazla önem taşımaktadır. (77) Nitekim Gorgias kitapta, karşı konulamaz güçler arasında saydığı, yazgı, tanrılar, zorunluluk, fiziksel şiddet ve aşkın yanında en çok logos'un gücüne vurgu yapar. Bu anlamda logos'un dışındaki öğeler, adeta ona yardımcı olarak konumlandırılır. Burada aşk, Versenyi'nin deyişiyle, Helen'e ilişkin hiçbir tartışmanın, aşka gönderim olmaksızın tam ve yeterli olamayacağı ya da belki daha büyük bir olasılıkla, insanın eros karşısındaki çaresizliği lirik ozanlar tarafından tümüyle çok iyi bir biçimde ortaya konduğu için, zorunlu olarak ama en son öğe olarak dile getirilir. (78) Burada aşk, karanlık, rasyonalite ve anlaşılabilirlilikten uzak, aklı değil de, tutkulu ruhu kendine çeken bir fenomen olarak tanımlanır. (79) Ancak logos'un etkisi karşında aşk oldukça sınırlıdır. En büyük güç logos'tur, o korkuyu sona erdirir, üzüntüyü uzaklaştır, keyif yaratabilir ve merhameti artırabilir. Ancak logos, aklı değil, daha ziyade duygu ve tutkuları etkiler. Bunu ise ikna ve aldatma yoluyla yapar. Logos insanı kendinden geçiren çekiciliği hazzı doğurur ve acıdan uzaklaştırır; çünkü sözlerin ruhun sanısıyla birleşen cazibe gücü, dinleyeni büyüleyerek yatıştırır, ikna eder ve başka bir dünyaya götürür. (80)

Bir sofist olan Kalikles de aşka değinir; ancak o da doğrudan aşkı ele almaz, etik bir bağlamda haz kuramı içerisinde değinip geçer. İyinin neliği bağlamında hazza vurgu yapıp, Eski Yunan'da mitolojilere değin uzanan ve Eski Yunan kültüründe köklü bir geçmişi bulunduğu anlaşılan etik ölçülülüğe savaş açtığında, aşk ve cinselliğe dolaylı da olsa değinir. Ona göre, gerçek iyi, hazların sınırsızca yaşanması ve duyguların tatmini yoluyla elde edilebilir. Bu hazların en önemlileri yemek, içmek, aşk ve cinsel ilişki gibi bedensel hazlardır. Bu anlamda Kalikles, cinsel ilişkinin ve cinsel aşkın sınırsızca yaşanması taraftarıdır ve bu konuda Eski Yunan geleneğinde mitolojik düşünceye değin izleri sürülebilir olan ölçülülüğe karşıdır. (81) Anlaşıldığı kadarıyla Kalikles, cinsel aşka etik bir bağlamda değinmekte, hazcı tutumuyla, insansal mutlulukta ona pozitif bir değer yüklemektedir. Aynı anlayışın daha sonra Sokrates'ten etkilendiği söylenen hazcı Aristippos'ta da gündeme geldiği ve geliştirildiği görülür. Wilhelm Capelle'nin Yunan aydınlanmasının ve insan felsefesinin öncüsü saydığı (82) sofistler, neden genel olarak aşk, özel olarak da cinsel aşk konusunda ayrıntılı tartışmaya girmemişlerdir? Sanırım bunun yanıtı, asıl ilgilerinin politik felsefeye yönelmesinde aranmalıdır. Bilindiği gibi sofistler, siyasete aday olan aristokrat gençlere, para karşılığı retorik, dilbilim ve mantık dersleri vermekle ilgiliydiler ve doğal olarak aşkın bu konularla doğrudan bir bağı yoktur. (83)

Socrates ve Aspasia.

Farklı Sokrates'ler

Felsefenin ilgisini sofistlerle diyalektik ilişki içerisinde insansal sorunlara, özellikle etik sorunlara yoğunlaştıran (84) ve bu konuda sofistlerden etkilendiği anlaşılan Sokrates, yazılı bir ürün bırakmadığı için onun da hem genel felsefesini hem de aşka ilişkin düşüncelerini doğrudan bilme şansına sahip değiliz. Bu durum, doğal olarak Sokrates'in düşüncelerine ilişkin kaynaklar sorununa yol açmaktadır. Aslında onunla ilgili ikincil kaynaklara sahibiz (85); ancak sorun oluşturan, kaynakların verdiği bilgiler arasında çelişkilerin bulunmasıdır. Sözgelimi, onun en gözde öğrencisi olan Platon'un yapıtları, Sokrates'le ilgili en önemli kaynaklar arasındadır. Ne var ki, onun ilk, yani gençlik dönemi diyaloglarındaki (86) Sokrates imgesiyle, olgunluk (87) ve yaşlılık (88) dönemindeki Sokrates imgesi arasında köklü farklılıklar bulunur. Öte yandan Platon, Sokrates'in erken dönemiyle ilgili doğrudan tanıklar arasında da yer almaz. Platon'un ilk dönem Sokrates'i, tartışmaları açan, diyalektik söylemle onu yönlendiren, ama bir sonuca bağlamayan bir kişiliktir. Buna karşın Platon'un olgunluk ve yaşlılık dönem Sokrates'i, idealar öğretisi temelinde diyalektik bir söylemle tartışmaları yönlendiren ve tartıştığı konularda kesin bir sonuca ulaşan birisidir. (89)

Ünlü antik tiyatro yazarı Aristophanes, Socrates'in çağdaşıdır.

Helen ve Paris (Jacques Louis David'in 1788 tarihli tablosu).

Platon, son yapıtı olan *Yasalar* hariç diğer tüm yapıtlarında Sokrates'i konuşturduğu için, anılan düşünsel gelişime koşut olarak Sokrates'in savunduğu düşünceler de değişmektedir. Dorion'un saptamasıyla, o, Sokrates'e birbiriyle uyum içerisinde olmayan felsefi tavırlar yüklemekten kaçınmadığı gibi, gençlik dönemiyle olgunluk döneminde ona yüklediği düşünceler birbirine taban tabana zıttır. (90) Bu durum aşka ilişkin söylemler için de geçerlidir. Bu nedenle olsa gerek, erken dönem felsefe tarihçilerinden birisi olan Diogenes Laertios, şöyle der:

"Gerçekten de Platon Sokrates'e aslında söylemediği birçok şey söyletmiştir." (91)

Bu durum, Platon'un üç döneminde sunduğu farklı Sokrates imgelerinden hangisi tarihsel-gerçek Sokrates'tir, sorunsalına yol açar.

Öte yandan, Sokrates hakkında bilgi veren, yine öğrencilerinden birisi olan Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar* adlı yapıtında, kimi konularda nispi ortaklıklar olsa da Platon'dan neredeyse bütünüyle ayrılan bir Sokrates imgesiyle karşımıza çıkar. (92) Zira onun ortaya koyduğu Sokrates imgesi, filozoftan çok bir ahlak öğreticisi olarak görünmektedir. (93) Hatta Ksenophon'un ortaya koyduğu Sokrates imgesini kimileri peygamberimsi bulmuş ve bu yüzden Batı felsefe geleneğinde Hz. İsa ile karşılaştırmalarına neden olmuştur. (94) Aynı anlayışın izlerini, Sokrates'i peygamber olarak ya da peygamberlik kandilinden, halidî hikmetten beslenen bilge olarak sunan İslam felsefe geleneğinde de bulmak olasıdır. (95)

Sokrates hakkında ilk dönem kaynaklar arasında yer alan ve onun ölümünden yaklaşık on beş yıl sonra dünyaya gelen Aristoteles'in Sokrates imgesi ise, daha filozofumsu bir kişiliktir; zira ona göre Sokrates, genel kavramların mucididir ve tümevarım yöntemini ilk kullanan kişidir. (96)

Antik tiyatro geleneğinde de Sokrates önemli bir yer tutar; bu bağlamda, Ameipsias, Telekleides, Kallias, Eupolis ve Aristophanes'i anımsatmak gerekir. (97) Özellikle Aristophanes'in yaşı itibariyle Sokrates'le tümüyle çağdaş olduğunu, onun gençlik dönemi dahil tüm yaşantısına tanık olduğunu biliyoruz. Bu beş yazardan dördünden elimize pek bir şey kalmadığı gibi, kalanlar da, Sokrates'in çok konuşması, yoksulluğu, açlığını gidermek için çalmaya bile hazır olacak düzeyde aç olması gibi özelliklerinden söz ederler ve bunlarla alay ederler. Bu yüzden onlardan yola çıkarak Sokrates'in felsefesiyle ilgili çok fazla bir şey söylenemez. (98) Ancak Aristophanes'in *Bulutlar*'la Büyük Dionysos yarışmasını üçüncü kez kazandığını, Ameipsias'ın *Sokrates'in Hocası Konnos* başlık-

Socrates öğrencileriyle birlikte.

lı oyunuyla ikincilik ödülüne layık olduğunu biliyoruz. Bu bağlamda, Aristophanes'in Sokrates'e en çok yüklenen ve onu en çok eleştiren komedya yazarı olduğunun altını çizmek gerekir. Elimize ulaşan *Bulutlar* adlı yapıtında, onunla ve felsefi araştırmasıyla alay eder. *Bulutlar*'da, Sokrates'in doğa felsefesiyle de ilgilendiğinin belirtildiği gibi, ölüme mahkûm edilmesine neden olan temel iddiaların da ilkin bu yapıtta dile getirilmesi gerçekten ilgi çekicidir. Bunlar, Sokrates şehrin tanrılarını hiçe saymaktadır; onların yerine yenilerini koymaktadır; Sokrates geçleri çürütmekte ve onları baştan çıkartmaktadır iddialarıdır. (99) Dorion'un da haklı olarak belirttiği gibi, Aristophanes bizatihi Sokrates'i değil, onu bahane ederek Sofist ve entelektüel bir tipi eleştirmektedir. (100) Bu açıdan onun sunduğu Sokrates imgesi de oldukça kurgusaldır ve gerçek Sokrates'ten bir hayli uzaktır.

Gerçek Sokrates'in kim olduğunu ve düşüncelerinin neler olduğunu tartışmak bizim konumuzun sınırlarını aşmaktadır; çünkü biz doğrudan aşk ve cinsellik tartışmasıyla ilgiliyiz. Öte yandan Sokrates sorununun çözümünün elimizdeki kaynaklardan yola çıkarak hiç de kolay olmadığının bilincindeyiz ve akademik olarak sadece Aristophanes, Platon, Ksenophon ve Aristoteles'in Sokrates imgeleriyle ilgili gerçek bir bilgiye sahip olacağımızı biliyoruz. Ancak, aşk bağlamında ele alındığında ilginç bir durumun olduğunu kaydetmek gerekir. Bu durum, Aristoteles ve Aristophanes'i Sokrates'in bu konudaki düşüncelerine ilişkin doğrudan bir veri içermediği için bir kenara bırakabileceğimizdir. Çünkü onlarda bu konuya ilişkin herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu durumda, geriye sadece Platon ve Ksenophon kalmaktadır.

'Hiçbir şey bilmiyorum, eros hakkında olmak dışında'

Platon ve Ksenephon'da bu konuyla ilgili gerçekten oldukça zengin veriler bulunur. Öncelikle gerek Platon'un gerekse Ksenophon'un Sokrates'i Atinalıların dilinde "aşık (erotikos) Sokrates" (101) ve "tüm gençlerin kendisine güzel görünen kişi" (102) diye tanındığını söylemeleri onun aşk konusuyla yakından ilgilendiğinin bir işareti olarak yorumlanabilir. Hatta ona, tek bildiğim hiçbir şey bilmediğim ironisine gönderme yapılarak, "hiçbir şey bilmiyorum, eros hakkında olmak dışında" (103), deyişinin iliştirilmesi de bu bağlamda oldukça manidardır. Bu ironi Ksenophon'da doğrudan yer almaz; ama onun Sokrates'e yüklediği düşünsel alçak gönüllülükle bu ironinin bir şekilde ilişkisi kurulabilir. *Theages* diyaloğunda Platon, Sokrates'i şöyle konuşturur:

"Ne kadar istesem de, bu çok güzel, ünlü bilgilerin hiçbirisini bilmem ben; ama her zaman dediğim gibi, yalnız ufacık bir bilgi, aşk işleri bilgisi bir yana bırakılırsa, her türlü bilgiden mahrum olduğumu söyleyebilirim." (104)

Yine Platon, Sokratik diyaloglar arasında yer alan *Lysis*'de Sokrates'i seven ve sevilen insanı ilk bakışta anlayacak, tanrı vergisi yeteneğe sahip bir insan olarak konumlandırır:

"Hippothales, Hieronimos'un oğlu, bana aşık olup olmadığını söylemene lüzum yok, dedim; sevdiğini, hem de aşk yolunda bir hayli ilerlemiş olduğunu biliyorum. Başka şeylerden pek o kadar anlamam ama, seven yahut sevilen bir insanı ilk bakışta fark etmek bende tanrı vergisi bir şeydir." (105)

Platon'un diyaloglarında Sokrates ve aşk

Sokrates'in aşk fenomeniyle yakından ilişkili olduğu Diogenes Laertios gibi erken dönem felsefe tarihçilerince de gündeme getirilir. Sözgelimi, onun Arkhelaos'a (106) ve Alkibiades'e aşık olduğu (107); evlenmeli mi, evlenmemeli mi sorusuna, "hangisini yaparsan yap pişman olacaksın" (108) yanıtını verse de iki kez evlendiği söylenmektedir. (109) Ancak onun için aşkının öncelikli anlamının Platon ve Ksenophon'un tanıklığıyla erdem ve bilgi olduğunu söyleyebiliriz. Sokrates'in aşkla ilgili olması, onun aşkla ilgili olarak ne düşündüğü sorununa yol açar. Gerçekten Sokrates, genel olarak aşk, özel olarak da cinsel aşkla ilgili gelişmiş bir felsefi düşünceye sahip midir? Çözümlememize yanıt bulmak için Ksenephon'un *Hatıralar* adlı yapıtına ve Platon'un diyaloglarına bakmak yararlı olabilir. Her ne kadar Kierkegaard, Ksenephon'un Atinalıların Sokrates'i ölüme mahkûm etmelerinin adaletsiz olduğunu kanıtlamaya yönelmesi yüzünden, onu çarpıttığını ileri sürse de (110), Schleiermacher gibi kimi felsefe ta-

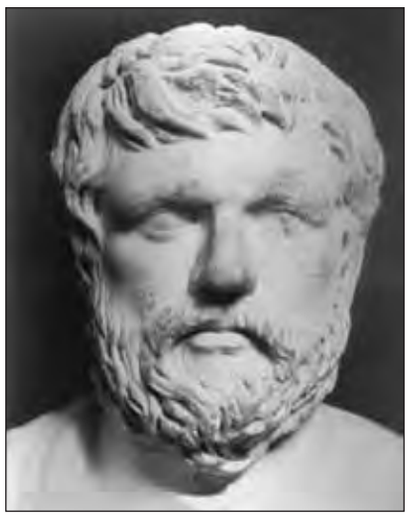
rihçileri, onu asker olarak niteleyip saf dil olmak ve felsefi derinlikten yoksun olmakla suçlasalar da (111), aşk konusunda Sokrates'in ne düşündüğü konusunda Platon'la onu diyalektik ilişki içine sokmak olası bir sonuca ulaşmak için anlamlıdır. Aksi takdirde salt Platon'dan yola çıkarsak, Sokrates'in aşk konusunda ne düşündüğünü saptamak güçleşir. Zira Platon'un *Lysis* diyaloğunda konuşan Sokrates aşkın neliği konunda kararsızdır; *Phaedrus*'taki ilk konuşmasında ona pragmatik temelde olumsuz yaklaşır, ama buna karşılık *Symposion*'da ve *Phaedrus*'taki ikinci konuşmada onu olumlar, aşkı insan doğasındaki eksikliğin tamamlanması olarak görür ve ona güzel ideasından yola çıkarak epistemolojik ve hatta mistik bir işlev yükler. Aşk bağlamında hangisi tarihsel-gerçek Sokrates'i yansıtmaktadır? İlk döneme ait yani sokratik diyaloglara ait olduğu için *Lysis*'deki düşünceleri Sokrates'e, olgunluk dönemine ait olduğu için *Symposion* ve *Phaedrus*'taki düşünceleri Platon'a mal edebiliriz. Ancak, kimi felsefe tarihçileri buna da ihtiyatlı yaklaşırlar. Nitekim Dorion, Sokrates düşüncesine sadık kaldıkları düşüncesiyle, gençlik dönem diyaloglarının uzunca bir dönemdir sokratik diyaloglar olarak adlandırıldığını belirttikten sonra, gençlik dönemi diyaloglarının, Sokrates'i ön plana çıkartan olgunluk ve yaşlılık dönem diyaloglarından daha sokratik bulunmasının abartılı ve haksız bir yargı olduğunu ileri sürmektedir. (112) Aynı sorun Sokrates'in aşkla ilişki içinde ele aldığı güzellik için de geçerlidir; zira gençlik dönem diyalogları arasında yer alan *Büyük Hippias*'ta güzel nedir sorusuna verilen yanıtla, olgunluk dönem diyalogları arasında yer alan *Symposion* ve *Phaedrus*'taki yanıt köklü bir biçimde değişmektedir. Çünkü *Büyük Hippias*'ta Sokrates, güzelin neliği konusunda pek çok öğretiyi tartışır ama sonuca ulaşmaz. Oysa *Symposion* ve *Phaedrus*'ta güzeli iyiyle özdeşleştirir ve onu aşkın bir ideaya dönüştürür ve tekil güzelliklerin ondan pay aldığı ifade edilir. Bu anlamda, tekil güzellikler, idea'nın taklidine (mimesis) dönüşür. Şu halde aşk ve onla ilişkili güzellik sorununda Sokrates'in ne düşündüğünü anlama konusunda sağlıklı bir karar verebilmek için kanımca, Ksenephon'a başvurmaktan başka çare yoktur.

Ksenophon'a göre Sokrates'in 'aşk'a ve 'güzel'e bakışı

Aşk bağlamında, Ksenophon'un Hatıraları incelendiğinde, Sokrates, güzel kadınla evlenmeye ihtiyatla yaklaşan (113), sevişme konusunda oldukça iradeli (114), içkiye kapılıp aşk batağına düşen kimselerin kötü bir biçimde servetlerini tüketttiklerini (115) ileri süren, Kritis'ın Euthydemos'a aşık olduğunu ve ona bedensel şehvet duygularıyla yaklaşmaya çalıştığını hissettiğinde, yalvara yakara sadaka isteyen dilenciler gibi, sevilenden aşk dilenmenin özgür ve "adam" gibi bir insana yakışmadığını söyleyerek onu bundan vazgeçirmeye çalışan

Agathon, evine gelen sarhoş Alcibiades'i karşılıyor (Anselm Feuerbach'ın tablosu - 1869).

Ksenephon'un büstü.

(116) biri olarak karşımıza çıkar. Yine Ksenophon'a göre o, yöneticinin, boğazına, şaraba ve aşka düşkün olmayanını seçmek gerektiğini (117), boğaza, uykuya ve cinselliğe köle olmamak için bunlardan daha hoş zevkler edinmenin zorunlu olduğunu (118), işi gücü engellememesi için aşk karşında iradeli olmak gerektiğini (119), bıldırcın ve keklik gibi cinsel dürtüler altında sevişme arzusu ve umuduyla başlarına gelebilecek korkunç olayları düşünmeden, dişinin sesine koşup ağa takılmanın doğru olmadığını (120), sevişme arzusunu insanın kendisini tehlikeye atmadan tatmin etmesinin daha doğru (121) olduğunu ileri sürmektedir. Ksenephon'a göre Sokrates, çocuk sahibi olmayı sadece sevişme içgüdüsüne bağlayamayacağımızı, çünkü hangi kadın daha iyi çocuk verir diye araştırdığımızı ileri sürdüğünü söyler. Ona göre erkek, kendine çocuk veren kadını besler, çocukla ölümsüzleşir. (122) Sokrates için, delilik bilgeliğin karşıtıydı, ama o bilgisizliği delilik saymıyordu, onun için asıl delilik, bilmediği bir şeyi bildiğini sanmak ve güçlü tutku anlamına gelen aşk denen büyük çılgınlığa kapılmaktır. (123) O, bedence güzel olanı değil, ruhça erdemli olanın sevilmeye layık olduğunu (124), gerçek güzelliğin tensel değil tinsel olduğunu (125), gerçek aşk nesnesinin insanlık, dostluk ve kardeş sevgisinin olduğunu belirtmektedir. (126) Ksenophon,

Sokrates'in aşka nasıl yaklaştığını ortaya koymak için uzun bir söyleşi de aktarır:

"Aşk uyandıran güzellikten de dikkatle uzak durmayı öğütlüyordu. Nitekim böyle aşka kapılanın ölçülü davranması kolay değildir. Kriton'un oğlu Kritobulos'un Alkibiades'in oğluna güzelliğinden ötürü vurulduğunu duyunca, Kritobulos'un önünde Ksenophon'a sordu: 'Söyle bana Ksenophon' dedi, 'sence Kritobulos gözü kara olmaktan çok ölçülü bir insan değil miydi? 'Elbette' dedi, Ksenophon. 'Ama şimdi karşımda en azgın ve en cüretli insan duruyor; bu adam kendini bıçağın önüne de atabilir, ateşe de.' Ksenophon da dedi ki: 'Ne yaptığını gördün de, onun hakkında böyle bir yargıya vardın?' 'Bu adam Alkibiades'in yakışıklı mı yakışıklı ve gencecik oğlunu sevmeye kalkmadı mı?' Ksenophon da şöyle dedi: 'Eğer gerçekten gözü kara hareket bu ise, bu tehlikeyi göğüslemeye ben de varım.' 'Ah zavallı' dedi Sokrates, 'güzel bir delikanlıyı sevmekle başına neler geleceğini sanıyorsun? Düşünmüyor musun ki, özgür olmak yerine kısa sürede köle olacaksın, zararlı zevkler uğruna çok para harcayacaksın, doğru düzgün bir şeyle ilgilenmek için hiç zamanın olmayacak ve ancak delilerin uğraştığı şeylerle uğraşmak zorunda kalacaksın.' 'Herakles aşkına', dedi Ksenophon, 'sana göre sevginin ne korkunç bir gücü var!' 'Bir de buna şaşıyor musun? dedi Sokrates. 'Biliyor musun ki, yarım obol büyüklüğünde bile olmayan zehirli örümcekler bir soktular mı, ısırığın verdiği acıyla insanı perişan edip aklını başından alır.' 'Zeus hakkı için doğru' dedi Ksenophon; 'çünkü örümcek ısırırken bir salgı salgılar'. 'Budala' dedi Sokrates, 'güzel delikanlıların da sevdiklerinde senin görmediğin bir şey salgıladığını hiç düşünmüyor musun? Bilmiyor musun ki, güzel ve körpe diye adlandırılan bu hayvan örümceklerden daha korkunçtur? O kadar ki, örümcek ancak soktuğunda, bu hayvan ise ilişmeden de, eğer biri onu seyrediyorsa, çok uzaktan bile öyle bir şey salgılar ki, insanı çıldırtır. Belki de eros'a bu nedenle okçu deniyor; çünkü güzel insanlar uzaktan da vurabiliyor. Sana tavsiyem Ksenophon, güzel birini gördüğün zaman, var gücünle kaç. Sana da tavsiyem Kritobulos, bir yıl buralardan uzaklaş; bu süre içinde belki ancak iyileşirsin.' Demek ki onun düşüncesine göre aşka karşı zayıf olanlar, hani bedenin gereksinmediği şeyleri insanın canı çekmez, gereksinimi olduğunda da, zorluk çıkarmaz ya, işte bu gibi şeylere düşkün olmalıydılar. Kendisi de aşka karşı öyle dayanıklıydı ki, başkalarının çirkin ve yaşlı insanlardan uzak durduğu gibi, hatta onlardan daha fazla güzel ve genç insanlardan uzak duruyordu. Yemek, içki ve aşk konusunda işte böyle iradeliydi ve bu taraklarda bezi olanlardan hiç de daha az zevk almadığını, tersine çok daha az üzüntü çektiğini düşünüyordu." (127)

Symposion'u betimleyen bir çizim.

Ksenophon, aşkla doğrudan ilişkili güzel konusunda da Sokrates'in görüşlerini aktarmaya çalışır. Aktardığına göre, bir gün Aristippos ona güzel bir şey tanıyıp tanımadığını sorar. Konuşma şöyle devam eder:

"Aristippos bir kez daha Sokrates'e güzel bir şey bilip bilmediğini sorunca, 'hem de çok', dedi. 'Hepsi, birbirinin aynı mı?' -'Bazıları olabildiği kadar birbirinden farklı.' 'Nasıl oluyor da güzele benzemeyen güzel oluyor?'- 'Zeus adına', dedi Sokrates, 'çünkü güzel bir koşucu olan insan, güzel bir güreşçi olan bir başkasına benzemeyebilir; güzel bir savunma aracı olan kalkan, güçlü ve hızlı fırlatışıyla güzel olan mızraktan son derece farklı olabilir'. 'Ama senin cevabın, iyi bir şey biliyor musun diye sorduğunda verdiğin karşılıktan farklı değil.' 'Sen iyi ile güzeli başka şeyler mi sanıyorsun?' 'Aynı ölçütle değerlendirildiğinde her şeyin hem güzel hem iyi olduğunu bilmiyor musun? İlk başta erdem bir şeye göre iyi, başka bir şeye göre güzel değildir; sonra insanlara aynı şekilde ve aynı ölçüt üzerinde güzel ve iyi denir; insanların bedeni de aynı ölçüt üzerinde güzel ve iyi görünür; insanların kullandığı her şeyin yararlı olduğu şey açısından güzel ve iyi olduğu düşünülür.' 'Peki, pislik kovası da güzel mi?' 'Zeus hakkı için güzel! Ve altın bir kalkan çirkin, eğer gördükleri iş bakımından, biri iyi öteki kötü yapılmışsa.' 'Sen aynı şeyin hem güzel hem de çirkin olduğunu mu söylüyorsun? 'Zeus hakkı için, öyle; hem güzel hem çirkin; çünkü çoğunlukla açlığa iyi gelen şey ateş için kötüdür ve ateşe iyi gelen şey açlık için kötüdür; çoğunlukla koşu için güzel olan güreş için çirkindir ve güreş için güzel olan koşu için çirkindir; her şey amacına uygun olduğu ölçüde iyi ve

güzeldir; amacından uzaksa kötü ve çirkindir.' (…) Yazın serin, kışın sıcak bir ev hoş değil midir?' (…) Kısaca söylemek gerekirse, insana her mevsimde hoş bir sığınak olan ve malını en güvenli bir şekilde koruyan ev, doğal olarak en rahat en kullanışlı evdir." (128)

Ksenophon'un bu aktardıklarından şu sonucu çıkarsamak olasıdır: Güzel her şeyden önce bir kavramdır ve bir kavram olarak da belli bir tanımla anlam kazanır. İkincisi, güzelle iyi derin bir bağla birbirine bağlıdır; hatta ikisi aynı şeydir. Güzel ve iyinin bu ontik bağlılığı, Platon'dan geçerek bütün Yunan felsefesinde etkili olacak bir düşünceyi gösterir. (129) Üçüncüsü, güzel ve çirkinin fayda ya da haz açısından ele alınması ve rölatif karakterinin vurgulanmasıdır. Bu sofistlerde, özellikle Pratogoras'da da karşılaştığımız bir düşüncedir.

Kesin sonuca ulaşamayan tartışmalar

Platon'un diyaloglarını, Sokrates'in diyalektik bir yöntem kullanıp kesin bir sonuca varan ve varmayan şeklinde ikiye ayırıp, aşk ve güzellik bağlamında soruna yaklaşırsak, sadece *Lysis*'te ve *Büyük Hippias*'ta konuşan Sokrates'in gerçek Sokratesten olduğunu kabul etmek gibi bir sonuçla karşılaşırız. *Lysis*'te konu dostluktur; ancak aşka da yer verilir. Sokrates, ana tezler olarak benzer benzeri çeker savıyla, karşıtlar birbirini çeker savını tartışır; ama bir sonuca varmadan diyalog biter. Diyaloğun sonunda Sokrates şöyle der:

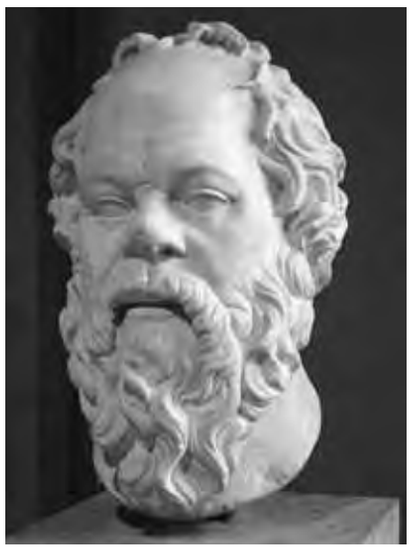
"Anlaşıldı ki, biz bu işin içinden çıkamayacağız. Bari bırakın, ben de, mahkemelerdeki usta hatipler gibi, söylediklerimizi bir toparlayayım. Demek ne sevenler dost, ne sevmeyenler, ne benzerler, ne karşıtlar, ne iyiler, ne uygunlar, ne de sözünü ettiğimiz daha bir sürü başka şeyler… O kadar çok ki bunları hatırlamıyorum. Bütün bunların hiç birisi dost değilse, susmaktan başka çare kalmıyor. (…) Bizi dinleyenler buradan giderek diyecekler ki, birbirine dost diyen bu insanlar (…) daha dost nedir bulup çıkaramıyorlar." (130)

Büyük Hippias'ta ise, güzel olan nedir sorusu gündemdedir ve bir sofist olduğu için nominalist ve indivídualist olan Hippias, bu soruyu oldukça yavan bulur ve karşılık olarak da tek tek nesneleri güzel olarak sunar. Örneğin, bir güzel kız, gerçek bir güzelliktir. Sokrates buna güzel bir kızın güzel şeylerden biri olabileceğini, ama güzelin kendisi olmayacağını söyleyerek, Hippias'ın verdiği yanıtı çürütür. Bunun üzerine Hippias, her şeyi güzelleştiren altındır yanıtını verir; ancak bu tanım da güzele bir örnektir, ama güzeli tanımlamamaktadır; Sokrates'in eleştirileri üzerine, Hippias, güzel uygunluktur; güzel faydalı ve kullanışlı olandır gibi yeni tanımlar ileri sürer. Tartışma sırasına, güzel bize işitme ve görme duyularıyla haz veren şeydir, güzellik güçtür vb. savlarıyla devam eder. Ancak tartışma, bir sonuca varmadan sona erer.

Aşkın ve güzelliğin çok az yer aldığı *Devlet*'te konuşan Sokrates idealar kuramına bağlıdır; aynı anlayış sırf aşk ve güzelliğe ayrılmış *Symposion* diyaloğunda ve aşka güçlü bir yer veren *Phaedrus* diyaloğunda da gündeme gelir. Özellik *Phaedrus*'ta idelar kuramına ek olarak ruhun nesneler dünyasına düşüşü, anımsama kuramı gündeme gelir ve aşk iyiyle özdeşleştirilen tikel güzelliklerin tümel, idea olan güzelliğin farkına varılmasında köklü bir işlev yüklenir. Tikel güzellik idea olan güzellikten pay alan bir şey olarak sunulur. Bu iki diyaloğun, diyalektik dışında, aşka epistemik bağlamda tikel güzelliklerden idea olan güzel ve iyiye ulaşmada işlev yüklenmeleri oldukça dikkat çekicidir.

Alcibiades'in büstü.

Socrates'in Louvre Müzesi'ndeki büstü.

Konuya Diogenes Laertius'un diyaloglar konusunda yaptığı anlatı diyaloğu ve dramatik diyalog ayrımıyla yaklaşılırsa (131), durum tümüyle değişmektedir. Kierkegaard'ın da haklı olarak belirttiği gibi, bu durumda, Sokrates'in tarihsel yorumlanışıyla ilgili diyaloglar, anlatı diyalogları haline gelmektedir. Bu sınıflamayla bakıldığında, *Phaedrus* diyaloğuna ek olarak aşk ve güzellik bağlamında Platon tüm öyküyü Apollondoros'un ağzından anlattığı için *Symposion*'un diyaloğu Sokrates'in görüşlerini içeren ve hatta Alkibiades'in yaptığı Sokrates övgüsü içeren konuşma düşünüldüğünde onun hayatını anlatan bir diyaloga dönüşmektedir. (132) Eğer durum böyle ise, *Phaedrus* diyaloğunda, *Symposion*'la örtüşen pek çok unsuru da Sokrates'e mal etmek gerektiği gibi, idealar kuramı ile aşkın, diyalektiğin yanında tikel güzellerden idea olan güzele ve dolayısıyla metafizik hakikatlere ulaştıran temel yollardan birisi olduğu

düşüncesini de Sokrates'e bağlamak gerekir. Gerçekten bunun böyle olduğunu düşünebilir miyiz?

Kanımca, Ksenophon'un doğrudan söylemese de yer yer ima ettiği, Platon'un açıkça belirttiği, aşk dışında olmak koşuluyla tek bildiğim hiçbir şey bilmediğimdir diyen Sokrates'i kesin bir sonuçlamaya ulaşan birisi olarak görmek doğru olmadığı gibi, idealar kuramı ve aşkın, tikel güzelliklerden güzel ideasına ulaştıran bir araç olduğu görüşünü de ona mal etmek çok doğru olmasa gerekir. Bu bağlamda Aristophanes'ten de yararlanabiliriz; çünkü o Sokrates'i bir sofist olarak sunmaktadır. Sokrates'in bir sofist olduğunu düşünmekte çekincemiz olsa da, onlardan etkilendiği açıktır. İdealar öğretisi söz konusu olduğunda Aristoteles ve Ksenophon yardımıyla olası bir sonuca ulaşmak mümkündür. Aristoteles'in Sokrates'i tümellerin mucidi olarak görmesi, onun idealar öğretisine yaklaştığını düşündürmesi açısından anlamlı bulunabilir; ancak bu, tümellerin başka bir dünyaya yerleştirilmesini gerektirmez. Pekâlâ Aristoteles'te karşılaştığımız gibi, tümellerin tikellerde içkin olduğu da düşünülebilir. Sokrates ile tümevarım arasında kurulan ilişki onun Aristoteles'e benzer bir yaklaşımı benimsediği lehinde yorumlanabilir. Öte yandan Ksenophon'un tanıklığını ciddiye alırsak, bu tümellerin ahlaki alanla ilişkili olduğunu düşünmek zorundayız. Şu halde, *Symposion* ve *Phaedrus*'ta gündeme gelen idealar ve bu öğreti temeline oturan güzel ideasına aşkla ulaşmayı tümüyle Sokrates'e mal etmek sıkıntılı olacaktır. Nitekim Lazslo Versenyi de *Sokratik Hümanizm* adlı yapıtında, *Symposion*'da Diotima'nın anlatısında dile gelen ve anımsama yoluyla güzellik ideasına yönelen yaklaşımı sokratik bulmayarak Sokrates'e mal etmemektedir. (133) Ksenophon'a güvenirsek, Sokrates, güzeli bir kavram olarak ele almakta, onunla iyi arasında bir bağ kurmaktadır; ancak iyi ile güzel arasındaki bağ tüm Yunan felsefesinde göze çarpan bir bağdır. Öte yandan,

"Socrates'in Ölümü" (Jacques Louis David'in tablosu).

fayda ve hoş temelinde güzel ve çirkinin rölatifleştirmesini de burada anmak gerekir. *Büyük Hippias*'ı ciddiye alırsak, onun güzeli bir kavram ve idea olarak konumlandırdığı ama kesin bir sonuca ulaşamadığını kabul etmek zorundayız. Şu halde Ksenophon ve Platon'un sokratik diyaloglarında, iyi-güzel koşutluğunu ve güzel ve çirkine ilişkin fayda ve hoş temelindeki rölatif yaklaşımı, *Büyük Hippias*'ta bir sonuca varılmayan düşünceyle bütünleştirebiliriz.

Sokrates'te 'ölçülü' aşk

Burada aşk bağlamında başka önemli bir nokta daha vardır. O nokta, Ksenophon'un Sokrates'in tutkulu aşkı delilik saydığını ileri sürmesi ve pragmatik anlamda ele alındığında, aşkın bireye pek çok zarar verdiğini belirtmesidir. Bu iki durumun, *Phaedrus* diyaloğunda, "insan aşık olandan ziyade aşık olmayana iltifat etmelidir" ya da "aşık olmak zararlıdır" argümanını savunan Lysis'in nutkuna karşılık Sokrates'in yaptığı "aşk karşıtı" ilk nutukla ciddi bir benzerlik göstermektedir. Sokrates bu diyalogda, iyi bir nutkun nasıl olduğunu tartışan birisidir ve Lysis'in nutkunu eleştirdiği için Phaidros'un isteği üzerine aynı temada daha tutarlı yapıntı bir nutuk ortaya koyan kişi olarak gösterilmektedir. Ardından Sokrates, aşkı öven ve kimi farklılıklar olsa da büyük ölçüde *Symposion*'daki konuşmayı anımsatan aşka övgülü bir nutuk düzmektedir. Nitekim ardından Sokrates, aşk karşıtı ilk nutkun dinsizlik olduğunu söylemekte, aşk tanrısından özür dileyerek, birinci nutkumu affet, ikincisini kabul buyur demektedir. Ksenophon'un tanıklığı kabul edilirse, en azından aşk ve güzellik bağlamında, Platon'un diyaloglarını bir sonuca varan ve varmayan ya da anlatı ve dramatik şeklinde ayırmak sorunu tümüyle çözmediğini itiraf etmek gerekir. Çözümlememizden yola çıkarak kompleks bir bakışla, ironik yaklaşımı gereği, *Lysis* diyaloğundaki aşk söylemi kesin bir sonuca ulaşmadığı için Sokrates'in düşüncelerini yansıttığını söylemekte bir sakınca olmasa gerektir. Aynı şekilde, Ksenophon'un tanıklığıyla birlikte düşündüğümüzde, Phaedrus diyaloğundaki aşk karşıtı Sokrates'in ilk nutkunun kimi öğelerinin Sokrates'in düşüncelerine daha yakın, aynı diyalogda aşk övgüsü olan ve anımsama ve idealar öğretisine gönderme yapan ikinci nutukla, *Symposion*'daki Sokrates'in Diotima'nın dilinden aktardığı söylemi, Sokrates'e daha uzak saymak gerekir. Buna rağmen, Platon'un aşk bağlamında konuşturduğu Sokrates, daima teni değil tini seven, cinsel aşkla ölümsüzlük arasında bağ kuran bir kişi olarak da belirir. Bu belirlemeler, Ksenophon'da da gözlenir. Öte yandan ölçülülüğü temel alan aşkın Sokrates'in dilinde, daima

bir şeyin aşkı olarak belirdiğini ve insanın eksikliğini duyumsadığı bir şeyi arzu etmesi anlamına geldiğini belirtmek gerekir. (134)

Eğer çözümlememizde haklıysak, Sokrates, bilgiye, dostluğa aşık, ama bunların neliği konusunda da çok emin olmayan, diyalektik yöntemle hakikati arayan, cinselliğe, cinsel aşka, üremeyi sağladığı için bütünüyle negatif yaklaşmayan, hatta ona ölümsüzlük bağlamında bir anlam yükleyen (135), ama aşırı tutku anlamındaki aşkı delilik olarak niteleyip pragmatik temelde buna karşı koyan, tenden çok tine önem veren ve genel anlamda kuşkuları olsa da, aşkı insan doğasında eksik olan bir şeyi tamamlamaya dönük bir arzu olarak niteleyen birisi olarak ortaya çıkar. Ancak bu pragmatik tutumun onun ılımlı bir aşka karşı olduğu şeklinde yorumlanmayacağını belirtmemiz gerekir. Zira Sokrates'e ilişkin tüm veriler onu ölçülülüğü temel alan aşka karşı olmadığı şeklindedir. Ölçülülüğü aşan aşk onca, pragmatik anlamda zararlıdır ve insanın mutluluğa ulaşmasına engeldir. Zira ölçüsüzlük, uzak erimde acıya neden olur. Yine onun, güzelle iyi arasında koşutluk kuran, ama güzele koşullu bir bakışla rölatif yaklaşan biri olduğunu kabul etmek ve güzelliği ontik varlığı olan bir idea olarak konumlandıran yaklaşımı, ona mal etmekten sakınmak gerekir. Buna rağmen yinelemek gerekirse, kesin olarak bildiğimiz tek şey, en azından aşk bağlamında Ksenophon'un ona yüklediklerı ve Platon'un gençlik, olgunluk ve yaşlılık döneminde ona aşk konusunda iliştirdikleridir. Ancak, Ksenophon ve Platon arasındaki ortaklaşır gibi görünen görüşlerin Sokrates'in öz düşüncesini yansıtma konusunda, belli bir epistemik değer içerdiği reddedilemez diye düşünüyoruz.

Sokrates'in, ılımlı ve ölçülü aşka ve neslin devamını sağladığı için üremeye pozitif yaklaşan tutumunun ve konuya ilişkin etik yaklaşımının ve nesnel koşulları gözeterek rölatif bir görüş savunsa da, güzele ilişkin kavramsal tartışmalarının Platon'a çok şey kazandırdığı açıktır. Onun aşk ve güzellikle ilgili temel görüşlerini Sokrates'in dilinden aktarması bu açıdan anlamlı olsa gerekir.

BU BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

69) Cicero, *Tusculan Dispations*, trs.: A. P. Peabody, Cambridge 1886, V,4, 10.
70) Bkz. Lazslo Versenyi, *Sokratik Hümanizm*, çeviren: Ahmet Cevizci, Sentez Yayınları, İstanbul 2007, s. 5 vd.
71) Bkz. Platon, *Phaidon*, çeviren: S. K. Yetkin-H. R. Atademir, Ankara 1963, 97-99.
72) Aristophanes, *Bulutlar*, 247, 248,367, 830; Platon, Phaidon, 97-98.
73) Bkz. Lazslo Versenyi, *Sokratik Hümanizm*, s.14 vd.
74) Bkz. Lazslo Versenyi, *Sokratik Hümanizm*, s.25-26.
75) Lazslo Versenyi, *Sokratik Hümanizm*, s.26.
76) Bkz. Gorgias, *Encomium of Helen in the Greek Sophists*, trs.: J. Dillon and T. Gergel, London 2003, s.76-84.
77) Bkz. Lazslo Versenyi, *Sokratik Hümanizm*, s.50.
78) Bkz. Lazslo Versenyi, Sokratik Hümanizm, s.50.
79) Bkz. Gorgias, *Encomium of Helen*, s.83.
80) Bkz. Gorgias, *Encomium of Helen*, s.77 vd.
81) Bkz. W. T. Jones, *Klasik Düşünce (Batı Felsefe Tarihi)*, cilt: I, çeviren: Hakan Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul 2006, s.108.
82) Bkz.Wilhelm Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe (Fragmanlar-Doksografiler)*, cilt: II, çeviren: Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1995, s.77.
83) Bkz.Wilhelm Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe (Fragmanlar-Doksografiler)*, cilt: II, s.77-83.
84) Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, III, 75 vd.
85) Bkz. Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, III, 18 vd.
86) Platon'un gençlik dönem diyalogları şunlardır: *Savunma, Kriton, Hippias Elatton, Ion, Alkhibiades, Lakhes, Protagoras, Meneksenos, Eutyphron, Gorgias, Kharmides, Menon, Lysis, Euthydemos*. Bkz. Louis-Andre Dorion, Sokrates, çeviren: s.40, dip not: 2.
87) Platon'un olgunluk dönem diyalogları şunlardır: *Kratylos, Symposion, Phaidon, Devlet, Phaidros, Parmendides, Theaitetos*. Bkz. Louis-Andre Dorion, *Sokrates*, s. 40. dipnot, 2.
88) Platon'un yaşlılık dönem diyalogları şunlardır. *Sofist, Politika, Philebos, Timaios, Kritias, Yasalar*. Bkz. Louis-Andre Dorion, *Sokrates*, çeviren: M. Nedim Demirtaş, Dost Kitabevi, Ankara 2005, s. 40, dip not: 2.
89) Bkz. Zeller, *Socrates and the Socratic Schools*, New York 1996, s.129.
90) Louis-Andre Dorion, *Sokrates*, s.40.
91) Bkz. Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, III, 35.
92) Krş. Ksenophon, *Sokrates'ten Anılar*, çeviren: C. Şentuna, Ankara: TTK Yayınları, 1994, s.1 vd..
93) Bkz. Russell, *Batı Felsefe Tarihi*, cilt: I, çev.: M. Sencer, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, s.164-465.
94) Bkz. Kierkegaard, *Felsefe Parçaları ya da Bir Parça Felsefe*, çev.: Doğan Şahiner, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s.27.
95) Söz gelimi bkz. Şehristânî, *el-Milel ve en-Nihal*, cilt: II, Kahire 1968, s.121-126; *İbn Hazm, el-Fasl fi el-Milel ve el-Evhâ ve en-Nihal*, Cidde, 1982, s.140; el-Endülüsî, *Tabakât el-Ümem*, Beyrut, 1985, s.37-40.
96) Bkz. *B. Russel, Batı Felsefe Tarihi,* cilt: I, s.49.
97) Bkz. Louis-Andre Dorion, *Sokrates*, s.30.
98) Bkz. Louis-Andre Dorion, *Sokrates*, s.30.
99) Bkz. Louis-Andre Dorion, *Sokrates*, s.31-32.
100) Bkz. Louis-Andre Dorion, *Sokrates*, s.33-34.
101) Bkz. Ksenophanes, *Hatıralar*, II, 6, 28; Platon, *Symposion*, IV, 27.
102) *Platon Kharmides*, çeviren: N. Şazi Kösemihal, MEB Yayınları, İstanbul 1998, 154b.
103) Bkz. Platon, *Lysis*, 204b.
104) Bkz. Platon, *Theages*, çeviren: Hamdi Varoğlu, Maarif Vekaleti, İstanbul 1943, 128b.
105) Bkz. Platon, Lysis, 204c.
106) Bkz. Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, II, 19.
107) Bkz. Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, II, 23.
108) Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, II, 33.
109) Diogenes Laertios şöyle der: Aristoteles onun iki kadınla evlendiğini söyler; birinci karısı Ksanthippe'den Lamprokles adında bir oğlu olmuştur, ikinci karısı Haksever Aristeides'in kızı Myrto'yu drahomasız almış, ondan da Sophroniskos ve Meneksenos adında iki oğlu olmuştur. Kimileri ilk olarak Myrto ile evlendiğini söylerler, kimileri de -ki arasında Satyros ile Rodoslu Hieronymos da vardır- aynı anda iki kadınla evli olduğunu söylerler. Çünkü, dendiğine göre, Atinalılar erkek azlığından ötürü, nüfusu çoğaltmak için kentli bir kadınla evlenip başka bir kadından da çocuk sahibi olmaya olanak sağlayan bir karar almışlar; buna dayanarak, Sokrates de böyle yapmış. Diogenes Laertios, Filozofların Yaşamları ve Öğretileri, II, 26.
110) Soren Kierkegaard, *İroni Kavramı: Sokrates'e Yoğun Göndermelerle*, çeviren: Sıla Okur, İmge Kitabevi, Ankara 2009, s.20.
111) Bkz. Orhan Saadettin, "Sokrat", *Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası* içinde, cilt: 1, sayı: 4, 1927, s. 241 vd.
112) Louis-Andre Dorion, *Sokrates*, s.40. Buna rağmen Dorion, Sokrates'in felsefesini anlamak için yine de gençlik dönemi diyaloglarına başvurmayı önerir; ancak gerekçesi, onların gençlik diyalogları olması ve Sokrates'e daha sadık görünmesi değil, bu diyalogların sonrakilere göre Sokrates'e daha etkin ve daha belirleyici rol vermelerdir. Ayrıca bu diyaloglarda, çok fazla sayıda sokratik tema, yani Ksenophon gibi diğer logoi sokratikoi'de de ele alınan konular işlenmiştir. Bkz. Louis-Andre Dorion, *Sokrates*, s.40-41.
113) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, I, 8.
114) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, I, II, 1.
115) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, I, II, 21.
116) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, I, II, 29.
117) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, I, V, 1.
118) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, I, V, 8.
119) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, II, I, 1.
120) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, II, I, 4.
121) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, II, I, 5.
122) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, II, II, 4-5.
123) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, III, IX, 4.
124) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, IV, I, 2.
125) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, III, X, 1 vd.
126) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, II, III, 4, 16-IV, 2.
127) Ksenophon, *Sokrates'ten Hatıralar*, I, II, 1-15.
128) Ksenephon, *Sokrates'ten Hatıralar*, III, VIII, 4-10.
129) Bkz. İsmail Tunalı, *Grek Estetik*'i, s.24.
130) Platon, Lysis, 222e-223b.
131) Diogenes Laertios, aslında diyaloglara ilişkin pek çok ayrım yapar, onun ayrımları, erken dönem ayrımlara da işaret ettiği için burada aktarmakta yarar vardır: Platon'un diyalogları.... Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, III, 49-51.
132) S. Kierkegaard, *İroni Kavramı*, s.37.
133) Bkz. Lazslo Versenyi, *Sokratik Hümanizm*, s.133.
134) Bkz. Lazslo Versenyi, *Sokratik Hümanizm*, s.133-134.
135) Sokrates'in cinsellikle ölümsüzlük arasında bir bağ kurduğunu ve çocuklarının olduğunu biliyoruz.

AŞK FELSEFESİNİN GERÇEK TEMSİLCİSİ: PLATON

Eski Yunan felsefe yazını, yazılı materyaller açısından değerlendirildiğinde, aşk bağlamında gerçek temsilcisini Platon'da bulur. Onun sorunu ele aldığı ilk yapıt *Lysis*'tir; kanımızca bu diyalog, önceki çözümlemelerimize dayanarak Sokrates'in düşüncelerini dile getiren sokratik bir diyalog olmak durumundadır. Kaldı ki bu diyalog cinsel aşktan çok philia, yani dostluk olarak adlandırılan aşka ilişkin tartışmalara yer verir. Bu diyalogda öz olarak Platon, Sokrates'in diliyle, erkekler arasındaki philia'ya yani arkadaşlık, dostluk çekim ilişkisine bir tanım arama çabasındadır. O, öncelikle, bu çekime, ozanlar ve fizikçiler tarafından verilmiş iki başat yaklaşımı ele alır. Bu yaklaşımın ilki şairlerin "Tanrı benzeri benzerine doğru sürer" deyişiyle dile getirdikleri benzerin benzeri çekmesidir. (136) İkinci yaklaşım, Hesiodos'un "çömlekçi çömlekçinin, şair şairin, dilenci dilencinin düşmanıdır" sözünde dile gelen benzer olanların düşmanlığı, benzemez olanın benzemez olana çekildiği savıdır. (137) Sokrates her iki savı da, faydacılık temelinde yadsır. (138) Ona göre tüm dostluklar, birbirine yönelen insanlar arasında bir tür yakınlık (oikeion) gerektirir. Dostluğa temel olan bu yakınlık, çok farklı çıkarlardan kaynaklanabilir ama Sokrates bunları, anlaşıldığı kadarıyla, ruh, ruhun alışkanlıkları, fiziksel uğraşlar ve fiziksel görünüş olarak dört gruba indirger. Farklı dostlukları aynı nedene bağlamaktan kaçınmak için Sokrates, yakınlık biçimlerinden birisinin, ruh ve onun iyiliğine yönelmesinin diğerleri arasında öne çıktığını savunur. Birisini ruhu yüzünden seviyor olmak, o kişiyi iyiliğe yönelişi, ruhun iyilik soluyuşu nedeniyle sevmek demektir. (139) Ancak tüm bunlara rağmen dostluğun farklı tiplerinin bulunması ve her tipin farklı bir temele dayanması yüzünden diyalog, Peters'in de haklı olarak işaret ettiği gibi, büyük ölçüde ikna edici bir sonuca ulaşılmaksızın, tıbbi hekimlik teorisine değin geriye giden ve o zamanın haz teorilerinde önemli uygulamaları olan şu ilkeye varır: Arzu ve onun ardı sıra gelen aşk, bir yoksunluğun, bir eksikliğin veya bir gereksinimin giderilmesine yönelir ve dolayısıyla da arzunun konusu bünyeye, yani insan doğasına has olan bir şeydir. Yani bizim bünyemize ne özdeş ne de bütünüyle özümsenmez olan, ama yine de bünyemizde eksik olan bir şeydir. (140) Bu tezin, *Symposion*'da da dile gelişi, Platon'un olgunluk dönemi yapıtlarında da kimi sokratik etkilerin bulunduğunun açık kanıtı olsa gerektir.

Platon'un eros'a yönelik en temel tartışması, daha önce de yer yer değindiğimiz gibi olgunluk dönemi diyaloğu olan *Symposion*'da ortaya çıkar. Kuşkusuz Platon aşka, yine olgunluk diyalogları arasında yer alan *Devlet* (141), *Phaedrus* (142) ve yaşlılık dönemi diyaloğu olan *Yasalar* (143) adlı yapıtlarında da değinir; ancak Symposion, onun salt bu konuya ayırdığı tek yapıtıdır. Burada *Phaedrus*'a da özel olarak değinmek gerekmektedir; çünkü *Devlet* ve *Yasalar*'da değini şeklinde dile gelen aşk, nutku tartışan *Phaedrus*'ta ikincil bir izleğe dönüşür ve aşka ilişkin geniş pasajlara yer verilir. Buna rağmen anılan durum, *Symposion*'un ayrıcalıklı konumuna gölge düşürmez; zira o, sırf aşkı övmek için kaleme alınmıştır. Bu niteliğiyle *Symposion*'un erken dönem Eski Yunan felsefesinde, şu anki bilgilerimize göre, ne bir öncüsü ne de bir başka örneği bulunur. Sparta'da Lykurgos yasalarında aşka ilişkin düzenlemeler bulunsa (144), Aristophanes'in (145) ve Euripides'in (146) komedya ve tragedyalarında aşk olgusu işlense bile, konunun felsefi düzlemde ele alınıp ayrıntılı olarak işlenişi Platon'a aittir. Eğer Diogenes Laertios'un tanıklığına güvenebilirsek, Platon'un bu konuda eski Yunan felsefesinde bir çığır açtığını ve ondan sonra aşk üstüne kaleme alınmış pek çok yapıt ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Platon öğrencileriyle birlikte.

Symposion diyaloğunun önemi

Platon'un *Symposion* diyaloğu ile özellikle ondan sonra kaleme aldığı söylenen *Phaedrus* diyaloğunda savunduğu aşk kuramının farklılaşıp farklılaşmadığı sorusu önemli tartışmalara neden olmuştur. (147) Her şeyden önce iki yapıtın kurgusunun köklü bir farklılık gösterdiğini biliyoruz; daha önce de belirttiğimiz gibi, *Symposion* aşkı övmeyi, *Phaedrus* ise nutkun doğasını ve yapısını ele almaktadır. *Symposion*, Sokrates'inki dahil aşka ilişkin altı konuşma içermesine karşın, *Phaedrus* diyaloğu, Phaidros'un Lysias'tan dinlediği ve ezberlemeye çalıştığı aşk karşıtı nutuk ile, Sokrates'in buna karşılık ortaya koyduğu ve aşkın güzellikten alınan hazza yönelik akıl dışı bir arzu olduğu temasının işlendiği aşk karşıtı bir nutku içermektedir. Fakat Sokrates, faydacı temelde yapılanan aşk karşıtı nutkundan daha sonra vazgeçmekte, aşka ilişkin, idealar kuramı, anımsama ve ruh görüşü temelinde bir övgü düzmeye yönelmektedir. Aşka ilişkin bu son konuşma daha sonra da ele alacağımız gibi *Symposion*'daki Diotima'nın dilinden aktarılan düşüncelere öz olarak uymaktadır. En önemli fark, *Symposion*'da, ne iyi ne de kötü olmaması yüzünden eros'un tanrı olmayıp, bir diamon olduğu fikri *Phaedrus*'ta terk edilir ve o, iyi ve güzel bir tanrı olarak takdim edilir. Bu arada *Phaedrus*'ta aşkın akıl dışılığı deliliğin tanrısal bir tipi olarak sunulur ki, bu tema açık bir biçimde *Symposion*'da yoktur. Ancak bu durum, Paters'in de haklı olarak

işaret ettiği gibi, *Symposion*'da hem Diotima'nın varlığı hem de onun söylemiyle bir şekilde ilişkilendirilebilir. (148) Dolayısıyla, kimi farklılıklara rağmen, her iki yapıt, Sokrates'in *Phaedrus*'taki ikinci konuşması dikkate alındığında, tek tek güzellerden yola çıkarak anımsama yoluyla güzel ideasına yolculuğu esas alırlar. Her iki yapıtın karşılaştırılmasına ilişkin çalışmalar da bizim kanımızı doğrular niteliktedir. (149)

Tüm bu değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere, bize öyle geliyor ki, Eski Yunan felsefi yazınında Platon'un *Symposion*'u, sorunu derinlemesine ela aldığı için aşk felsefesinin öncü yapıtı olmak durumundadır. Lewinson, Platon'un kendi evinde değil de, ün salmış bir homoseksüel olan trajedi yazarı Agathon'un evinde, Platon'un daha çocukluğuna rastlayan bir tarihte verilen şölenin birçok bakımdan güvenilemeyecek bir tarihsel belge olduğunu söylese de (150), kanımızca, oradaki aşka ilişkin övgülü ve fakat farklı değerlendirmeler içeren görüşleri, Eski Yunan'da görülen aşk fenomeninin tüm boyutlarını gözler önüne seren tarihi-felsefi bir belge olarak görmemek için bir neden bulunmamaktadır. Lewinson'un tek gerekçesi, *Symposion*'un Platon'un çocukluk dönemindeki bir şöleni konu edinmesidir; diyaloğun kurgusunun, Apallodoros anlatıcısına dayandırılmasının nedeni de bu olsa gerektir. Kurgu, Platon'un şölene konuk olan birinden dinlediğini ima ettiği için, yapıta pekâlâ tarihsel bir değer de yüklenebilir.

Symposion'un aşka ilişkin ileri sürdüğü argümanların değeriyle ilgili de farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimisi yermekte, kimisi ise övmektedir. Sözgelimi Schopenhauer onu homoseksüel eğilimlerin bir yansıması olarak görür. (151) Aynı anlayış Lewinson tarafından da yinelenir:

"Homoseksüellerin kutsal kitabı Şölen (…) homoseksüel edebiyatın tipik örneğidir. Dünyayı bir homoseksüelin gözüyle biçim değiştirmiş olarak görmektedir. Yunanistan'ın seçkin zümresini temsil ettiği iddia olunan yarı sarhoş adamlar, kimin kimin yanında yatacağı üzerine uzun uzun tartışmaktadırlar. Gene de Platon, platonik aşkın babası ününü almasını bu kitaba borçludur; bu aşk bütün beden tatlarından uzaktır, bugüne kadar da namuslarını savunan kadınlar, sonradan evlenecekleri kocaları dışta kalmak üzere, erkeklerle olan ilişkilerinin sadece platonik olduğunu ileri sürerek gurur duymuşlardır. Bütün erotizm sözlüğünde, bundan daha acayip bir yanlışlık yoktur." (152)

Wagoner ise *Symposion*'un ne homoseksüel ne de cinsel aşkla sınırlandırılamayacak eşsiz bir yapıt olduğunu söyler ve sözlerini şöyle sürdürür:

"Platon'un aşk ideasının dehası şudur: O, bizim geleneksel olarak cinsel aşk kavramımızla başlar, fakat ardından bizi erotik gücün nasıl bireysel gelişime ve entelektüel yetkinliğe ulaştırdığını, hatta bu tutkunun, bilim ve politik düzendeki etkisini kavramamıza yol açar. O, erotik sevginin sadece cinsel arzu olmadığını bize gösterir, bu arzunun, temellerini ve geniş kapsamlı anlaşılır bir çözümlemesini sunar. Platon aşkı bu yolla savunur; çünkü onun çoğu önemli sorunumuzun çözümünde temel oluşturduğuna inanır." (153)

Hangi değerlendirme daha gerçekçidir? Bunun yanıtı aslında ilerleyen sayfalarda açıkça görülecektir; ancak, peşinen bir imada bulunmak gerekirse, Schopenhauer ve Lewinson gibi düşünenlerin bütünü saf dışı edip, kimi parçalardan yola çıkarak Platon'un *Symposion*'una bir parça haksızlık yaptıklarını ve onu çarpıttıklarını itiraf etmek gerekir. Kanımca, *Symposion*'u homoseksüel ilişkilere indirgemek ve homoseksüelliğin baş yapıtı olarak sunmak, aşkın yarattığı etik erdemlere vurgu yapan konuşmalarla Sokrates'in Diotima'nın dilinden aktardığı görüşleri hiçe saymak anlamına gelecektir.

Bilindiği gibi *Symposion* diyaloğu Atina'nın ünlü tragedya yazarı Agathon'un MÖ 416 yılında yapılan yarışmada birinci olması ve ödül kazanması üzerine evinde verdiği symposion'u/şöleni/ziyafeti (154) ve oradaki aşk üzerine yapılan övgülü konuşmaları aktarır. (155) Platon tarafından Apollondoros anlatıcısının diliyle ortaya konan metin, anlatıcının hatırlamadıkları ve şölene sonradan katılıp aşk yerine Sokrates'i övmeye yönelen Alkibiades'in konuşması bir kenara bırakılırsa, aşk üzerine yapılan Sokrates dahil altı kişinin konuşma-

Symposion, Platon'un çocukluk dönemindeki bir şöleni konu edinir.

Symposion, bazı araştırmacılara göre eşcinselliğin kutsal kitabıdır.

sı üzerine kuruludur. Konuşmalar, Sokrates'inki hariç, nutuk şeklindedir ve her ne kadar diyaloğun sonunda Sokrates'in dilinden Eros'un bir Tanrı değil daimon olduğu ileri sürülse de (156), bir Tanrı olarak Eros'u/Aşk'ı övmeyi amaçlamaktadır. (157) Platon, Aşkı/Eros'u övmeyi toplantının konusu haline neden getirdiğine, bir diğer deyişle böylesi bir konuyu neden gündemine aldığına ilişkin hekim Eryksimakhos'un dilinden bir gerekçe de sunar. Gerekçe, bu konunun daha önceleri ihmal edilmişliğine vurgu yaptığı için anlamlıdır. Gerekçeyi *Symposion* yapıtından dinleyelim:

"Eryksimakhos demiş ki: 'Euripides'in Melanippesindeki gibi başlamalıyım konuşmama. Ne de olsa söylemeye çalıştığım söz benim sözüm değil, şu Phaidros'un. Çünkü Phaidros her defasında dert yanar bana.' 'Ne korkunç değil mi', der, 'ey Eryksimakhos, diğer bazı tanrılara şairlerce yazılmış hymnos'lar ve paian'lar vardır da, Eros'a, böylesi değerli ve yüce bir Tanrı'ya bunca şairden hiçbiri bugüne dek tek bir övgü bile yazmış değildir.' Bir de eğer istersen, saygıdeğer sofistlerimize bir bak, tıpkı üstat Prodikos gibi onlar da Herakles ve diğerleri için övgüler kaleme aldılar düzyazıyla. Bu, o kadar da şaşırtıcı sayılmaz. Aksine tuzun faydaları hakkında akla ziyan övgü dolu bir kitaba rastladım daha yeni. Bunun gibi daha bir sürü şeye övgüler düzüldüğünü görebilirsin orada. Dolayısıyla bu tür konularda kıyametler koparılmış da, bugüne kadar tek bir insan bile Eros'a yaraşır bir hymnos terennüm etmeye yeltenmemiş, aksine böyle böyle ihmal edilmiş yüce bir Tanrı." (158)

Phaidros'un dilinden ortaya konan bu yakınma gerçekçi midir? Buna evet yanıtı vermek hiç de kolay değildir; çünkü o tarihten önce, MÖ 416 yılında Sophokles *Antigone* (159) oyununda, Eros'a övgü niteliğinde bir hymnos'a yer vermiştir. Aynı biçimde, Euripides'in *Hippolytos* (160) oyununda da böylesi bir övgü yer almaktadır. *Symposion*'da aşk övgüsü içeren hemen her konuşmada aşkın farklı yönlerinin ele alındığı, ancak neredeyse hemen her konuşmacının onun cinsel boyutunu güçlü bir tonda vurguladığı görülür. Bu durum, daha önce yer yer değindiğimiz aşkla cinsel ilişki arasında Eski Yunan'da görülen güçlü bağın Platon'un dilinden olumlanması açısından önemli bir işaret olarak yorumlanabilir. Platon'un *Symposion*'unda aşkın cinsel yorumunu daha yakından görmek için, ondaki aşka ilişkin övgülü nutukları, cinsel aşk açısından, sırasıyla irdelemek aydınlatıcı olacaktır.

BU BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

136) Bkz. Platon, *Lysis*, 214a.
137) Bkz. Platon, *Lysis*, 215d.
138) Sokrates'in faydacı olduğu fikri Ksenophon'da da köklü bir yer edinir.
139) Bkz. Louis-Andre Dorioni Sokrates, s.86-87.
140) F. E. Peters, *Antik Yunan Felsefe Terimleri Sözlüğü*, çeviren: Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul 2005, s.117.
141) Bkz. Platon, *Devlet*, 402d vd.
142) Bkz. Platon, *Phaidros*, 249d vd.
143) Bkz. Platon, *Yasalar*, çeviren: Candan Şentuna-Saffet Babür, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1998, 837 vd.
144) Bu yasalarda, özgür bir kadının en temel görevinin neslin devamını sağlamak için çocuk doğurmak olduğu dile getirilmekte, yine, bedensel aşka olan tutku yerilip, ruhsal olana tutku övülmekte, evliliğin cinsel kudretin en etkin olduğu çağda olması istenmekte, genç kadınla evli yaşlı kocaya, eşinden sağlıklı çocuklar doğurtacak fiziksel ve ahlaksal niteliklerini beğendiği birini getirmeyi zorunlu kılmakta, eşcinsel ilişkide bedensel tutku yerine, ebeveynin çocukla ya da erkek kardeşin erkek kardeşle ilişkisine benzer olması koşuluyla izin verilmektedir. Lykurgos yasalarındaki bu ilkelerin Platon'un devletinde yankı bulması oldukça ilgi çekicidir. Bkz. W. T. Jones, *Klasik Düşünce (Batı Felsefe Tarihi)*, cilt: I, s.67.
145) W. T. Jones, *Klasik Düşünce (Batı Felsefe Tarihi)*, cilt: I, çeviren: Hakkı Hünler, Pardigma Yayınları, İstanbul 2006, s.75 vd.
146) W. T. Jones, *Klasik Düşünce (Batı Felsefe Tarihi)*, cilt: I, s.88 vd.
147) Anne Van De Vijver, A Comparasion of Plato's Wievs of Eros in the Symposium and Phaedrus, University of Souht Africa, 2009, s.7-49.
148) Bkz. F. C. Peters, *Antik Yunan Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s.118.
149) Platon'un Aşk'a geniş yer verdiği *Phaedrus* diyaloğu ile *Symposion* diyaloğunda savunduğu aşk kuramlarını karşılaştıran çalışmalar bulunmaktadır. Sözgelimi Anne Van De Vijver, bu iki diyaloğu ve bu iki diyalog ile ilgili karşılaştırmalı yapıtları bir değerlendirmeye tabi tutarak, özü itibariyle Platonun aynı aşk kuramını savunduğunu kanıtlamaya çalışır. Bkz. Anne Van De Vijver, A Comparasion of Plato's Wievs of Eros in the Symposium and Phaedrus, University of Souht Africa, 2009, s.7-49.
150) Lewinson'un tek gerekçesi, *Symposion*'un Platon'un çocukluk dönemindeki bir şöleni konu edinmesidir; diyaloğun kurgusunun, Apallodoros anlatıcının anlatıcısına dayandırılmasının nedeni de bu olsa gerektir. Kurgu, Platon'un şölene konuk olan birinden dinlediğini ima ettiği için, yapıta pekâlâ tarihsel bir değer yüklenebilir.
151) Schopenhauer, *Aşkın Metafiziği*, s.7.
152) Richard Lewinson, *Cinsi Adetler Tarihi*, s.54.
153) Robet E. Wagoner, *The Meanings Of Love (An Itroduction to Philososphy of Love)*, Praeger Publishers 1997, s.11.
154) Burada *Symposion* ile ilgili bir açıklama vermek gerekmektedir. Bu sözcük dilimize hem şölen hem de ziyafet diye çevrilmiş (bkz. Platon, *Şölen*, çeviren: A. Erhat- S. Eyuboğlu, İş Kültür yayınları, İstanbul 2002; *Aşk ve Ziyafet*, çeviren: Semiha Cemal, Devlet Basımevi, İstanbul 1936) durumdadır. Batı dillerine symposium diye geçen bu kelime, İngilizcede banquet, feast, Fransızca'da banquet ve festin sözcükleriyle de karşılanmaktadır. Ancak *Symposion*'un dinsel, kültürel ve toplumsal içeriği yüzünden bu türden çevirilerinin yapılamayacağı da ileri sürülmektedir (bkz. W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1975, s.380). *Symposion*, bir tür birlikte içme olayıdır. Akşam yemeği yenildikten sonra, sofralar toplanır, kölelerin getirdiği suyla arınılır ve temizlenilir ve tanrılar için yere saf şarapla sunular serpilir, ardından hymnos ve paian'lar söylenir. Bu başlangıç ritüellerinin ardından ev sahibi ya da başka bir konuk syposiarkhos olarak seçilir ve içmeye başlanır. Kadınların katılmadığı bu erkek eğlencesine yalnızca aulos'cu kızlar ve hetaire'ler katılabilir. Müzik, şiir, dans ve çeşitli eğlencelerle geçirilen symposionlar gece yarılarına kadar sürer. Bu açıdan symposionların dinsel bir toplantı olduğu da ileri sürülmüştür. Eyup Çoraklı, "*Symposion Üzerine*", Symposion, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007, s.9-10.
155) Bkz. Platon, *Symposion*, 173b.
156) Bkz. Platon, *Symposion*, 202c vd.
157) Bkz. Platon, *Symposion*, 177 b vd.
158) Bkz. Platon, *Symposion*, 177 bc.
159) Bkz. Sophokles, *Antigone*, çeviren: Sabahattin Ali, MEB Yayınları, İstanbul 1995, 781 vd.
160) Bkz. Euripides, *Hippolytos*, trs.: Robert Bagg, Oxford University Press, New York 1973, 525 vd.

GELECEK SAYI

Platon, Aristoteles ve sonrasında cinsel aşk

Anadolu Üniversitesi'nde 'Matematik Noktası'

Matematiğin laboratuarı olmaz demeyin

Eski matematik kitapları, en ilkelinden günümüzdekilere kadar hesap makineleri, pusulalar, usturlaplar, gök cisimlerini izleme aygıtları, trigonometrik hesap araçları... Burası sanki bir müze. Matematiğin laboratuarı insan beynidir derler, ama burası bir laboratuar gibi. Büyükçe bir masada hem kanıt modelleri hem de sayı oyunları. Her yaştan öğrencinin zevkle zaman geçirebileceği, düşünebileceği nitelikte. Buraya Matematik Oyun Evi demek de olanaklı. En iyisi gidin, gezin, görün, oynayın...

Ahmet Doğan

Eskişehir Anadolu Üniversitesi kampusunun girişindeyiz. Güvenlik görevlilerine Fen Edebiyat Fakültesini soruyoruz. Yokuşun bitiminden sağa dönmemiz gerektiğini ve tabelaların bizi yönlendireceğini söylüyorlar. Geniş caddenin sonundan sağa dönüyoruz. Az katlı birçok bina. Her yan yemyeşil. Bakımlı bir kasaba gibi. Belli ki özenle imar edilmiş ve özenle korunuyor. Çok geniş bir alan. Elinde kitaplarla sağa sola yürüyen öğrenciler. Yeniden soruyoruz. Matematik Bölümü Nerede? Ve buluyoruz. Profesör Mehmet Üreyen'in odasındayız. Profesör Şahin Koçak da burada. Mehmet Hoca'nın masasının üzerinde tavla pulları. Pulların ispat için kullanıldığını öğreniyoruz. Yine masanın üzerinde üst üste yapıştırılmış küpler. Bunlar da ispat için. Pencere önünde başka bir deney aracı. Masanın üzeri kitaplarla dolu. Raflar da öyle. Açlık tokluk diyorlar. Bir Anadolu evinde gibiyiz. Bizim aklımız Matematik Noktası'nda. Bir an önce görmek istiyoruz. Tamam diyor Mehmet Hoca. Geçiyoruz Matematik Noktası'na. Aklımızın bir köşesinde "neden matematik noktası" sorusu…

Ender Helvacıoğlu, Mehmet Üreyen ve Ahmet Doğan "Matematik Noktası"nın girişinde.

Matematik tarihi insanlık tarihi kadar eski. İlkel çağlardan itibaren yaşamla baş etme savaşımında olan insan; doğayı anlamaya, yönlendirmeye ve denetim altına almaya çalışmış. Nesnelerin niteliklerini olduğu kadar niceliklerini de izlemiş, gözlemiş. Birbirleriyle karşılaştırmış, azlığına çokluğuna, büyüklüğüne küçüklüğüne bakmış. Saymış sonra. Ölçmüş biçmiş, toplayıp çıkarmış ve çarpmış. Matematik çıkmış sonra ortaya. Aksiyomlar, postulatlar oluşturmuşlar. Evrile evrile bugünlere gelmiş.

Özenle düzenlenmiş Matematik Noktası'na giriyoruz. Girişte sağda, duvara Galileo'nun "Evrenin Dili Matematiktir" sözü yazılmış. Ve ilk göze çarpan, kitaplar ve matematik araçları. Kitaplar Arapça, Farsça, Fransızca, Türkçe… Kimi tıpkıbasım kimi orijinal. Kimi el yazması kimi baskı. Eskimiş sarı sayfalar. Tarihleri yüz yıllar öncesine kadar uzanıyor. Bu kitapların kokusu bile başkadır. Ama cam bölmeler içinde korunuyor. Hemen yanında en ilkel hesap makinelerinden, ölçüm araçlarından yakın tarihe kadar kullanılan makine ve araçlar sıralanmış yine cam bölmeli raflara. Pusulalar, usturlaplar, gök cisimlerini izleme aygıtları, trigonometrik hesap araçları ve adını sayamadığımız diğer araçlar. Biri bile evinizde özenle saklayacağınız teklikte. Her birinin elde edilmesi ayrı bir öykü. Bu köşe, matematik tarihi köşesi. Sanki bir **müze.**

Matematiğin laboratuarı yoktur, matematiğin laboratuarı insan beynidir der matematikçiler. Ama burası bir laboratuar gibi. Matematiğin deneyi yoktur da der matematikçiler; matematikte deneyin karşılığı kanıttır, matematik ispat bilimidir. Oysa Matematik Noktası'nda deneyler var. Pisagor Teoreminden başlayıp, en kısa zaman eğrisine dek uzanan. Elbette bu deneyleri ispat yerine koymuyorlar. Görsellik algıyı güçlendirir, bilgiyi kalıcı ve anlaşılır hale getirir

diyorlar. Bu nedenle deneylere çokça yer vermişler. Biraz eğitim amaçlı. Biraz da matematiğin sevimli yüzünü öne çıkarmışlar. Bu anlamda Matematik Noktası yerine **Matematik Laboratuarı** da denilebilirdi diye düşünüyorsunuz.

Matematiğin nesneleri fiziki evrenin nesnelerinden farklıdır. Evrenin nesneleri somuttur. Onlar matematiğin dünyası için birer modeldir. Matematik bu nesneleri kendi evrenine alır, soyutlar, yeniden biçimlendirir, mükemmelleştirir. Futbol topu küredir artık. Masanın kenarı doğru parçası. Hiç pürtükleri yoktur onların. Bir otomobilin aldığı yol, matematik evreninde fonksiyonun grafiğidir. Hiç yalpalamadan sonsuza doğru gider. Dokunulamaz, koklanamaz, hatta görülemez onlar. Sadece düşünülür üzerinde. Kendi evrenine ait kıldığı bu nesneleri titizlikle inceler matematikçi. Önce teorem haline getirir. Sonra kanıtlar. Doğruluğu hakkında şüphe götürmez kuramlar oluşturur. Ve tekrar yaşama gönderir. Bir fabrika gibi… İşçisi-işvereni matematik, sermayesi akıl olan bir fabrika. İşçiliği benzersiz. Ürünü mükemmel. Artık o nesneleri algılamak, yönlendirmek daha kolaydır. Yani fiziki yaşam daha kolaydır. Bu modeller de özenle seçilmiş Matematik Noktası'nda. Çok sayıda kaplamalar, eğriler, uzaylar, kesitler... Düşlemde zor algılanan kesit modeller çok sayıda gösterilmiş. Hacim hesaplarına, integral hesabına deneysel yaklaşımlar. Farklı evren modelleri de var. Küresel düzlemdeki doğruların konumlanması gösterilmiş örneğin. Neden uçağın ekvatoral daire boyunca yol aldığını kolaylıkla anlayabiliyorsunuz. Bu yanıyla Matematik Noktası'na **Matematik Evreni** demek de olanaklı.

Büyükçe bir masada hem kanıt modelleri hem de sayı oyunları. Neredeyse her yaştan öğrencinin zevkle zaman geçirebileceği, düşünebileceği nitelikte. Merak duygusunu kışkırtan şaşırtan sonuçlarıyla. Örneğin "çevre uzunlukları toplamı aynı olan dörtgenlerden, alanı en büyük olan kare"dir önermesini deneysel olarak ve dokunarak anlayabilir bir öğrenci. Ya da; "1"den "n"ye kadar doğal sayıların toplamının "(1+n)/2" olduğunu. Bu masa ilköğretim veya lise öğrencisinin sıkılmadan öğrenerek öğrenebileceği nitelikte. Bu masaya bakıp buraya **Matematik Oyun Evi** demek de olanaklı. **Matematik ve Oyun** da denilebilir. Hatta mekânın tümü bir resim sergisi duygusu bile yaşatıyor insana. Sanatsal bir atmosferi var. Modellerin yapımında gösterilen özen ve salon düzenlenmesindeki estetik göz önüne alındığında buranın adı **Matematik ve Sanat** bile olabilir.

Kitaplar Arapça, Farsça, Fransızca, Türkçe… Kimi el yazması kimi baskı. Bu kitapların kokusu bile başkadır.

Mekânı gezmeyi bitirdiğimizde girerken aklımızdaki "neden Matematik Noktası" sorusu da yanıtlanmış oluyor. Sıraladığımız isimlerin hiçbiri tek başına buranın adı olamaz. Anlıyoruz ki bu kadar çeşit ancak bir noktada buluşabilirdi. O da **Matematik Noktası.**

Matematik Noktası'nı gördükten sonra şunu anlıyoruz ki Türkiye matematiğine, matematik eğitimine ve matematiği sevdirmeye ciddi katkısı olacak. Birileri bilimin önüne engeller örmeye çalışsa da bilim insanları bilim yapmaya, bilimi kitleselleştirme çalışmalarına devam edecek.

Son yıllarda matematiği yaygınlaştırmak, sevdirmek kitleselleştirmek adına Ali Nesin *Matematik Dünyası* dergisiyle, Şirince'de kurduğu Matematik Köyü'yle çok değerli çalışmalar yürüttü ve devam ediyor. Yine son yıllarda yayınlanan popüler matematik kitaplarının da arttığını görüyoruz. En son yayınlanan Şahin Koçak'ın *50 Soruda Matematik* kitabı da bunlardan biri. Mat-Der gibi matematikçi dernekleri, internet grupları da önemli katkılarda bulunuyor matematik hayatına. Yine bazı belediyelerin açtığı bilim merkezlerindeki matematiksel öğeler de önemli. Bunların tümü **matematiğin matematiğini bozan**, sınavlara endeksli matematiğe karşı değerli çalışmalar. *Bilim ve Gelecek* dergisi olarak bizler de bilimi bilim olmaktan çıkarıp hurafeler seviyesine indirmeye çalışan saldırıya karşı direnmeye devam ediyoruz. Bu da bizim görevimiz. Matematikle ilgili bilimsel çalışmalara da elimizden geldiğince yer veriyoruz. Anadolu Üniversitesi Matematik Bölümü'nün bu değerli çalışmasını aktarmak da bizim için bir görevdi. Bu sayımızda Matematik Noktası'nın tanıtımı ile ilgili yazıları ve Prof. Dr. Mehmet Üreyen'le yaptığımız söyleşiyi bulacaksınız. Türkiye'de bilime katkıda bulunanlara saygıyla…

Matematik Noktası'nda bir köşe.

Prof. Dr. Mehmet Üreyen ile söyleşi

Matematiği elinizle tutmak istemez misiniz?

Matematiksel bir kavram çocuğun zihninde geometrik bir model oluşturmuyorsa, onu kavratmak zordur. Matematikle yeni tanışan bir çocuğun modellerle kavramların, matematiksel hesapların doğruluğunu görmesi önemli. Soyut kısım daha sonraki aşama. Amacımız matematiğin teorik ispatlarını yapmak değil, matematiğin risklerini, özgünlüğünü ve günlük hayatta tutarlılığını göstermek. Bunu elle tutulabilir, gözle görülebilir biçimde modellerle yaptığınız zaman konu daha iyi anlaşılıyor.

Eskişehir Anadolu Üniversitesi Matematik Bölümü'nde oluşturulan Matematik Noktası projesi, başta Mehmet Üreyen olmak üzere Nevin Mahir, Nezahat Çetin, Bünyamin Demir, Taner Büyükköroğlu, Serkan Ali Düzce ve Ali Deniz'den oluşan yedi kişilik bir ekip tarafından hayata geçirilmiş. Bölüm öğretim üyesi Prof. Dr. Şahin Koçak'ın teşvik edici ve yön verici rolünü de unutmamak gerek tabii. Aralık 2007'de fiilen başlayan proje Şubat 2011'de bitirilmiş ve ziyarete açılmış.

Matematik Noktası, Fen Fakültesi Dekanlığı veya Matematik Bölüm Başkanlığından randevu alınarak gezilebiliyor, çünkü ziyaretçilerin yeterli bilgiyi alabilmesi için bölümden uzman kişilerin eşlik etmesi gerekiyor.

Ahmet Doğan, Ender Helvacıoğlu ve Şule Dede'den oluşan *Bilim ve Gelecek* ekibi olarak Mehmet Üreyen eşliğinde Matematik Noktası'nı gezdik, bilgi aldık ve tabii oynadık. Daha sonra Prof. Dr. Mehmet Üreyen'le projenin öyküsü ve geleceğine ilişkin bir söyleşi yaptık.

Türkiye'de yapılan ilk Klein şişesi

Matematik Noktası projesi nasıl ortaya çıktı?

Biz, matematiği nasıl öğretebileceğimiz, nasıl daha kolay ve anlaşılabilir anlatabileceğimiz üzerine çalışıyoruz. Bunun üzerine konuşurken modellerle matematik öğretimine yoğunlaştık. Modeller oluşturup, matematiği modellerle anlatmayı deneyelim dedik. Başka bir projede birlikte çalıştığımız genç arkadaşlar da gönüllü oldular. Hep birlikte projeyi ve bütçeyi hazırladık. Anadolu Üniversitesi'nin Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi var. Projenizle oraya başvuruyorsunuz; projeniz uzmanlar tarafından incelendikten sonra uygun görülürse size bütçe ayrılıyor. Biz de hazırladığımız projeyi sunduk, kabul ettiler. Böylece 2007'nin Aralık ayında üç yıl süreli projemize fiilen başladık.

Önce neler yaptıracağımızı ve nerede yaptıracağımızı belirlememiz gereken bir hazırlık aşaması oldu. Modellerimizi zihnimizde ve kâğıt üzerinde hazırladıktan sonra, bunları hayata geçirebilmenin yollarını aradık. Modelleri yaptırmak için benim aklıma gelen ilk yer Eskişehir'de Endüstri Meslek Lisesi oldu. Tabii marangozlar sitesi de var ama marangozlar dediğimden anlamayabilir. Bizi anlaması lazım ki, modeller ortaya çıksın. Biz de meslek lisesindeki öğretmenlerin ne istediğimizi anlayabileceğini düşünerek liseye gittik. Oradaki öğretmenler bu modelleri kendilerinin yapamayacağını fakat Ankara Hasanoğlan'da bulunan Milli Eğitim Bakanlığı Ders Aletleri Yapım Merkezi'nden yardım istememizi, onların yapabileceğini söylediler. Hasanoğlan'daki merkeze gittik. Orada bu işe meraklı bir müdür olan Aydın Bey bize yardımcı olabileceklerini söyledi. Atölyeleri gezdirdi. Hatta cam atölyesini gezerken aklımıza Klein şişesi geldi. Nasıl olduğunu anlattık. Kendisi teknik öğretmen olduğu için anladı. Orada çalışan genç bir ustaya "Bak, bunu sen yaparsın" dedi. Hemen anlattı nasıl bir şey olduğunu ve "Hafta içi senden istiyorum bunu" dedi. Mübalağa etmiyorum, 15-20 gün sonra istediğimizi yapmıştı. Klein şişeleri yurtdışından gelir Türkiye'ye. Benim bildiğim kadarıyla Türkiye'de yapılan ilk Klein şişesi budur.

Mehmet Üreyen, arkadaşıyla birlikte ispat masasında matematik oynuyor.

Matematik Noktası hangi bölümlerden oluşuyor?

Salonda dört ana bölüm var:

Birinci bölüm, el yapımı Kütahya çinilerinin oluşturduğu simetrik duvar kâğıdı gruplarından oluşuyor. Bu simetri grupları matematiksel olarak on yedi tanedir, on sekizincisi yapılamaz. On yedi simetri grubunun tamamı, dünyada bir tek İspanya'daki el-Hamra sarayında bulunuyor. İkinci örneği ise Matematik Noktası'nda oluşturuldu.

İkinci bölüm, matematik tarihi ile ilgili. Bu bölümde 1820'lerden 1950'lere kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde, ilköğretimden üniversite (Darülfünun) düzeyine kadar yayınlanmış matematik kitaplarının çok büyük bir kısmı, Harezmî, Gıyaseddin Cemşid, Ali Kuşçu gibi ünlü matematikçi ve astronomların bazı eserlerinin tıpkı basımları, el yazması iki kitap, rubu tahtası ve usturlab gibi astronomik araçlar ile mekanik ve elektronik ilginç hesap makinaları bulunuyor.

Üçüncü bölüm matematik modellerden oluşuyor. Bu bölümde günümüz matematiğinde kullanılan dönel cisimler, düzgün çok yüzlüler, bazı cisimler ve yüzeylere örnekler ile küre hacmi, Pisagor teoremi gibi bazı ispat modelleri bulunuyor.

Dördüncü bölüm ise ispat masası. Bu masada öğrenciler, üçgenin alanından piramidin hacmine kadar bazı alan ve hacim ispatlarını, bazı özdeşliklerin ve doğal sayıların kendilerinin, karelerinin, küplerinin toplamlarının ispatlarını modeller yardımıyla yapabiliyorlar.

Ardından tüm çizimlerimizi onlara götürdük. Tabi çizimlerimizde ölçüleri ve şekilleri belirtmiştik ama teknik çizimler değildi hiçbiri. Bu yüzden onları epeyce uğraştırdık ve çok yardımcı oldular. Amaçları ders aletleri yapmak olduğu için, onlar da modelleri yapmak istedi. Fakat onlara bir şart koştuk: Modelleri bizden izinsiz kimseye vermeyecekler. Çünkü kâğıt üzerinde bu modeller önceden var olsa da, bazılarını elle tutulur hale getiren bizleriz.

Sonuçta, modellerin büyük çoğunluğunu Ankara Ders Aletleri Yapım Merkezi'nde teklif usulü yaptırdık. Modellerin bazılarını yapabilecek olan bir yer daha bulmuştuk şehirde fakat duyarlılık ve incelik bakımından içimize sinmedi. Ders Aletleri Yapım Merkezi'ndeki görevliler eğitimci oldukları için, ellerinden gelen özeni gösterdiler. Ama modelleri ikinci kez yapsalar, çok daha güzel yapacaklarını da eklediler. Nihayetinde bu modeller onlar için ilkti.

Matematik Noktası'nın müze niteliği de var. İşe müze açma amacı ile mi başladınız?

Hayır, o amaçla başlamadık. Başta modelleri anlatmak amacıyla proje hazırlamıştık. Durum daha sonra değişti. Bir salon açmayı planlamıştık. Modellerle birlikte antika eserleri koyabileceğimiz ve eski kitapları da sergileyebileceğimiz bir yer olsun istemiştik. Her ne kadar karışık prosedürler nedeniyle kullanmayı tercih etmemiş olsak da kitaplar ve antika eserler için ayrı bir bütçe bile ayırmıştık. Fakat doğrusu bu nitelikte bir salon planlamamıştık.

Arkadaşlarımızdan biri, üniversitemizin Endüstriyel Tasarım bölümünden bir tanıdığına proje için salon tasarlamasını rica etmiş. Ertesinde tasarımcı arkadaş biri klasik, biri modern çok güzel iki tasarım getirdi ve seçimi bize bıraktı. Gençlerin ağırlığıyla modern tasarımı seçtik. İşlerin düşündüğümüzden daha ciddi hale geldiğini o zaman anladık.

Bir yandan da ilk modellerimiz elimize gelmeye başladı. Hoşumuza gitti, başka neler olabilir diye kafa yormaya başladık. Yeni modeller yaptırıp içeriği zenginleştirdik. Böylece proje bugünkü halini aldı.

Kendisini bilmesek de izdüşümünü biliyoruz.

Matematik Noktası ne zaman açıldı?

Aslında Aralık 2010'da bitmesi gerekiyordu. Salonun inşaatında epey sıkıntı yaşadık. Çünkü bütçemiz yetmedi. Üniversite Rektörlüğünden yardım istedik. Rektörlük, üniversitenin atölyelerini görevlendirdi ve sağ olsunlar atölyedeki görevliler ne istediysek hepsini yaptı. Onlar olmasaydı o sıkıntıyı atlatmamız imkânsızdı.

Matematik Noktası'nın Türkiye'de başka bir örneği var mı?

Ben hiç görmedim. Sadece Koç Müzesi'nde basit bir ispat masasının olduğunu okumuştum basından, fakat görmedim.

Peki, yurtdışında örnekleri bulunuyor mu?

Göttingen Üniversitesi'nde benzer modellerin bulunduğu bir salon olduğunu biliyoruz. Matematik tarihi ile ilgili malzemelerin toplandığı salonlar da var. Fakat hem ispat ve modellerin hem de matematik tarihi ile ilgili malzemelerin toplandığı bir yer var mı bilmiyorum.

Neden Matematik Noktası ismini seçtiniz? Örneğin Matematik Müzesi de olabilirdi…

Müze olması için bazı yasal zorunluluklar var. Onları yerine getiremediğimiz için müze diyemiyoruz.

İçerik olarak da müzeden daha kapsamlı gördüğümüz kadarıyla.

Pisagor Teoremi dahil birçok teoremin ispatını gözle görmek…

Doğru, tam olarak müze denemez aslında. Fakat bizi alıkoyan esas neden, yasal zorunlulukları yerine getiremeyeceğimizi düşünmemiz. Böyle olunca ne isim vereceğimizi tartışmaya başladık. Benim önerim "Matematik Bahçesi" olmasıydı. Genç arkadaşlar buluşma noktası anlamında "Matematik Noktası" olmasını önerdiler. Birkaç aylık tartışmaların sonunda "Matematik Noktası" oldu.

Karmaşık bir teoremin basit bir modelle açıklanması

Matematik Noktası'ndaki malzemeleri belirlerken, fikirler nasıl geliştiriliyor?

Genel bir işbölümü yaptık kendi aramızda. Herkes sorumlu olduğu alanla ilgili araştırmalar yaptı, düşünceler üretti. Sonra tüm düşünceler bir araya getirildi. Uygun olup olmadıklarını, nasıl yapılabileceklerini tartıştık. Sonuçta projede görev alan yedi kişinin uygun bulduğu malzemeler konuldu.

Yani yedi kişilik ekip örneğin Pisagor Teoremi'nin ispatının modelini yapmaya karar verip, nasıl yapılacağını düşünüp, yaptırdınız…

Tabii Pisagor Teoremi'nin pek çok ispatı var. Bunların hangisi modellenebilir ve hangisini bir orta öğretim ya da lise öğrencisi anlar ve teoremi kavrar diye sorduk. Çünkü biz esas olarak, bir teoremi sadece matematiksel olarak ispat etmekle değil, öğretici kılmakla ilgileniyoruz. Dolayısıyla öncelikle karmaşık bir teoremin basit bir modelle açıklanabildiği örnekleri tercih ettik.

Matematikçiler arasında matematiğin deneysel olup olmadığı tartışılır. Matematik soyut bir bilim olduğu için…

Ama öğretimde modeli yabana atmamak lazım. Matematiksel bir kavram çocuğun zihninde geometrik bir model oluşturmuyorsa, onu kavratmak, onun üzerinde yürümek zordur. Matematikle yeni tanışan bir çocuğun modellerle kavramların, matematiksel hesapların doğruluğunu görmesi önemli. Soyut kısım daha sonraki aşamaların konusu. Bizim amacımız matematiğin teorik ispatlarını yapmak değil, çocuklara matematiğin risklerini, özgünlüğünü ve günlük hayatta tutarlılığını göstermek. Bunu elle tutulabilir, gözle görülebilir biçimde modellerle yaptığınız zaman konu daha iyi anlaşılıyor. Unutulması da daha güç oluyor.

Bugün çeşitli kitaplarda "yapılandırmacı öğretim" denilen, modellemelere önem verilen bir tarz var. Fakat modellemelerden daha çok fizikteki gibi bir modelleme anlaşılıyor. Örneklemeyle modelleme birbirine karışıyor. Matematik Noktası Projesi bu bakımdan önemli geliyor bana.

Matematik model iki şekilde anlaşılıyor: Herhangi bir daldaki problemin matematik dille ifadesine matematik model deniliyor. Bizim elle tutulur, gözle görülür şekilde yaptığımız modellere de matematik model deniliyor.

Öğrencinin, ne yaptığını anlaması gerek

Ama esas olarak gösterilmesi gereken anlaşılması zor kavramları öğretmeye yönelik, öğrencinin yaşamda karşılaştığının dışındaki deneyler. Sizin burada yaptığınız da bu, öyle değil mi?

Evet. Kendim de yaşadığım için biliyorum. Kitapta bir soru var örneğin: Tabanı daire bir cisim düşünün. Bu cismin taban çapına dik düzlemleri ve ara kesitleri kare olacak. Bu cismin hacmini hesaplamamızı istiyor soru. Ben kâğıt üzerinde bunun hacmini rahatça hesapladım. Fakat bunun nasıl bir cisim olduğunu tahtaya bir türlü çizemedim. İşte salonda modeli var.

Peki, öğrencinin şeklini bilmediği bir cismin hacmini hesaplamasının nasıl bir sakıncası var?

Ne yaptığını anlamıyor ki öğrenci. Anlamayınca kalıcı da olmuyor. Bazı konuları model olmadan anlatmak neredeyse olanaksız. Tahtaya nasıl şekiller çizerseniz çizin, öğrencilerin cismi canlandırmalarını sağlayamıyorsunuz. Elimizde bulunan modellerin bir kısmı yaşadığımız bu sıkıntılardan doğdu aslında.

Yani eğitimin gereğinden ortaya çıkan bir proje bu.

Elbette ama içinde matematiği sevdirme, matematik tarihi hakkında bilgi verme, ispatın ne olduğunu somut olarak gösterme çabaları da var. Tabii bizim yaptığımız daha ilk adım, her şey dört dörtlük değil.

Modellemelerin arasında karenin ve küpün izdüşümleri gösterilmiş. Bir de dört boyutlu küpün izdüşümü var, fakat dört boyutlu küpün yerine soru işareti konulmuş. Neyin izdüşümü o, biraz anlatır mısınız? Nereden çıktı o düşünce?

Şimdi dört boyutlu küpün ne olduğunu bilmiyorum ben. Ama onun üç boyuttaki izdüşümünü biliyorum. Oradaki model bunu gösteriyor. Teorik olarak dört boyutlu küple ilgili tahtada her türlü işlemi yapabilirsiniz. Ama bu nasıl bir cisim olur ve

Ender Helvacıoğlu ve Mehmet Üreyen: Bu işin içinden nasıl çıksak?

bunu nasıl canlandırabiliriz, bilemiyoruz.

Seneler içinde oluşan kitap koleksiyonu

Modellerin dışında eski matematik kitapları da gördük. Onlar nasıl toplandı?

Seneler içinde oluşan bir koleksiyon. Matematik tarihi ile ilgilenenler ya da araştırmacılar gelip kitapların fotokopilerini edinebilirler. Hem onlara yardımcı olmak, hem de Türkiye'de matematik tarihini aydınlatmak bakımından koyduk bu kitapları. Ayrıca bugün bu memlekette bilim varsa o kitapların ve yazarlarının da katkısı vardır. En azından eserlerin birer nüshaları burada bulunsun istedik.

Türkiye'de bu tür kitapları topluca bulabileceğimiz başka bir yer var mı?

Kütüphanelerde tek tek bulabilirsiniz tabii ki. Ama topluca bulabilir misiniz, bilmiyorum.

Bir de sergilenen 17 ayrı formda kaplama var. Onlar yöresel çalışmalarla mı oluşturuldu? Formları belirlemek için nasıl bir araştırma yapıldı?

Yöresel bir çalışma yapılmadı. Konu hakkında yazılan kitaplar araştırıldı.

Örneğin bölgelerin yöresel dokumaları ile bir ilişkisi kuruldu mu?

Hayır, o tarafına hiç bakılmadı. Yer yer kullanıldığını biliyoruz ama, örneğin bir Sivrihisar kiliminde ya da bir cami süslemesinde kullanılıp kullanılmadığını özellikle incelemedi arkadaşlar. Zaten bu süslemelerin Anadolu'da nerelerde ne kadar kullanıldığını tespit etmek hiç kolay değil. Gördüğünüz formların kenarlarında birim formlar var. Kaplamalar, birimlerin yansıtma, döndürme, öteleme gibi hareketleriyle oluşuyor ve ona göre sınıflandırılıyor. İsimlerinde bulunan p,m gibi harfler hangi yöntemle oluşturulduklarının matematiksel ifadeleri aslında. Eğer başka bir birimi seçer ve aynı hareketleri yaptırırsanız cinsi aynı olan, yani matematiksel olarak eş ama bambaşka bir desen oluşur. Başka bir deyişle, kaplamanın deseni seçtiğiniz birime bağlı ve çok çeşitli birimler seçebilirsiniz. Dolayısıyla, Anadolu'daki örnekler üzerinden inceleme yürütmek zor bir iş.

Klein şişesi bildiğimiz şişelerden değil.

İlkokul öğrencileri daha meraklı

Matematik Noktası'nın içeriği yeni önerilerle gelişebilir mi?

Eğer üniversite izin verirse, gelişebilir. Rektörlük ilgi gösterirse yeni salonlarla genişletilebilir. Fakat öncelikle burayı canlandırmak gerekiyor.

Salona ziyaretçilerin ilgisi nasıl?

Şimdilik beklediğimiz gibi değil açıkçası. Artık matematikte ispat çocukları çok ilgilendirmiyor. Girdikleri sınavlar dolayısıyla, soruyu en kısa zamanda nasıl çözebileceklerini, doğru cevabı nasıl yakalayabileceklerini düşünüyorlar. Ziyarete gelen ilkokul öğrencileri, lise öğrencilerinden daha çok soru sordular örneğin.

Lise öğrencilerine göre daha az bilgi sahibi oldukları içindir belki.

Keşke öyle olsa, ama sanmıyorum. Nasıl yapıyoruz bilmiyorum, çocukları büyüdükçe matematikten uzaklaştırıyoruz. Zamanla ilgileri azalıyor.

O eğitimin genel zaafı, hocam. Biz öğretmek adına çoğunlukla düşünmekten alıkoyuyoruz. Matematik Noktası'nın en önemli yanlarından biri, bu durumu değiştirme çabası. Peki, modeller, uygulamada dersin daha iyi anlaşılmasını sağlamada kolaylık sağladı mı? İlgiyi artırdı mı?

Tabii, modeller derslerde tahtaya çizerek anlattığımız fakat öğrencilerin anlayamadığı pek çok konuyu kolayca anlatma imkânı sağlıyor. Matematiksel tanımların somutta neye denk olduklarını öğrenci görebiliyor, hatta eliyle tutabiliyor bile. O yüzden dersi anlatanlara, ders sonunda ya da ortasında salona gelip ilgili modelleri öğrencilere göstermelerini tavsiye ediyoruz.

Matematik Noktası'nı gezenlerin tepkileri nasıl oldu?

Çok memnun kalıyorlar. Örneğin Ayvalık'tan, Burdur'dan lise öğrencileri geldi, çok sevdiler. Özellikle matematiğe karşı özel ilgisi olanların hoşuna gitti. Hatta unut-

muyorum, öğrencileriyle Anadolu Üniversitesi'ni gezmeye gelen bir öğretmen, Matematik Noktası'nı gördükten sonra "İşte şimdi Anadolu Üniversitesi'ne geldiğimize değdi" dedi.

Benzerlerinin yapılması lazım

Aslında burası müzeden çok bir laboratuara benziyor. Bir müze gibi gezilirse yeterli ölçüde verim alınamaz. Öğrencilerin gelip saatlerini, günlerini harcayabildikleri bir yer olmalı. Bu yüzden buranın öncelikle sürekli açık olması lazım. İkincisi ise, buranın taşınabilir olması gerekiyor ki Eskişehir dışındaki öğrenciler burada gereken zamanı harcayabilsinler.

Evet, mesela bir tırla dolaştırılsa çok güzel olur. Kitaplar ya da antika eserlerin taşınması zor olabilir ama ispat masaları dolaştırılabilir.

Veya benzerleri yapılabilir diğer şehirlerde.

Tabi. Fakat işin peşinden gidecek, emek verecek, hevesli birilerinin olması lazım. Çünkü pek çok zorlukla uğraşmak gerekiyor. Bizim yedi kişilik bir ekip olmamız, bu anlamda işimizi kolaylaştırdı. Ayrıca çok pahalı bir iş. Ancak Anadolu Üniversitesi gibi bir kurum altından kalkabilir.

Buranın toplam maliyeti ne kadar?

Antika eserlerin ve kitapların değerlerini bilemeyiz. Onları dışarıda tutacak olursak böyle bir salonu kurmak için en az iki yüz bin lira gerekiyor. Tabii biz, her modelden birer tane yaptırdığımız için maliyet yüklü oldu. Ders Aletleri Yapım Merkezi'ndeki görevliler, bin tane yaptırsaydık, maliyetin ona göre düşeceğini söylediler. Aslında büyük bir bütçe ayırmadan küçük çaplı ispat modellerinden binlerce üretilip okullara dağıtılabilir pekâlâ. Bazı okullarda zaten yapılmış böyle çalışmalar. Ayrıca hevesli ve heyecanlı matematik öğretmenleri ufak ufak bu modelleri yaptırıp okullarında kullanabilir. Gönül verme ve fedakârlık yapabilme meselesi biraz.

Bu kitaplar topluca bir tek Matematik Noktası'nda.

Ne yazık ki, bugünkü eğitim anlayışı öğrencilerde olduğu kadar öğretmenlerde de heyecanı azaltmış durumda.

Matematik Noktası meraklıları bekliyor

Okulların direnişi eskiye göre azaldı, haklısınız. Fakat bu rüzgara karşı çabalayan eğitimciler de var. Özellikle onlara böyle projeleri duyurmak gerekiyor. Sizin tanıtım için uğraşlarınız var mı?

Doğrusu biz umduğumuz ilgiyi görememenin rahatsızlığını yaşıyoruz bir süredir. Çeşitli okullardan öğrenciler gelecek, modelleri inceleyecek, ispatları yapacak, eserlere bakacaklar diye düşündük ama pek beklediğimizi bulamadık. Bu şoku yeni yeni atıyoruz üzerimizden. Matematik Noktası'nı aktif kılabilmek için haftanın beş günü salonu açık tutacak ve gelenlerle ilgilenecek bir burslu öğrenci istihdam edelim dedik. Bunun dışında, matematik öğretmenlerine burayı gezip görmeleri, beğenirlerse öğrencilerini getirmelerini söylüyoruz ama şimdiye kadar gereken ilgiyi çekemedik maalesef.

Eğitim Fakültesi öğrencileri geldiler mi?

Hayır.

Haberleri var mı?

Tanıdığım, hatta eski öğrencim olan bazı öğretmenlere söyledim fakat henüz gelip gezmediler. Matematik Noktası'nın açıldığına ilişkin bir haber çıktı yerel gazetede. Söylemesek bile, bittiğini biliyor olmaları gerektiğini düşünüyorum.

Diğer üniversitelere duyuruldu mu?

Özel olarak hayır. Gazeteyi okumuşlarsa bilirler.

Tanıtım broşürü hazırlandı mı?

Henüz basılmadı ama hazırlayıp üniversitelere göndermek gibi bir planımız var. Sergilenen malzemelerin görselleriyle tanıtıldığı bir broşürü bu yaz yapabiliriz. İlk aşamada, en azından gelenlere vermek üzere küçük bir broşürümüzün olması gerekiyor. Böylece gelenler kendi çevrelerinde duyurusunu yapabilirler.

Ekibinizin burası ile ilgili bundan sonraki planları neler?

Marifet iltifata tabidir, diye bir laf vardır. Bu aylarda insanların ilgisinin yavaş yavaş artacağını ümit ediyoruz. Matematik Noktası daha aktif bir yer olmaya başladıkça bizim de heyecanımız artar; yeni malzemeler koymaya başlarız. Ama yer sıkıntımız var. Belki ikinci bir proje hazırlayıp, malzemeleri tarih kısmı ve uygulama kısmı olarak gruplayarak yeni bir mekân açmamız mümkün olabilir. Bundan sonrası daha çok gençlere emanet, ancak onlar uğraşacak gücü ve zamanı bulurlarsa devamı gelebilir.

Matematik Noktası'ndan bazı örnekler

Duvar kâğıdı grupları

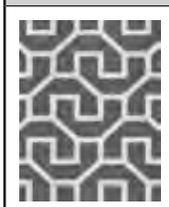
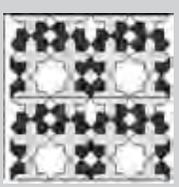
Düzlemin birbirinin gerçel katı olmayan iki vektörünün tamsayı katsayılı lineer kombinasyonu alınarak elde edilen bütün noktalar kümesine bu vektörlerin belirlediği kafes denir. Bu şekilde elde edilen noktalar kümesi düzlemdeki toplama işlemi ile bir matematiksel grup oluşturur. Bu kafes noktaları boyunca ötelemeler tanımlanarak bir dönüşümler grubu elde edilebilir. (İki vektörün tamsayı katsayılı lineer kombinasyonu alındığından kuşkusuz sonsuz sayıda öteleme dönüşümü elde edilecektir) Bu öteleme dönüşümlerinin kümesi de bileşke işlemiyle matematiksel grup yapısına sahiptir.

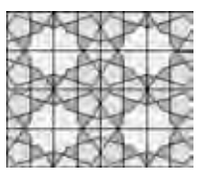
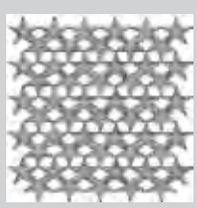
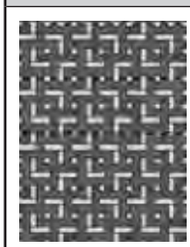
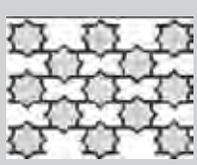
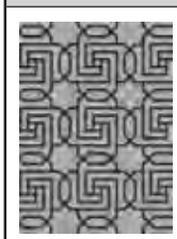
Genel tanımıyla bir düzlemsel duvar kâğıdı deseni, düzlemin birbiriyle lineer bağımsız olan iki vektörünün belirlediği ötelemeler grubu altında değişmez kalan bir altkümesidir. Yani bir düzlemsel duvar kâğıdı için öyle bir ötelemeler grubu vardır ki, bu gruptan herhangi bir öteleme tüm desene uygulandığında görüntü kümesi yine duvar kâğıdı deseninin kendisi olur.

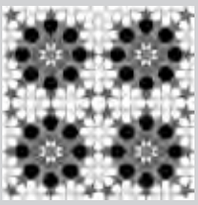
Düzlemin bir altkümesinin duvar kâğıdı deseni yukarıda söz edilen ötelemelerden başka simetrilere de sahip olabilir. İşte tüm duvar kâğıdı desenleri sahip oldukları simetrilere göre sınıflandırıldıklarında mümkün 17 farklı sınıf olabileceği bilinmektedir. Bu sınıflandırma ötelemeler grubunun yapısı, dönme mertebesi (45, 60, 120 derecelik dönmeler), yansıma eksenleri sayısı ve çeşidi bilgilerine göre yapılır ve sonuç olarak 17 farklı grup elde edilir.

17 farklı simetri grubuna ait duvar kâğıdı deseni örnekleri çok değişik biçimlerde oluşturulabilir. İspanya'daki Elhambra sarayında her bir gruba ait örneklerin mevcut olduğu bilinir. Matematik Noktası'nda da 17 farklı duvar kâğıdı grubu için birer örnek oluşturuldu.

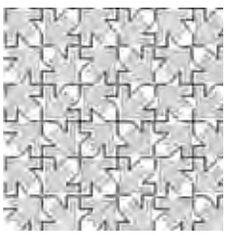
Bu gruplar ve matematik noktasında bunlara verilen örnekler şu şekilde. (Grupların gösterimlerinde uluslararası kristalografi derneği tarafından benimsenmiş gösterimler kullanılmıştır.)

	p1 grubu: Paralelkenar kafese sahiptir. Bu grubun sahip olduğu simetriler sadece paralelkenarların kenarları boyunca ötelemelerdir.
	p2 grubu: Paralelkenar kafese sahiptir. Bu grupta da ötelemelere ek olarak 180 derecelik dönmeler vardır.
	pm grubu: Dikdörtgen tipinde kafese sahiptir. Bu grupta ise ötelemeler ve birim dikdörtgenin eksenlerinin birinde yansıma vardır.
	pg grubu: Bu grupta kafes yine dikdörtgen tarafından üretilir. Grupta ötelemeler ve birim dikdörtgenin eksenlerinin birinde kayma yansıma (bir yansıma ve bu yansıma ekseni boyunca öteleme) vardır.
	cm grubu: Eşkenar dörtgen kafes tarafından ötelemeler yanında bir eksende yansıma vardır.

	pmm grubu: Grubun, dikdörtgen şeklinde kafes tarafından üretilen ötelemelere ek olarak iki eksen boyunca yansıma simetrisi vardır.
	pmg grubu: Bu grup dikdörtgen tarafından üretilen bir kafese sahiptir. Ayrıca kafesten elde edilen ötelemeler dışında, dikdörtgenin kenarlarından birine paralel eksende yansıma ve diğerine paralel eksende ise kayma yansıma vardır.
	pgg grubu: Grubun kafesi dikdörtgen tarafından üretilir. Bu grupta kafes noktalarından elde edilen dönmeler ve birim dikdörtgenlerin her iki kenarı boyunca kayma yansımalar mevcuttur.
	cmm grubu: Eşkenar dörtgen tarafından üretilen kafese sahip olan grupta bu kafes tarafından üretilen ötelemeler dışında yansımalar ve kayma yansımalar vardır.
	p4 grubu: Grubun ötelemeler grubu karesel kafes tarafından üretilir. Bu grupta merkezleri kafes noktaları olan 90, 180, 270, 360 derecelik dört dönme vardır.

p4m grubu:
Karesel kafes yapısına sahiptir. Karesel kafes tarafından üretilen ötelemelere ve p4 grubundaki dönmelere ek olarak yansıma ve kayma yansımalar vardır. Dönme merkezleri yansıma eksenleri üzerindedir.

p4g grubu:
Karesel kafes yapısına sahiptir. Karesel kafes tarafından üretilen ötelemelere ve p4 grubundaki dönmelere ek olarak yansıma ve kayma yansımalar vardır. p4m grubundan farkı dönme merkezlerinin yansıma eksenleri üzerinde olmamasıdır.

p3 grubu:
Altıgen tarafından üretilen kafes yapısına sahiptir. Bu grupta ötelemelere ek olarak kafes noktaları 120 ,240 ve 360 derecelik 3 dönme ve bunlardan elde edilen dönmeler mevcuttur.

p3m1 grubu:
Altıgen tarafından üretilen kafes yapısına sahiptir. Bu grupta ötelemelere ve p3 grubundaki dönmelere ek olarak yansıma ve kayma yansımalar vardır. Dönme merkezleri yansıma eksenleri üzerindedir.

p31m grubu:
Altıgen tarafından üretilen kafes yapısına sahiptir. Bu grupta ötelemelere ve p3 grubundaki dönmelere ek olarak yansıma ve kayma yansımalar vardır. Bu grubun p3m1 grubundan farkı dönme merkezlerinin yansıma eksenleri üzerinde olmamasıdır.

p6 grubu:
Altıgen tarafından üretilen kafes yapısına sahip olan bu grupta ötelemelere ek olarak kafes noktaları merkezli 60,120,180,240,300,360 derecelik 6 dönme tarafından üretilen dönme dönüşümleri mevcuttur.

p6m grubu:
Altıgen tarafından üretilen kafes yapısına sahip olan bu grupta ötelemelere ve p6 grubundaki dönmelere ek olarak yansıma ve kayma yansımalar mevcuttur.

Arşimed yöntemi ile küre hacminin bulunması

r yarıçaplı kürenin hacmini bulmak istiyoruz. Taban yarıçapları ve yükseklikleri 2r olan bir koni ile bir silindir alalım. Üç cismi yanda görüldüğü gibi dilimleyelim ve dilimlere yukarıdan aşağıya doğru numara verelim. Herhangi numaralı (örneğin üç numaralı) dilimleri seçelim. Küre ile koniden aldığımız dilimleri dayanak noktasından 2r uzaklığa, silindirden aldığımız dilimi ise dilimden üç dilimin kalınlığı kadar uzaklığa astığımızda asılan dilimler dengede kalır. Bu durum her dilim için doğrudur. Bu nedenle cisimlerin tamamını yani küre ile koniyi 2r uzaklığına, silindiri ise merkezinin bulunduğu r uzaklığına asarsak sistem dengede kalır. Buna göre,

$$r \cdot V_{silindir} = (V_{koni} + V_{küre}).2r$$

$$V_{silindir} = \frac{2}{3}V_{silindir} + 2.V_{küre}$$

Buradan $V_{küre} = \frac{1}{6}V_{silindir}$

$$V_{küre} = \frac{1}{6}\pi(2r)^2.2r$$

$$V_{küre} = \frac{4}{3}\pi r^3 \text{ bulunur.}$$

Çok bilinen bir denklemin ispatı

a^2

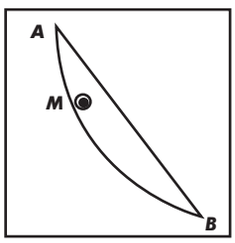
$a^2 - b^2$

$a^2 - b^2 = (a - b)(a + b)$

Bernoulli'nin meydan okuması ve sikloid eğrisi

Johann Bernoulli, *Acta Eruditorum* dergisinin Haziran 1696 sayısında şu çağrı ve meydan okumayı yayınladı:

Tüm Matematikçilere Çözmeleri için Yeni Bir Problem:

Düşey düzlemde A ve B noktaları ve M hareketli noktası verildiğinde A noktasında başlayarak, yalnız kendi ağırlığının etkisiyle B noktasına en kısa zamanda ulaşabilmesi için izlemesi gereken AMB yörüngesi nedir?

…

Aceleci bir karardan kaçınmak adına A ile B arasındaki en kısa yolun bu iki noktayı birleştiren doğru parçası olduğu ancak en kısa zaman eğrisi olmadığı belirtilmelidir. Bununla beraber, eğer yılsonuna kadar kimse cevabını bulamazsa açıklayacağım AMB eğrisi, geometriciler tarafından çok iyi bilinen bir eğridir.

Benzer optimizasyon problemleri Yunanlılardan beri çalışılmaktaydı. Bunlardan en eskisi iki noktayı birleştiren en kısa yoldur ki, çözüm uzun zamandan beri herkesçe bilinen, bu iki noktayı birleştiren doğru parçasıdır. Bir diğeri de, Dido problemi olarak da bilinen ve Virgil'in (MÖ 70-19), Kartaca'nın (MÖ 850 civarı) kuruluşu hakkındaki mistik hikayesinden esinlenilerek ortaya atılan izoperimetrik problemdir: Verilen sabit uzunluktaki kapalı eğriler içinden en fazla alana sahip olan hangisidir? Her ne kadar 19. yüzyıla kadar günümüz titizlik standartlarını sağlayan bir kanıtı verilememiş olsa da bu sorunun cevabının da çember olduğu Yunanlılardan beri bilinmekteydi.

Sizce hangi yolun üst noktasından bırakılan top en alta en kısa zamanda ulaşır? Matematik Noktası'nda deneyip görün.

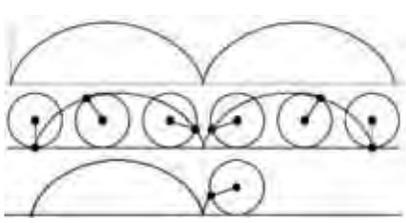
Hero (veya Heron) bir cisimden yayılıp aynadan yansıyan ışığın cisimle göz arasındaki tüm mümkün yollar arasında en kısa olanını takip ettiğini gösterdi. Heron'un düzenlemesi uyarınca ortam tek olduğundan ışığın hızı sabit, dolayısıyla "en kısa" aynı zamanda "en hızlı" demekti. Işığın en hızlı -minimum zaman- yolu takip ettiği prensibi Fermat'nın (1601-1665) çalışmalarıyla formüle edilmişti. Bu açıklama yalnız Heron'un yansımayla ilgili gözlemlerini değil, Snell'in yansımayla ilgili kanunlarını da açıklıyordu. Fermat'nın prensibi Bernoulli'nin probleminin çözümünde hayati önem taşıyordu.

Bernoulli'nin meydan okuyuşuna zamanın en iyi matematikçileri karşılık verdi. Bunlar Johann'ın ağabeyi Jacob, Leibniz, Tschirnhaus, L'Hopital ve Newton idi. Newton'un çözümü Şubat 1697'de Royal Society'de sunuldu, *Philosophical Transactions* dergisinde kanıtsız ve anonim olarak basıldı, yayımlandı. Johann'ın ve Jacob'un çözümü, Newton'un anonim çözümü *Acta Eruditorum*'un Mayıs 1697 sayısında yayımlandı. Aynı sayıda, Tschirnaus ve L'Hopital'in katkılarına ve Leibniz'in çözümünün Bernoulli'nin çözümüne benzediği için burada yayınlamadığını içeren kısa notuna da yer verildi.

Bernoulli'nin problemine gönderilen çözümler meydan okumaya cevap veren ve doğru cevabı bulan kişilerin itibarlarından beklendiği kadar güzeldi. Dahası bu çalışma, benzer türden problemlerin üzerinde yoğun olarak çalışıldığı başka çalışmaların üretilmesini sağladı. Örneğin Euler, Basel'de Bernoulli'nin öğrencisiydi ve Lagrange, Euler'in çalışmalarını okuyarak varyasyon problemleri ile ilgilenmeye başlamış ve çalışmaları sonunda varyasyonlar analizi olarak adlandırılacak bir dalın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bernoulli en hızlı yolu brachystochrone (βραχιστος –Brachystos : En kısa, χροθος - cronos: zaman) olarak adlandırdı. Kendisinin Brachystochrone Problemin yeni olduğu konusunda yanlış bir düşüncesi vardı. Ancak Leibniz konu hakkında daha fazla bilgiye sahipti: Galileo, 1638'de "İki Yeni Bilim" isimli kitabında brachystochrone problemini formüle etmiş ve bu eğrinin aslında çember olduğu yönünde bir çözüm önerisi bile sunmuştu. Aslında Galileo çember yayının, her zaman doğru parçasından daha iyi olduğunu göstermişti.

Bernoulli, brachystochrone'nun sikloid olduğunu keşfetti. Sikloid eğrisi, çember üzerindeki bir noktanın, çember bir doğru üzerinde kaymadan yuvarlanırken çizdiği yörüngenin oluşturduğu eğridir. Sikloid eğrisi ilk olarak Galileo tarafından tanıtılmış ve adlandırılmıştı.

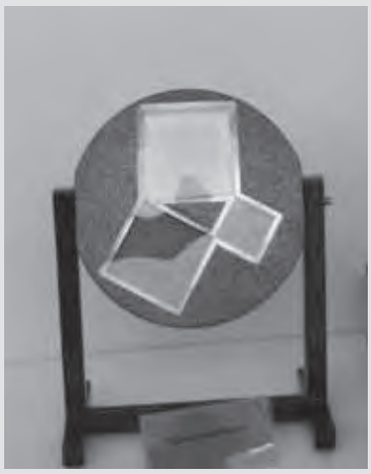
Sikloid eğrisinin brachystochrone olduğunun fark edilmesinden önce, saatin gelişimiyle de yakından alakalı ikinci bir hikayesi daha var. Zamanı hassas olarak ölçme ihtiyacının giderek arttığı bir dönemde, kilisede papazı dinlerken kürsünün üzerinde sallanan lambanın salınım zamanının sabit olduğunu fark eden Galileo, sarkacın periyodunun, ağırlığına ya da genişliğine değil, uzunluğuna bağlı olduğunu düşünmüş, deneylerle salınım zamanının sarkacın uzunluğunun karekökü ile ters orantılı olduğunu göstermiştir. Galileo'nun deneylerinde kullandığı sarkaç 4-5 m. uzunluğunda ve ortam da muhtemelen salınım açısını küçük tutmasına neden olduğu için böyle olduğunu düşünüyordu. Galileo'nun düşüncesine zıt

olarak çember yalnızca yaklaşık olarak bu özelliğe sahipti: sarkacın salınımının periyodu genliğinin de bir fonksiyonuydu. Galileo, ölümüne yakın, sarkaçla çalışan bir saat tasarlasa da bunu gerçekleştirememiştir. Çalışan ilk sarkaçlı saati 1656'da, Galileo'nun ölümünden 14 yıl sonra, Alman astronom ve matematikçi Christian Huygens yapmıştır. Huygens'in saati önceleri günde bir dakikadan az hata veriyordu. İlk olarak sağlanan bu hassaslığı, Huygens çalışmalarıyla hatayı günde 10 saniyeye düşürerek, artırmıştır. Çünkü Huygens, sikloid eğrisinin önemli bir özelliğini keşfetmişti: bu eğri boyunca kendi ağırlığı ile hareket eden bir cisim hangi noktadan bırakıldığından bağımsız periyotta salınıyordu. Bu nedenle Huygens sikloidi tautochrone (ταθτος –tautos: Eş, χροθος - cronos: zaman) olarak adlandırmıştı. Huygens bunu fark ettikten sonra sarkacın iki sikloid yaprak arasında salındığı bir düzenek hazırladı. Bu sayede sarkaç salınımını yaparken yapraklara değdiğinde sarkacın ucu da yine sikloid eğrisi üzerinde hareket ediyordu.

Bernoulli kendi ağırlığıyla düşen bir cismin hareket süresiyle ilgili iki farklı özelliğin aynı eğride buluşmasına, sikloid eğrisinin hem brachystochrone hem de tautochrone olmasına oldukça şaşırmıştı. Doğa nesneleri, burada aynı eğrinin iki farklı özelliğe sahip olduğu gibi, her zaman en basit biçimde düzenliyor olduğu sonucuna vardı.

Buradaki modelde ilki düz doğru, ikincisi çember yayı ve üçüncüsü sikloid yayı biçiminde üç ayrı yol bulunmaktadır. Üst noktadan aynı anda bırakılan birbirine eş toplar, kendi ağırlıkları dışında bir etki olmaksızın bu yollar üzerinden hareket ederek alt noktaya ulaşmakta ve hangi eğri üzerinden gelen top önce gelirse, o eğrinin ucunda bulunan ışık yanmaktadır.

Kaynak: Sussmann, H.J.& Willems, J.C., 300 Years of Optimal Control: From The Brachystochrone to the Maximum Principle, IEEE Control Systems, Vol.17, Issue.3, 33-44, 1997.

Pisagor teoremi

Bir dik üçgenin hipotenüsünün karesi, üçgenin dik kenarlarının kareleri toplamına eşittir. Bu sonuç, üçgenin kenarlarına yerleştirilen kareler yardımıyla da kanıtlanabilir. Bu modelle, iki dik kenara yerleştirilen karelerde bulunan renkli sıvının hipotenüs üzerine yerleştirilen kareyi tamamen doldurduğu gözlemlenebilir.

50 SORUDA

matematik

Şahin Koçak

Bilim ve Gelecek Kitaplığı 50 Soruda dizisinden

Prof. Dr. Şahin Koçak'ın kaleme aldığı *50 Soruda Matematik*, soran Çekirge ile Çekirge ile birlikte yanıt arayan Çerçi'nin diyalogları çerçevesinde şekilleniyor. Tabiatı anlama ve modelleme uğraşlarından matematiğin evrimsel damarlarında dolaşan keyifli diyaloglar, matematiği keşfetmeye ve matematiksel keşiflere kışkırtıyor. Kitaptan kimi başlıklar şöyle:

On Parmakta On Marifet... Mantık Karakolu... **Tabiata Sormak...** Matematikte Deney Olur mu?.. **Açık-Mavi Teorem...** Von Neumann'ın Kedileri... **Ordinallerin Kardinalleri...** Testi İçindeki Testiler... **Üç Elmayı Anladım, Ama Üç Nedir?..** Modeller... **Sıska Modeller...** Gevşek Sıska Modeller... **Dağı Taşıyan İhtiyar...** Dipten Gelen Dalga... **Boyut Muamması...** Cantor Hipotezinin Encamı... **Matematiğin Kök Hücresi...** Çekirge'nin Yüzüğü... **Üç Satır Ardında Saklanan Bir Âlem...** Hayalet Sayılar... **Sökün Eden Yapılar...** Cebirle Geometri Arasında Sıkışan Analiz... **Uzun Sürmüş Bir Saltanatın Sonu...**

F-tipi tarih

İslamcı tarih projesi

İkinci Cumhuriyet yeni bir rejim olarak henüz oturma dönemine girmedi ve resmi ideolojisini de oluşturmadı. Bu nedenle güncel olarak tam bir bütünlük sergileyemeyen İslamcı tarih projesinin kusursuz bir fotoğrafını vermeye çalışmaktansa, üç temel özelliğini ve bu özellikler bağlamında öne çıkan tezlerini tartışmakla yetineceğiz. İslamcı tarih projesinin temel özellikleri anakronizm, özgücülük ve yerlilik tekeli iddiasıdır.

Deniz Ali Gür

Bilim ve Gelecek'in 95. sayısı "F-Tipi Bilim: Hoca'nın İlmi" başlıklı bir dosyayla okur karşısına çıkmıştı. Fethullah Gülen'in bilimsel tartışmalara dair incilerinden oluşan bu dosya bilimsel düşüncenin gelişimine anlamlı bir katkı içermiyordu kuşkusuz, ama gereksiz sayılmazdı. Zira dosyanın konusu ve bir anlamda "yazarı" olan Fethullah Gülen "ülkeyi ağ gibi sarmış bir örgütlülüğün başı konumundadır" ve bu ülke artık demir ağlarla değil örümcek ağlarıyla örülmektedir. (1) Tabi bu ağlar salt devlet bürokrasisinde değil, aynı zamanda üniversitelerde, bilim çevrelerinde ve toplumsal yaşantının birçok sahasında, 7'den 70'e sayısız insanımızın zihinlerinde örülmektedir.

Bilim üzerindeki dinsel tahakküm, tarih alanında da hissediliyor. Üstelik sosyal bilimler, doğa bilimlerine göre öznelliğe daha açıktır. Doğa bilimlerinin nesnesi doğadır. Öznelliğin kaynağı ağırlıklı olarak doğa ile insan arasındaki gerilimdir. Sosyal bilimlerde ise insan araştırmanın öznesi olduğu kadar nesnesidir ve bu nedenle sınıf mücadeleleri bu alanda daha fazla hissedilir.

Bu yazının konusunu oluşturacak olan tarih yazımı da yukarıdaki değerlendirmenin istisnası değildir. İslamcı tarih yazımı, İkinci Cumhuriyet'in inşasında somutlanan İslamcı tarih yapımındaki işleviyle anlam kazanmaktadır. Bu anlamda "İslamcı tarih yazımı" kavramı yetersiz kalabilir. "İslamcı tarih projesi" daha doğru bir kavram olacaktır ve bu proje İslamcı yazarların ürünlerinin yanı sıra AKP kurmaylarının siyasal çıkışlarıyla da biçimlenmektedir.

İkinci Cumhuriyet yeni bir rejim olarak henüz oturma dönemine girmedi ve resmi ideolojisini de oluşturmadı. (2) Bu nedenle güncel olarak tam bir bütünlük sergileyemeyen İslamcı tarih projesinin kusursuz bir fotoğrafını vermeye çalışmaktansa, üç temel özelliğini ve bu özellikler bağlamında öne çıkan tezlerini tartışmakla yetineceğiz. İslamcı tarih projesinin temel özellikleri anakronizm, özgücülük ve yerlilik tekeli iddiasıdır.

Anakronizm: Medine Vesikası, sivil toplum ve demokrasi tartışmaları (3)

Tarihe tarihsel bakılması gerektiği önermesini totolojik bulanlar olabilir. Oysa tarihsel olmayan tarih anlayışları sanıldığından daha yaygındır. Tarihin motorunun sınıf mücadeleleri olduğu gerçeğinin reddi, tarihselliğin reddini kendiliğinden getiren yanılgılardan biridir. Ama daha oraya bile gelmeden, siyasal-toplumsal yapıların tarihsel inşalar olduğu, bir durum ya da gerçekliği anlatan kavramların tarihsel bağlamlarıyla anlaşılabileceği ve belli bir olguyu anlatan kavramın o olgunun var olmadığı tarihsel dönemler için kullanılamayacağı gibi çok temel mantıksal önermelerin bile ihlal edilebildiğini görüyoruz.

Ali Bulaç, *İslam ve Demokrasi*'de tarih boyunca görülen yönetim biçimlerini dörde ayırıyor: 1) İslam, 2) Hilafet-Saltanat, 3) Mutlakiyetçi Monarşi, Aristokrasi, 4) Demokrasi. Çağdaş siyaset bilimi literatüründe yer bulan "totaliterizm" (doğrusu "totalitarizm" olsa da metne sadık kalacağız) ikinci gruba, teokrasi ise üçüncü gruba dahil ediliyor. (4) Bulaç teokrasi ve "totaliterizm"i kötü yönetim biçimleri olarak bir kenara koyduktan sonra, demokrasinin ideallerini hayata geçiremediğini, ama ideallerinin hatırına kötünün iyisi olduğunu, demokrasinin ideallerini gerçekleştiren mükemmel yönetim biçiminin ise, Muhammed Peygamber hayattayken uygulanan Medine Vesikası'nda somutlanan İslam olduğunu iddia ediyor. (5)

Bulaç'a göre demokrasi insan hakları, çoğulculuk ve katılımcılık gibi ideallerinin gereğini yerine

getirmiyor. Sondan başlayacak olursak birkaç yılda bir yapılan seçimler katılımı özendirmek yerine sınırlandırıyor. (6) Ayrıca çoğunluğun dediğinin olması, çoğunluk diktasına dönüşüyor. Örneğin dul bir kadın, kendi isteği ile evli bir adamın ikinci eşi olmak istediğinde çoğunluk diktası bu evliliğe izin vermiyor ve dul kadın, yaşamını güvence altına alamıyor. (7) Son olarak Batı dünyası demokrasinin beşiği olarak biliniyor, ama bu ülkeler müttefik oldukları ülkelerdeki baskıcı rejimleri görmezden gelebiliyor, askeri müdahale yaptıkları topraklarda katliamlar gerçekleştirebiliyor. (8)

İslam, bu idealleri yerine getirebilecek yegâne yönetim biçimi olarak gösteriliyor ve Muhammed'in hayatta olduğu dönem ile Dört Halife Devri, bu yönetim biçiminin ideal biçimi olarak sunuluyor. (9)

İslam'ın insan hakları, katılımcılık ve çoğulculuk boyutlarında değerlendirilmesine gelince, İslam'ın insana verdiği değer anlatılıyor ve şeriat hukukunun Osmanlı yönetiminin temel insan haklarına saygılı olmasını sağladığı savunuluyor. Modern devlette hukuk atanmışların alanıyken, İslami modelde İslam dinine uygun olmak koşuluyla tüm müçtehitlerin hukuki yorum yapma hakkına sahip olduğu ve tüm içtihatların hukuken kabul görüyor olmasının katılımcılığı artırdığı savunuluyor. Çoğulculuk ise Müslüman, müşrik ve Musevilerin yönetimde

90'lı yıllarda "Medine Vesikası" tartışmasıyla öne çıkan İslamcı ideolog Ali Bulaç.

Şeriat sivil hukuk değil, devletin hukukudur. Bu hukukun sivil alanı denetliyor olması, onun sivil olduğu anlamına gelmez.

dengeli bir biçimde temsil edilmelerine ve kendi içlerinde kendi dinlerine göre yapılandırılmış hukuk sistemleri kurmalarına olanak tanıyan Medine Vesikası tarafından sağlanıyor. (10) Bulaç, kitap boyunca Medine Vesikası'nın demokrasiyi aşan bir model olduğu iddiasını yineliyor.

Bulaç'ın tezleri mantığın sınırlarını zorluyor. Demokrasinin kökeni Antik Yunan'a dayansa da, bugün kullandığımız anlamıyla demokrasi modern bir fenomendir ve Medine Vesikası uygulanırken dünyanın herhangi bir yerinde, düşünsel düzeyde bile mevcut değildir. Premodern toplumlarda çoğul bir yapı vardır, ama farklıların eşitliği anlamında bir çoğulculuk yoktur. Katılım, küçük bir zümrenin hakkıdır. İnsan hakları ise, izleri belki 1689'daki İngiliz Yurttaş Hakları Beyannamesi'ne kadar sürülebilen, ama asıl olarak 18. ve 19. yüzyıllarda Fransız Devrimi ve burjuva devrimci düşünürlerin etkisiyle gelişmiş bir kavramdır. Yani Medine Vesikası'ndan çok sonra ortaya çıkmıştır.

Medine Vesikası'nın bir İslamcı toplum modeli olarak ortaya konmasında postmodernizmin olanaklarından yararlanılıyor. Postmodernist düşünürler gerçekliği dilsel ve toplumsal inşa olarak görürler ve kavramları gerçekliği gösteren değil yaratan unsurlar olarak tanımlarlar. Bu nedenle kavramların anlam farklılıklarını ve tarihsel bağlamı gözetilmeden kullanılmasını sorunsallaştırmazlar. Kavramlar arzu edilen tarzda okunabilir, tarihsel gerçekler de yazım sürecinde arzu edilen tarzda yaratılabilir. Dolayısıyla demokrasi, çoğulculuk, katılımcılık, insan hakları gibi kavramların da işaret ettikleri olguların henüz var olmadığı bir tarihsel döneme atfedilmesi meşrudur onlara göre.

Bu noktada bilincimizden bağımsız olarak var olan bir gerçeğe işaret etmekte yarar var. Medine Vesikası yalnızca 5 yıl sürmüştür ve Müslümanlarla Yahudiler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle savaşla son bulmuştur. (11)

Bulaç'ın anakronik biçimde kullandığı bir başka kavram ise sivil toplum. Sivil toplumun gerek Batı'da gerek Osmanlı-Türkiye tarihinde nerede durduğunu tartışan Bulaç'ın, sivil toplumun net bir tanımını yapmaktan kaçındığını görüyoruz. Genel olarak devlete bağlı olmayan, bizzat devlet görevlileri tarafından yönetilmeyen alan anlamında kullandığını tahmin edebiliyoruz ancak.

Bulaç tartışmaya kapitalizm gibi gücün az sayıda sermayedarın elinde biriktiği bir düzende sivil toplumun mümkün olmadığını söyleyerek giriyor ve devletin kısmen dışında

durarak içtihat üreten âlimlerin sivil alanı temsil ettiğini, Türkiye'de sivil toplumu ortaya çıkarmanın İslamiyet'i ortaya çıkarmak olduğunu savunuyor. (12) "Toplum denilen sentetik, icat ve inşa edilmiş fenomenin içinde sivil toplum olamaz" gibi paradoksal cümleler bir yana, sivil toplumun İslam'da aranması gerektiği görüşünün temelini oluşturan argüman tartışılmaya değer: "Kamu otoritesinin yetkisinin dışında kalan toplumsal alan, bütün ticari, sosyal ve iktisadi faaliyet ilişkileri şeriatın düzenlemesi altındadır. O halde şeriat sivil hukuktur." (13)

Kamu otoritesinin yetkisinin dışında kalan sivil alan, Bulaç'ın sözünü ettiği zaman ve mekânda henüz ortaya çıkmış değildir. Sivil alanın ortaya çıkışı, Batı'da ticari burjuvazinin güçlenerek özerk şehir devletler kurmasıyla mümkün olmuştur, yani kapitalizmin eseridir. Sözü edilen dönem ise kapitalizmin gerisindedir ve ne sivil toplum vardır, ne de sivil hukuk kavramı. (14) Kaldı ki Bulaç da İslam tarihinde devletin dine bağımlı olduğunu söylüyor. (15) Yani şeriat sivil hukuk değil, devletin hukukudur. Bu hukukun sivil alanı -şayet söz konusu dönemde bir sivil alan varsa- denetliyor olması, onun sivil olduğu anlamına gelmez. Toplumsal alana dair sözü olmayan bir siyasal proje düşünülemez. (16)

Özgücülük

Özgücülük, özet olarak bir ülkenin kendine özgü tarihsel ve sosyolojik nitelikleri olduğu, ülkenin siyasal ve kültürel gidişatının bu özgünlükler tarafından belirlendiği ve dolayısıyla tarihsel ve güncel analizlerin bu özgünlükler merkeze konularak yapılması gerektiği düşüncesidir. Özgücülük, bir ülkenin ya da ulusun değişmez ve ayırt edici özelliklerini vurgulamanın yanında, söz konusu ülke ya da ulusun diğerlerinden farklı bir yol izlemesinin kaçınılmazlığını öne sürmenin gerekçesidir.

Özgücülüğün temel özelliklerinden birisi de, özellikle Sanayi Devrimi sonrasında tüm insanlık tarihinin gelişimini açıklamaya muktedir bir hareket noktası olarak öne çıkan ve özgücülüğün panzehiri olan sınıf öğesini önemsizleştirmektir. Fransız Devrimi'nin açığa çıkardığı radikalizmden ürken Hegel'in "Fransızlar için 'tepesi çabuk atar' derler. (…) Biz Almanların zihnini de bir sürü huzursuzluk işgal eder, ama Alman şapkasını önüne koyup sükûnetle düşünmeyi tercih eder" (17) sözlerinde de açığa çıktığı gibi, Alman özgücülüğü, 1848 Devrimleri sırasında başkaldıran Alman proletaryasını "Alman olamayacak denli evrensel" olarak mahkûm eder ve muhtemelen Almanya'nın söz konusu dönemi devrimsiz atlatmasının nedenini de aristokrasiyle uzlaşan Alman burjuvazisinin tarihsel ihanetinde değil, Alman ulusunun akılcılığında arar.

Özgünlüklerin öne çıkarıldığı bir yaklaşım olarak özgücülük, farklı tarihselliklere sahip toplumlarda farklı biçimler alır. Köklü bir medeniyetler toplamına ve sonrasında Rönesans'a, Reform'a, Aydınlanma'ya, bir dizi devrimci altüst oluşlara sahne olan Avrupa'da özgücülükler ulusların tarihsel niteliklerine vurgu yapar, buradan hareketle devletçi ve milliyetçi modernleşme süreçlerini meşrulaştırır. Coğrafi keşifler sonucunda beyaz Avrupalıların yerleşimine açılan ve büyük oranda köksüz bir modernleşme sürecinin yaşandığı Amerikan özgücülüğünde ise Protestanlık ve bireycilik vurgusu öne çıkar ve uygarlık misyonuyla donanmış "self-made man"in başarı öyküsü anlatılır. Devrimci altüst oluşlar içeren bir tarihi yazmakla yükümlü olan Avrupa özgücülüğü döngüsel bir zaman algısına sahipken, devrimci altüst oluşlardan ve "gelenek yükünden" özgür olan Amerikan özgücülüğü ise çizgisel bir zaman algısına sahiptir. (18)

Osmanlı'da boy veren Batılılaşma hareketlerinin tarihsel devamı olan ve ağırlıklı olarak İttihatçılığın izlerini taşıyan Kemalizm, Avrupa özgücülüğünün versiyonlarından biridir. İslamcı tarih projesi ise Avrupa özgücülüğünün "köklü medeniyet" temasını devralmış olmakla birlikte dinselliğe ve bireyciliğe yapılan vurgunun yanı sıra çizgisel zaman algısı ile Amerikan özgücülüğüne daha yakındır.

Sondan başlayacak olursak İslamcı tarih projesinin temel öğelerinden biri merkez-çevre paradigmasıdır. Şerif Mardin'in geliştirdiği bu paradigma, Osmanlı-Cumhuriyet tarihini Batıcı bürokrat-aydın zümrenin oluşturduğu merkez ile geleneksel, İslami, muhafazakâr değerlere tutunan ve esnaf, tüccar, köylü gibi unsurları kapsayan çevre arasındaki gerilim üzerinden okur. Merkez de çevre de sınıfsal olarak heterojen kategorilerdir. Bu yaklaşım çevreyi Türkiye toplumunun genetik özelliklerinin taşıyıcısı olarak görür ve merkezin hegemonyasını arızi, çevrenin merkezi ele geçirmesini ise ka-

Tayyip Erdoğan figürü, İslamcı tarih projesinin "self-made man" tipolojisinin en baskın örneği.

"Efendiler! Ey millet! Biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar memleketi olamaz."

çınılmaz sayan teleolojik (erekselci) bir anlayışı barındırır. Çevre merkezi ele geçirmek zorundadır ve buna sekte vuran gelişmeler, kaçınılmaz olanın zamanlamasını etkilemek dışında bir çıktı vermez. Çevrenin seküler değerler ekseninde dönüştürülmesi ise mümkün değildir ve bu yönde müdahalelerin tek etkisi çevreyi radikalleştirmek olur. (19)

Çizgisel zaman algısı, örneğin 1923'ün nasıl anlamlandırılacağını tartışmalı hale getiriyor. Cumhuriyet'in kurumsallığını ve ideolojisini düşman belleyip itibarsızlaştırmak, örneğin Kemalistlerin beden eğitimini faşistlerden öğrendiğini iddia etmek gibi 1923'ü silikleştirmek de tercih edilebiliyor. Örneğin Cemil Çiçek, TBMM adına Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan Abdülmecid'i anma toplantısında şu sözleri sarf etmiştir: "Cumhuriyet, Osmanlı'nın alternatifi değil, antitezi de değil. Dolayısıyla Osmanlı ile Cumhuriyeti karşı karşıya getirerek, bir yere varmamız söz konusu olmaz. Biri diğerinin alternatifi değil, biri diğerinin antitezi de değildir. Kimse yanlış noktalardan giriş yaparak, bir istismar yapma çabasına, gayretine girmesin. " (20)

Yani Cumhuriyet Osmanlı'nın basitçe devamıdır; Osmanlı'da başlayan modernleşme sürecinin eşit hızla devamından ve dönemsel idari reformlardan ibarettir. Oysa Cumhuriyet, egemenliğin gökyüzünden yeryüzüne indirilmesi, devlet yönetiminde -formalite icabı da olsa- seçimle işbaşına gelmenin şart koşulması, laikliğin kabulü anlamında radikal bir adımdır; ki Cemil Çiçek'in konuştuğu etkinlik, TBMM'nin tarihindeki ilk padişah anmasıdır ve bu da gerici anlamda radikal bir adımdır.

Cemil Çiçek'in sözlerini siyasetçi pragmatizmi diye geçiştirmek doğru değil. Çiçek'in sunduğu çerçeve, İkinci Cumhuriyet'in tarih anlatısının temel unsurlarından biri ve aslında yeni rejimin ideolojik altyapısı da pragmatizmle örülmüştür. AKP iktidarının ilk yıllarında "Atatürk'ü reddetmeyiz ama Kemalizm başka" diyen Bülent Arınç da (21), "Atatürk'ün öncelikle Atatürkçülerden korunması gerekiyor" (22) diyen Bay Apostrof da -beden öğretmenlerine dönük çiğliği dışında- aynı çizgiyi izliyordu. Tıpkı Abdülhamid biyografisini Cumhuriyet'in Abdülhamid'e çok şey borçlu olduğunu ve Mustafa Kemal'in Abdülhamid hayranı olduğunu kanıtlama çabalarıyla dolduran Mustafa Armağan gibi. (23)

AKP kurmayları, Kemalizm'in kimi temel sloganlarını da aynı anlayışla kendilerine mal etme çabasına giriyorlar. Tayyip Erdoğan, seçim başarılarının arkasına saklanarak "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" sözünü dilinden düşürmüyor. Bu söz Mustafa Kemal'in dilinde modern anlamda yurttaşlardan oluşan bir ulus yaratma hedefi çerçevesinde anlam kazanıyordu. Oysa Erdoğan'ın dilinde millet ile ümmetin, yurttaş ile tebaanın farkını anlamak kolay değil. Aynı şekilde "Atatürk'ün ortaya koyduğu çağdaş medeniyetler seviyesinin üzerine çıkma idealine en çok gönül vermiş parti AK Parti'dir" diyen Egemen Bağış da AKP'yi "en Atatürkçü parti" ilan etmekte sakınca görmüyordu. (24) Bağış'ın çağdaş medeniyetler seviyesinden kastı da AB'cilikten ibaretti ve çağdaş bir toplumsal yapı yaratılması hedefini elbette içermiyordu.

İslamcı tarih projesinin tarihi ters yüz eden önermeleri de olmakla birlikte, 1923'ü silikleştirme çabalarının bu kategoriye konamayacağı kanısındayım. AKP adlı parti de Birinci Cumhuriyet'in ürünüdür ve rejimi değiştirirken harekete geçirdiği toplumsal tabanı da, siyasal ve bürokratik kadrolarını da Birinci Cumhuriyet'ten devralmıştır. Cumhuriyet bir burjuva devrimci atılımdır ve basitleştirerek söyleyecek olursak AKP, bu atılımın burjuva yanını içerip devrimci yanını dışlama eğilimindedir.

İslamcı tarih projesinin laikliğe yaklaşımı da birbiriyle yer yer çelişkili gözüken çok sayıda tezin bir bileşkesinden ibaret. Siyasal İslam'ın ana damarı olan Milli Görüş geleneği, RP'den AKP'ye kadar bu konuda tutarlı bir tarih tezine sahip. "Atatürk yaşasaydı Refahlı olurdu" diyen Erbakan'dan AKP kurmaylarına kadar Milli Görüşçüler laikliği "inanç özgürlüğü" olarak tanımlamakta ısrarcı. Erdoğan'ın sık sık yinelediği "Kişiler laik olmaz, kurumlar laik olur. Ben laik bir devletin başbakanıyım ama laik değilim" klişesi de Erbakan'ın çizgisiyle uyumludur. Abdurrahman Dilipak ve Ali Bulaç gibi İslamcı ideologlar ise Batı'da laikliğin Kilise'ye karşı mücadeleyle ortaya çıktığını, İslam'da ise Kilise'ye karşılık gelen bir kurumsallık olmadığı için din ile devletin ayrıştırılmasının tarihsel karşılığı ol-

Fethullah Gülen figürü Mustafa Kemal figürüne karşı bir alternatif haline getirilmeye çalışılıyor.

madığını, zaten böyle bir ayrıştırmanın İslam'a da uygun olmadığını savunuyorlar. (25) Bu tezlere topluca yanıt vermek yerinde olacak.

İslamcı ideologların yaklaşımını yöntemsel olarak ele alacak olursak, laikliğin ve İslam tarihinin özgücü bir tarzda ele alındığını görürüz. *Kuran*'da Kilise gibi mutlak otorite olarak tanınan bir kurumdan söz edilmemesi İslam tarihinde tarikat, dergâh, tekke gibi kurumların oluşmadığı ve bunların siyasal ya da toplumsal iktidar odakları haline gelmedikleri anlamına gelmez. Şeyh-ül İslamlık kurumunun kilise gibi güçlü olmadığı doğrudur ancak yasama ve yürütme etkinliklerinin onay merciinin Şeyh-ül İslamlık'tan Anayasa Mahkemesi gibi seküler bir kurumsallığa devredilmesi, Şeyh-ül İslamlık adlı bakanlığın Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bakanlığa bağlı bir idari organ statüsüne düşürülmesi az buz bir gelişme değildir.

Dolayısıyla, laiklik de farklı toplumlarda farklı tarihselliklerin ürünü olabilir. Etimolojik açıdan arada fark olmakla birlikte Türkiye'nin siyasal yazınında laiklik, sekülerliği de içerecek biçimde kullanılır. Yani laiklik iktidarın dinsel kurumlardan dünyevi kurumlara geçmesinin yanında iktidarın meşruiyet kaynağı ile toplumsal ve kültürel yaşantının da dünyevileşmesini içerir.

İslamiyet'te ruhban sınıfı olsun ya da olmasın, sekülerleşmenin Müslüman toplumlarda da karşılığı vardır ve bu karşılık, inanç özgürlüğünden daha fazlasıdır. Somut konuşmak gerekirse, "Efendiler! Ey millet! Biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar memleketi olamaz." sözünün bir karşılığı vardır ve bu karşılık, Enternasyonal Marşı'nın güftesindeki "Tanrı, paşa, bey, ağa, sultan / Nasıl bizleri kurtarır / Bizleri kurtaracak olan / Kendi kollarımızdır" dörtlüğündeki karşılığa yakındır.

Amerikan özgücülüğünün bireyciliği, Protestanlıktan beslenen ve kendini sıfırdan yaratan girişimci adam mitine dayanır. Vaat edilmiş topraklarda Protestan ahlakının akılcılığı ve çalışkanlığıyla zafere ulaşmak zorunda olan girişimci er ya da geç muradına erer. Muhafazakârliberal cenahın son birkaç yıldır bozuk plak gibi tekrarladıkları siyasi ya da ticari başarı öyküleriyle benzerliği yakalamak zor olmasa gerek. Vesayetçilere boyun eğdiren, İsrail'e kafa tutan, ABD Başkanı'nın huzurunda bacak bacak üstüne atan, ülkeyi sonsuza kadar yönetmesi umulan, üstüne üstlük "bizden biri" olan Başbakan methiyeleri bunun en çarpıcı ürünleridir.

Tayyip Erdoğan figürü, İslamcı tarih projesinin "self-made man" tipolojisinin en baskın örneği olmakla birlikte tek örneği değildir. Örneğin Bulaç'ın Gülen cemaatini incelediği *Din, Kent ve Cemaat*'te Fethullah Gülen, "cenaheyn" olarak anılan İslami ilimler ile Batılı bilgi ve eğitimi sentezleyen az sayıda kişiden biri olarak takdim edilerek "aydın-ulema" olarak tanımlanıyor. Bu eksendeki eğitim faaliyetleri ile Türkiye'den küreselleşmeye katkı koyan yegâne unsur olduğu iddia edilen Gülen'in yaşamöyküsü anlatılırken "adam olacak çocuk" teması öne çıkıyor: 4 yaşında okumaya başladığı *Kuran*'ı kısa sürede hatmeden, 10 yaşında Arapça öğrenmeye, 14 yaşında vaaz vermeye başlayan dahi çocuk. (26)

Aynı kitapta yer alan bir başka kısım ise, Fethullah Gülen figürünün Mustafa Kemal figürüne karşı bir alternatif haline getirilmeye çalışıldığını gösteriyor: "(…) küçük Fethullah da geleneğin koruyucu mekanizmalarının farkında olan bir ailede gözünü açmış ve daha küçük yaşta iken Kuran öğrenme ve hıfzetme başarısını göstermiştir." (27) Birinci Cumhuriyet'ten İkinci Cumhuriyet'e geçişe "küçük Mustafa"dan "küçük Fethullah"a geçiş eşlik ediyor.

Yukarıdaki denemeyi Bulaç'ın işgüzarlığı olarak görmek hatalı olacaktır. Gülen -daha 1997'de- Bulaç'ın aydın-ulema olarak adlandırdığı "günümüzün mürşidi"ni şu sözlerle tanımlıyor: "Düşüncesi hür, iradesi hür, tasavvurları hür ve hürriyeti de Allah'a kulluğu ölçüsündedir. Yeni insan, düşünen, araştıran, inanan, ruhaniyata açık ve ruhani zevklerle dopdolu bir insandır." (28) Gülen'in Mustafa Kemal'e yanıtı açık: "Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller"e karşı "hürriyeti Allah'a kulluğu ölçüsünde yeni insanlar", Cumhuriyet öğretmenine karşı günümüzün mürşidi.

Yerlilik tekeli iddiası

Postmodernizmin etkisiyle yerlilik, otantiklikle özdeş tutulduğu ölçüde İslamcıların tekelinde görülmeye başlandı. Kemalist modernleşmecilik ve sosyalizm Batılı ideolojiler olarak köksüzlüğe mahkûm sayıldı. Sol adına, eşitlik ve özgürlük adına söylenecek sözün kanalının İslam olduğu propagandası yapılmaya başlanmış, Kurtuluş Teolojisi'nin sol İslam olarak Türkiye'ye ithali kimi entelektüel ve siyasal çevreler arasında bir dönem moda olmuştur. 1 Mayıs'a katılan antikapitalist Müslümanların basında bu denli ilgi görmesinde bunun da payı vardır. (29)

İslamcıların yerlilik tekeli iddiasına iki temel itiraz noktamız var: 1) Yerellikle evrensellik arasındaki temas noktaları, 2) İslamcı ideolojinin yerel olmayan tarafları.

Batı menşeli olduğu için mahkûm edilen Aydınlanma'nın beslendiği kaynaklar arasında Doğu düşüncesi de bulunmaktadır. Antik Yunan felsefesi ile Rönesans ve Reform arasındaki dönemde çağının bilim akademileri işlevi gören Bilgelik Evleri ile felasife geleneği ortaya çıkmıştır. Özet olarak, aklın yüceltilmesi, yani Aydınlanma, Doğu medeniyetlerine yabancı bir olgu değildir. (30)

Aydınlanma Çağı'nın tarihsel arka planı bir tarafa, tarih sınıf mücadelelerinin tarihi, üretim tarzı da toplumsal formasyonun temeli ise, bir ideolojinin yerli olup olmadığının ölçütü de bir ülkede var olan toplumsal sınıflara dayanıp dayanmadığıdır. Kökleri modernite öncesine dayanan ve gerek feodal unsurlardan gerekse İkinci Cumhuriyet burjuvazisinden beslenen İslamcılığın yerlilik tekeli yoktur. 15-16 Haziran, Fatsa, TEKEL gibi toplumsal karşılığı yüksek olan atılımlar Türkiye'nin emekçi sınıflarına dayanmaktadır ve sosyalizm, emekçi sınıflarla buluştuğu ölçüde yerli bir ideolojiye dönüşmüştür.

İkinci olarak, İslamcılık yerli motiflerden ibaret değildir. Muhafazakârlık, Fransız Devrimi'ne tepkinin ürünüdür ve geleneksel yapılar ile değerlerin burjuva toplumuna yerleştirilmesinin ideolojisidir. (31) Yine Batılı bir ideoloji olan neoliberalizm, geleneksel unsurlara piyasa toplumunda kurucu misyon yüklenmesini öngörür ve AKP'nin merkezinde durduğu Türkiye İslamcılığının mecrası budur. (32) Arap coğrafyasında İkinci Cumhuriyetlerin kuruluyor olması, Müslüman Kardeşlerin farklı ülkelerdeki uzantılarının AKP'yi örnek aldığını ilan eden partiler kurmaları gibi olgular, bunun yansımalarıdır.

İslamcılar, gerçekle bağdaşmayan yerlilik tekeli iddialarını, yurtseverlik tekeli iddiasına tahvil ediyorlar. Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülüşünde suç Batıcı siyaset geleneğine atılmakta; Batılılaşma bağlamında gündeme gelen Lale Devri'nin muazzam bir savurganlığa denk düşmesi, Tanzimat Fermanı'nın mimarı Mustafa Reşit Paşa'nın fermandan yalnızca bir yıl önce imzaladığı Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile Osmanlı pazarını İngiliz sermayesine tam boy açması, yıkımla sonuçlanan Cihan Harbi'ne girişin İttihatçıların inisiyatifiyle gerçekleşmesi gibi olgular öne çıkarılmaktadır. (33)

Bu yaklaşımda İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması*'nda ortaya koyduğu "Sağ soldur, sol sağdır" formülasyonunun payı büyük. Küçükömer'e göre ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) karakteri taşıyan Osmanlı'da kapitalistleşme ve Batılaşma hayaldi. Bu nedenle de bu yöndeki çabalar üretim araçlarının gelişiminin sekteye uğramasına, dolayısıyla emperyalizme bağımlılığın artmasına yol açtı. Küçükömer bu nedenle Osmanlı toplumundaki çelişkinin Batıcı bürokrat sınıf ile halka dayanan doğucu İslamcı cephe arasında olduğunu, Batıcı bürokrat sınıfı "temsil eden" İttihat ve Terakki 1. Grup ve CHP'nin sağ; doğucu İslamcı cepheyi yani halka "dayanan" Hürriyet ve İtilaf 2. Grup, Serbest Cumhuriyet Fırkası, DP ve AP'nin ise sol olduğunu öne sürüyor. (34)

Serbest rekabet kapitalizminden

Abdülhamid efsaneleştiriliyor.

tekelci kapitalizme geçiş, eşitsiz gelişim yasasını ortaya çıkarmıştır. Eşitsiz gelişim, bir ekonomik birimin hızlı büyüyerek diğer birimlerle arasındaki açığı kapatmasının da eşitsizliğin süreklileşerek derinleşmesinin de açıklanabildiği bir model sunar. Küçükömer'in modeli eşitsiz gelişim yasasını içermediği için yöntemsel olarak hatalıdır.

Sağ-sol tanımlarını bir kenara bırakacak olursak, Osmanlı-Türkiye siyasetinde Küçükömer'in ortaya koyduğu iki çizginin varlığı açıktır, ancak Küçükömer'in sağ olarak tanımladığı çizginin tarihsel sürecin tamamında aynı karakteri taşıdığı düşüncesi yanıltıcıdır. Baltalimanı Ticaret Anlaşması'nı imzalayan Mustafa Reşit Paşa da, Abdülhamid'i devirmek için dış güçlerden destek a-

1908 devriminden bir görüntü.

İki eski Abdülhamid karikatürü.

lınmaması gerektiğini savunan Jön Türklerin Ahmet Rıza kanadı da -ki Küçükömer'in övdüğü Prens Sabahattin, Abdülhamid'e karşı emperyalist müdahale olasılığından medet umuyordu- "Milli İktisat"ı savunan İttihatçılar ve Kurtuluş Savaşı'na önderlik edip Cumhuriyet yıllarında eksiğiyle gediğiyle kamucu ve kalkınmacı tonlar taşıyan bir iktisat politikası izleyen Kemalistler de Batıcıdır. Bu akımların emperyalizm karşısında ne kadar tutarlı olduğu tartışmalı olsa da, Mustafa Reşit Paşa dışındakilerde görmezden gelinemeyecek bir bağımsızlıkçı damar vardır.

İttihat ve Terakki-CHP çizgisine dair yanılgının dışında, II. Abdülhamid'in bir başka "self-made man" olarak tasviri de İslamcı tarih projesi için önem taşıyor. Örneğin Mustafa Armağan'ın kaleme aldığı *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı* Abdülhamid'i efsaneleştiren hikâyelerden oluşuyor. Yazar kimi zaman hızını alamayıp birkaç sayfa arayla -Abdülhamid'i yüceltme noktasında birleşen- çelişkili bilgiler veriyor. Yıldız Sarayı'ndaki kütüphane 1908 Devrimi sırasında kâh yağmalanmış oluyor, kâh kahramanca savunularak hasardan korunmuş oluyor. (35) Abdülhamid kâh Batı musikisi hayranı oluyor, kâh Batı musikisini bir türlü sevemeyen bir Türk musikisi delisi oluyor. (36) Hangisi olursa olsun fark etmiyor. Kütüphane yağmalandı mı? Barbar İttihatçılar kültür aşığının kitaplarını yağmaladı. Yağmalanamadı mı? Zorbalar iktidarı aldı, ama kütüphaneye giremediler. Batı musikisine mi hayran? Bakın ne kadar kültürlü, ne kadar entelektüelmiş Sultan Hamid! Türk musikisine mi hayran? Ya ne olacaktı, bizden biri, geleneklerimize sahip çıkan bir padişahtır Sultan Hamid! (37)

Abdülhamid'in emperyalizm karşısında Osmanlı halklarının onurunu ve bağımsızlığını savunan bir kahraman olarak tasviri gerçeği yansıtmıyor. Örneğin Batılı sanatçıların Abdülhamid'e yazdıkları methiyelerin padişahın kendilerinde uyandırdığı saygının eseri olduğu savunuluyor ama ilerleyen satırlarda itiraf geliyor: Meğer Abdülhamid, söz konusu dönemde kendisini ve ülkesini öven sanatçılara ulufe dağıtan tek hükümdarmış ve cebini doldurmak isteyen Abdülhamid onuruna şiirler, romanlar, marşlar yazarmış. (38) Dik duran padişah mı, sınırsız servetiyle ne yapacağını bilemeyen görgüsüz mü, okuyucu karar versin.

Abdülhamid'i kahramanlaştırma yaklaşımının bir diğer teması ise kendisinin İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük güçler karşısındaki kararlı tutumu ile Alman İmparatoru II. Wilhelm'le kurduğu dostluk sayesinde gücünün yetmediği durumlarda Almanya'nın gücüne dayanarak Osmanlı çıkarlarını korumuş olmasıdır. (39) Bu temalar tamamen gerçek dışı değildir, ancak bağlamdan kopartılmaları yanıltıcıdır. Abdülhamid'in Almanya'yla geliştirdiği ilişki tercih ya da beceriden değil, zorunluluktan kaynaklanmaktadır ve büyük ölçüde Alman çıkarlarını korumaya dönüktür.

Almanya, prensliklerden ulus-devlet formuna ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında geçebilmiştir ve bu nedenle sömürgecilik yarışında geride kalmıştır. İmparatorlukların yerini ulus-devletlerin aldığı bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu kaçınılmaz biçimde çözülme sürecine girmiş, imparatorluk sınırlarındaki ulusal topluluklar farklı emperyalist güçlerle siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Rumların İngiltere, Fransa ve tabii Yunanistan'a, Ermenilerin ise Rusya ve Amerika'ya yakınlaştığı bu dönemde Almanya için Müslümanlarla ittifak tek seçenekti ve bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun hamiliği anlamına geliyordu. (40)

Osmanlı İmparatorluğu, himayesine girdiği Almanya'ya pazarlarını açıyor, demiryolu imtiyazları ile ticaret imtiyazları tanıyor ve karşılığında eşit imtiyaz talep etmiyordu. Osmanlı dış ticaretinde Almanya'nın payı hızla artıyor, İran pazarında İngiltere, Fransa ve Rusya'dan sonra dördüncü sıraya yükselen Osmanlı, açık pazarı olduğu Almanya'nın İran pazarındaki temsilciliğini de üstleniyordu. Ticari ilişkiye ek olarak, Osmanlı ordusu da Alman ordusundan eğitim ve silah alıyordu. (41)

Osmanlı ülkesi, İttihatçıların Alman emperyalizminin peşine takılarak Cihan Harbi'ne girilmesi yüzünden tarumar olmuştur. İslamcı tarih projesi, İttihatçıların bu hesapsızlığı üzerinden jakobenizmin, iradeciliğin, ilericiliğin her türlüsünü mahkûm etmeye çalışmaktadır. Oysa İttihatçıların iktidarı aldıkları ülke zaten boğazına kadar Almancılığa batmıştır ve bu nedenle Cihan Harbi'ne girme kararında, İttihatçıların maceracılığı yanında Abdülhamid'in Almancılığının da payı vardır.

Sonuç

Bir siyasal proje, kendisine eşlik eden bir tarih vizyonuna sahip olmak zorundadır. Birinci Cumhuriyet, ülkemizin tarihini çevresi düşmanlarla sarılı bir ulusun aşk ve nefreti bir arada hissettiği Batı medeniyetine eşit bir unsur olarak dâhil olma süreci olarak tarif etmekteydi. Birinci Cumhuriyet çökerken, resmi ideolojisi ve resmi tarihi de kendilerini kurtaramadı.

İkinci Cumhuriyet ise tarihi elitlerle halk kitlelerinin mücadelesinden ibaret görüyor. Elitler her daim seküler, halk kitleleri her daim dindar ve muhafazakâr. Burada sınıflar yok, ilericilik-gericilik yok, emperyalizme bağımlılık yok. 27 Mayıs'ından 12 Mart'ına, 12 Eylül'ünden 28 Şubat'ına tüm askeri müdahaleler elitlerin iktidar hırsının ürünü; Maraş'ından Çorum'una, Sivas'ından Dink cinayetine tüm katliamlar da elitlerin halkı iktidardan uzaklaştırmak için tezgâhladıkları kaos planları olarak ele alınıyor.

Sosyalist siyasetin önündeki olanak ve sorumluluklar bu yazının konusu değil. Ancak Marksistlerin yeni bir entelektüel odak oluşturma hedefiyle üretimi artırmaları gerektiğini söylemek zorundayız. İkinci Cumhuriyet'le ideolojik mücadele, İslamcı ve liberal tarih projelerinin karşısına sosyalist alternatifin dikilmesini zorunlu kılıyor.

Marksistlerin İslamcı ve liberal tarih tezleri ile hesaplaşma noktasında bir eksiği yok. Yalnızca ülkemizin AKP tarafından yönetildiği zaman aralığında bile sağcı tarih yorumlarını güçlü bir biçimde eleştiren, eksik ve hatalı noktalarını başarıyla tespit eden onlarca kitap ve makale yazıldı. Ancak Marksistlerin daha fazlasını yapması gerekiyor. Çerçeve metinlere ek olarak, İkinci Cumhuriyet'in inşa sürecinde önem taşıyan Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş, tek parti dönemi, darbeler tarihi, 31 Mart Vakası, Jön Türkler, Abdülhamid, Kürt sorunu vb. başlıklarda sınıf mücadelelerini merkeze koyan bir tarih yazımı gerçekleştirilmeli, bu alanlarda üretimi süreklileştiren bir Marksist ekol yaratılmalı. Somut konuşmak gerekirse İsmail Beşikçi, Korkut Boratav, Yalçın Küçük, Taner Timur gibi isimlerin yoğun bir işçiliğin ürünü olan klasiklerinden feyiz alınarak sözünü ettiğimiz dönemlerin tarihinin detaylı olarak yazılması hedeflenmeli.

DİPNOTLAR

1) Ender Helvacıoğlu, F-Tipi Bilim: Hoca'nın İlmi, *Bilim ve Gelecek* (95): Ocak 2012. s.4-7 s.4.

2) İkinci Cumhuriyet'in, istikrar içeren bir oturma dönemine girebileceğine ve yepyeni bir resmi ideoloji oluşturabileceğine şüpheyle yaklaşan yazarlar da vardır. Burada altından kalkmamıza imkan olmayan bu tartışma için bkz. "Kemal Okuyan, İkinci Cumhuriyet İstikrara Kavuşur mu? *Komünist* (347): 17 Şubat 2012. S. 4" ve "Ö. Savaşcıoğlu, AKP'nin Yeni Türkiye'si ve Liberaller Üzerine Notlar, *Antitez* (1): Nisan 2011. S. 37-50" (Kaynak: http://www.scribd.com/doc/82095619/Antitez-Nisan-2011 Son indirilme tarihi: 20 Nisan 2012)

3) Bu alt başlığı yazarken eski bir yazımdan yararlandım. Bkz. Deniz Ali Gür, Dinci Liberalizm: İdeologları ve Yancıları, *Antitez* (1): Nisan 2011. s.17-35. (Kaynak: http://www.scribd.com/doc/82095619/Antitez-Nisan-2011 Son indirilme tarihi: 20 Nisan 2012)

4) Ali Bulaç, 1993. *İslam ve Demokrasi*. İstanbul: Beyan Yayınları, s.20-23.

5) A.g.e., s.11

6) A.g.e., s.39

7) A.g.e., s.54-55

8) A.g.e., s.15-16.

9) A.g.e., s.138

10) A.g.e., s.12, 34-39, 164 ve 170.

11) Ahmet Yaman, "Tarihi ve Hukuki Yönüyle Medine Sözleşmesi/Vesikası" T. Bora ve M. Gültekingil (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, Cilt 6 (İstanbul, İletişim, 2005) içinde s.514-516. S. 516.

12) Ali Bulaç, 2008. *Din, Kent ve Cemaat*. İstanbul: Ufuk Kitap, s.87, 89, 96. "Toplumda sivil toplum olmaz" önermesinin bariz imkânsızlığı bir yana, "icat ve inşa edilmiş bir fenomen"in sivil toplumu içeremeyeceği tezini savunan bir düşünürün bu denli alıcısının olması, İslamcı ya da liberal muhataplarından "Nasıl yani, sivil toplum insanın fıtratından mı geliyor?" sorusunun gelmemesi ülkemizin düşünce hayatının geriliğini göstermesi bakımından üzücü.

13) Bkz. Ali Bulaç, 2008. *Din, Kent ve Cemaat*. İstanbul: Ufuk Kitap, s.92-93.

14) Sivil toplum kavramının kökeni için bkz. Metin Çulhaoğlu, "Devlet, Sivil Toplum ve Demokratikleşme"; Metin Çulhaoğlu, Kemal Okuyan ve İlker Maga; *Sivil Toplum: Devletin Büyümesi.* (İstanbul: YGS, 2001) içinde s.19-65 ve Metin Çulhaoğlu ve Can Soyer, 2000, *Solda Sivil Toplum Söylemi: Yanılsamalar ve Gerçekler*, Ankara: Özgür Üniversite Defterleri.

15) Ali Bulaç, 2008, *Din, Kent ve Cemaat*. İstanbul, Ufuk Kitap, s.105.

16) Bulaç, geçtiğimiz aylarda yazdığı bir yazıda modern okulları resmi, mahalle mekteplerini ise sivil olarak tanımlayarak sivil kavramını anakronik biçimde kullanmanın bir başka örneğini sergilemişti. Bkz. Ali Bulaç, 2012, İki Modelin Mukayesesi, *Zaman*, 17 Mart. Kaynak: http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1259952&keyfield= Son indirilme tarihi: 19 Nisan 2012.

17) Akt. Barış Zeren, "Neoliberal Özgücülüğün İzinde Bir Taslak" Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı (der.), *Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakar İttifak* (Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2010) içinde s.109-133. S. 115.

18) A.g.e., s.110-114.

19) Akt. Neslişah Başaran, İkinci Cumhuriyet Tarihi de Yeniden Yazarken. *Gelenek* (114), Ocak 2012. Kaynak: http://mlam.tkp.org.tr/makaleler/ikinci-cumhuriyet-tarihi-de-yeniden-yazarken-neslisah-basaran Son indirilme tarihi: 20 Nisan 2012.

20) *Star*, 2011, Cumhuriyet Osmanlı'nın Antitezi Değil, 19 Kasım. Kaynak: http://www.stargazete.com/politika/cumhuriyet-osmanli-nin-antitezi-degil-haber-398449.htm Son indirilme tarihi: 19 Nisan 2012.

21) *Hürriyet*, 2003, Kemalizm Modernitenin Zirvesidir, 30 Eylül. Kaynak: http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=174171 Son indirilme tarihi: 19 Nisan 2012.

22) Balçiçek İlter, 2012, Siz bizimle dalga mı geçiyorsunuz? *Habertürk*, 2 Ocak. Kaynak: http://www.haberturk.com/haber/haber/702368-siz-bizimle-dalga-mi-geciyorsunuz

Yasama ve yürütme etkinliklerinin onay merciinin Şeyh-ül İslamlık'tan Anayasa Mahkemesi gibi seküler bir kurumsallığa devredilmesi büyük bir gelişmeydi.

Son indirilme tarihi: 20 Nisan 2012.
23) Mustafa Armağan, 2007, *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı*, İstanbul, Ufuk Kitap içinde "Bir Proje Adamı" başlıklı kısım ile "Atatürk'e Göre Abdülhamid" ve "Sultan Abdülhamid ve Musiki Zevki" başlıklı bölümlere bakılabilir.
24) Zaman, 2009, Bağış: AK Parti en Atatürkçü parti, 14 Şubat. Kaynak: http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=815099 Son indirilme tarihi: 19 Nisan 2012.
25) Bkz. "Ali Bulaç, 1993, *İslam ve Demokrasi*, İstanbul, Beyan Yayınları" ve "Abdurrahman Dilipak, 1991, *Laisizm*, İstanbul, Beyan Yayınları."
26) Ali Bulaç, 2008, *Din, Kent ve Cemaat*, İstanbul, Ufuk Kitap, s.115, 150 ve 195.
27) A.g.e., s.150.
28) A.g.e., s.211.
29) Sudanlı reformcu Mahmoud Mohamed Taha'nın kaleme aldığı ve İslam'ın özündeki eşitliğin karşılığının sosyalizm olduğunu savunduğu *İslam'ın İkinci Mesajı* 2008 ve 2011'de olmak üzere iki baskı yapmıştır.
30) Daha fazla bilgi için bkz. "Gül Atmaca, Antik Yunan ile Rönesans Arasındaki Köprü Ortaçağ Doğu Aydınlanması ve Bilgelik Evi, *Bilim ve Gelecek* (96), Şubat 2012, s.49-53" ve "Hasan Aydın, 2009, *Eski Yunan'dan İslam'ın Klasik Çağına Neden Kavramı ve Nedensellik Sorunu*, İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı."
31) Bkz. Fatih Yaşlı, Geçmişten Günümüze Dünyada ve Türkiye'de Muhafazakârlık, *Kaos GL* (122), Ocak-Şubat 2012, s.17-19.
32) Neslihan Bedirhanoğlu Balaban, "Serbest Piyasanın Muhafazakârlığı" Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı (der.), *Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak* (Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2010) içinde s.29-59.
33)Yazıda Abdülhamid dönemi üzerinden ele aldığımız bu yaklaşım güncel tartışmalarda da sergilenmektedir. Tayyip Erdoğan'ın Davos'taki "one minute" çıkışı "bağımsızlıkçı, cesur Yeni Osmanlı" miti içinde anlamlandırılmıştır. Son dönemlerde çokça tartışılan 28 Şubat sürecinin Amerikancı yönelimi de Erbakan'ın milliciliğinin kanıtı sayılmaktadır. AKP'nin Amerikancı olduğuna itiraz edenlerin sayısı daha az olmakla birlikte, AKP muhalifleri bile RP ya da siyasal İslam'ın daha erken dönemlerini antiemperyalist sayabilmektedir. Oysa siyasal İslam, 20. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren emperyalizmin ve faşizmin hizmetine koşulmuştur ve 90'lı yıllar, Milli Görüş'ün neoliberalizme eklemlenmesine tanıklık etmiştir. Siyasal İslam'ın emperyalizmle ilişkisinin tarihine dair tartışmalar için bkz. "Osman Çutsay, 2011, Siyasal İslam'ın Almanya Macerasında Bol Bol Nazizm Var. *soL Portal*, 19 Aralık. Kaynak: http://haber.sol.org.tr/dunyadan/siyasal-islam-in-almanya-macerasinda-bol-bol-nazizm-var-haberi-49522" "Kemal Okuyan, 2012, 28 Şubat'ın Mağduru Milli Görüş mü? *soL Portal*, 28 Şubat. Kaynak: http://haber.sol.org.tr/yazarlar/kemal-okuyan/28-subatin-magduru-milli-gorusmu-52096" (Son indirilme tarihleri: 20 Nisan 2012) ve Haldun Gülalp, 2003, *Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslam'ın Temelleri*. İstanbul: Metis.
34) Bkz. İdris Küçükömer, 2002, *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam. Küçükömer tarafından özellikle vurgulanan dayanan-temsil eden ayrımı sağcılığa kendiliğindenlik atfetmekte, solun beyan ettiği iradeciliği suç saymaktadır. Asaf Savaş Akat'a atıfla "Ecevit, Demirel, Baykal, Derviş ancak halkçı olabilirlerdi, Erdoğan ise halktı" diyen Ahmet İnsel de Küçükömer'inkine benzer bir yaklaşıma sahiptir. Bkz. Ahmet İnsel, 2011, AKP ve Solun Ezberleri: AKP'yi Teşhir Etmekle Yetinmenin Hafifliği, *Birikim* 262: 3-12. http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=402&dyid=5941&yazi=AKP%20ve%20Solun%20Ezberleri:%20AKPyi%20Te%FEhir%20Etmekle%20Yetinmenin%20Hafifli%FOi (İndirilme tarihi: 21 Mart 2011)
35) Mustafa Armağan, a.g.e., s.50, 84,85, 88 ve 90.
36) Mustafa Armağan, a.g.e., s.94-96.
37) Alper Birdal AKP'nin Suriye politikası üzerine Ekrem Dumanlı ve Ali Bulaç'ın *Zaman* gazetesinde aynı gün yazdıkları köşe yazılarının birbirine taban tabana zıt tezler savunmakla birlikte "büyüklük duygusu ve Yeni Osmanlı rüyası" üretmeleri nedeniyle aynı amaca hizmet ettiklerini savunmuştu. Bu örnekler, İslamcıların zihin dünyasını göstermeleri bakımından önemli. İlgili yazılar için bkz. Alper Birdal, 2012, Zaman'dan Rüya Tabirleri, *soL Portal*, 2 Nisan. Kaynak: http://haber.sol.org.tr/yazarlar/alper-birdal/zamandan-ruya-tabirleri-53320
38) Ali Bulaç, 2012, Umut Verici, *Zaman,* 2 Nisan. Kaynak: http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1267282
Ekrem Dumanlı, 2012, Suriye İran... İşte Çetin İmtihan! *Zaman*, 2 Nisan. Kaynak: http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=126729 Son indirilme tarihleri: 19 Nisan 2012.
39) Mustafa Armağan, a.g.e., s.70-72,89 ve 94.
40) Mustafa Armağan, a.g.e., içinde "Kurtlarla Birlikte Ulumak" s.103-117 ve "Abdülhamid, Sevgili Peygamberine Hakaret Ettirmezdi", s.188-193. Armağan, Abdülhamid'in daha 11 yaşındayken saraya babası Abdülmecid'i ziyarete gelen İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning'in elini öpmediğini, bunun da gelecekteki İngilizlere güvenmeme siyasetinin işareti olduğunu söyleyerek Bulaç'ın Gülen biyografisinde işlenen "adam olacak çocuk" temasını uç noktalara taşıyor.
41) Çağlar Keyder, 1995, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, İletişim, s.79-80.
İlber Ortaylı, 1998, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, İletişim, s.45-67.

İslam hukuku kadına ne vaat ediyor?

İslam özellikle kadınlara ne sunuyor? Bir başka deyişle İslam'ın şer'i kanadını topluma adapte edersek ne bekliyor bizi? Tabii ki 7. yüzyılın şartlarında kabile yapısından devletleşmeye ihtiyacı olan ve bu yönde evrilen Arap toplumunun sahip olduğu erkek egemen ve Arap kültüründen öte bir şey sunamaz. Fakat bunlar bize bir inanç olarak sunulunca işin rengi değişiyor. Allah emridir, dindir dediniz mi tabulaşıyor ve tartışılmaz hal alıyor.

A. Kemal Demir

İslam topluma ne sunuyor? Özellikle kadınlara? Bir başka deyişle İslam'ın şer'i kanadını topluma adapte edersek ne bekliyor bizi? Bu soruların yanıtı net ve açık esasında. Üzerinde tartışmaya bile gerek yok. Tabii ki 7. yüzyılın şartlarında kabile yapısından devletleşmeye ihtiyacı olan ve bu yönde evrilen Arap toplumunun sahip olduğu erkek egemen ve Arap kültüründen öte bir şey sunamaz. Fakat bunlar bize bir inanç olarak sunulunca işin rengi değişiyor. Bunları falanca şahsın ideolojisi olarak sunsanız çok önem taşımaz. Allah emridir, dindir dediniz mi tabulaşıyor ve tartışılmaz hal alıyor. Fakat kendi geleceğimiz ve korunmamız açısından kısaca ve çok yoruma girmeden, belli başlı yapıları örneklendirmekte fayda var.

İslam hukukunda bir konuda hüküm çıkarmak için iki ana kaynak bulunur. Bunlardan birincisi *Kuran*, ikincisi ise peygamberin yaşamı ve sözlerini içeren hadislerdir. Hadislerin güvenilirliği ise hep tartışılagelmiştir. Fakat Buhari, Müslim, Tirmizi, Ebu Davud, İbn Mace ve Nesai gibi altı meşhur hadis imamının topladığı hadislerin derlendiği ve Kütüb-i Sitte adındaki hadis kitabındaki hadislerin üzerinde ilahiyatçılar şüphe duymuyorlar. Burada verilecek olan hadislerin tamamı da bunlardan seçilmiştir.

İnsanlar ve cinsiyetler arası eşitsizlik

Her şeyden önce İslam, insanlar arası eşitlikçi bir yapıya sahip değil. Sahip olmasını da beklemek saflık olur. *Kuran* şu ayetiyle insanlar arasındaki eşitliğe bakışını açıkça gösterir: "De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin." (1) Ayrıca İslam'ın kadın ile erkek arasındaki eşitliğe bakış açısı da açıktır: "Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır. Ancak erkekler, kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler." (2)

Kızlar için ilk evlilik yaşı

Kızların ilk evlilik yaşı konusu çok tartışılan ve tepki alan konulardan birisi. Bu konuda kaynak olarak bir ayet ve peygamberin üçüncü eşi Ayşe ve yedinci eşi Cüveyriye ile yaptığı evlilikleri gösterilir. Ayet şöyle: "Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır." (3) Bu ayette erkeklerin karılarını boşayacakları zaman, kadınların hamile olup olmadıklarının saptamak için beklemeleri gereken süreler (iddet süresi) konu ediliyor. Ayette iddet süresi, anlatılan iki kadının durumundan örnek veriliyor, birincisi adetten kesilmiş olanlar yani menopoz safhasına girmiş bayanlardan, ikincisi ise henüz adet görmeyen kız çocuklarından. Genellikle de kızların ilk adet yaşı 9-12 yaşlarına denk gelir.

Peygamberin eşi Ayşe ile yaptığı evliliği anlatan birçok hadis var; bunlardan birincisi Ayşe'nin kendi ağzından nakledileni: "Resulullah (sav), ben altı yaşında iken benimle evlendi. Medine'ye geldik. Beni'l-Haris İbnu'l-Hazrec kabilesine indik. Ben hummaya yakalandım. Saçlarım döküldü, (iyileşin-

ce) saçım yine uzadı. Annem Ümmü Ruman, ben arkadaşlarımla salıncakta oynarken, bana geldi, benden ne istediğini bilmeksizin yanına gittim. Elimden tuttu. Evin kapısında beni durdurdu. Evimizde, ensardan bir grup kadın vardı. 'Hayırlı, bereketli olsun!', 'Uğurlu mübarek olsun!' diye dualar, tebrikler ettiler. Annem beni onlara teslim etti. Onlar kılık-kıyafetime çeki düzen verdiler. Beni, [kuşluk vakti aniden] Resulullah (sav)(ın gelişinden) başka bir şey şaşırtmadı. Annem beni O'na teslim etti. O gün ben dokuz yaşında idim." (4) Abdullah İbnu Mes'ud'un aktardığı hadis de Ayşe'nin anlattığını teyit ediyor: "Resulullah aleyhissalatu vesselam, Hz. Aişe radıyallahu anha ile yedi yaşında iken onunla nikahlandı, dokuz yaşında iken zifaf yaptı. Resulullah aleyhissalatu vesselam, Hz. Aişe onsekiz yaşlarında iken vefat etti." (5) Gene Ayşe'den nakledilen bir diğer hadist ise Ayşe'nin oyun çağında bir çocuk olduğunu gösteriyor: "Ben Resulullah aleyhissalatu vesselam'ın yanında iken bebeklerimle oynardım. Aleyhissalatu vesselam da benim kız arkadaşlarımı bana gönderirdi. Arkadaşlarımla beraber oynardık." (6)

Peygamberin küçük yaştaki kızlarla yaptığı ikinci evliliği 13 yaşındaki savaş esiri Cüverriye ile yaptığı evliliktir. Her ne kadar kızın yaşı konusunda tereddüt varsa da, Turan Dursun'a göre 13 yaşında. (7) Yapılan evliliğin nakledilen hadisi şöyle: "Beni'l-Mustalik'ten Cüveyriye Bintu'l-Haris, Sabit İbnu Kays İbni Şemmas (ra)'ın hissesine düşmüştü (esaretten kurtulmak için mukatebe anlaşması yapti). O, çok güzel bir kadındı, gözde onun için bir hisse vardı (gören göz haz duyardı). Mukatebe bedelini ödemede yardım talep etmek üzere Resulullah (sav)'a geldi." Hz. Aişe devamla der ki: "Cüveyriye kapıda durduğu vakit onu görünce durumu hoşuma gitmedi (Resulullah'ın onu beğenip evlenmeye kalkacağından korktum). Resulullah (sav)'ın da benim onda gördüğüm (güzelliği) göreceğini derhal anladım. 'Ey Allah'ın Resulü dedi. Ben Haris'in kızı Cüveyriye'yim. Durumum size meçhul değil. Ben Sabit İbnu Kays'ın hissesine düştüm. Fakat hürriyetime kavuşmak için onunla mukatebe yaptım. Size, mukatebe (bedelini ödemem)de yardım istemek üzere geldim.' Resulullah: 'Sana ondan daha hayırlısını söylesem ne dersin?' buyurdular. Cüveyriye: 'O nedir?' dedi. 'Senin yerine mukatebe ücretini ödeyeyim ve seni zevce olarak alayım?' buyurdular. Cüveyriye de: 'Kabul ediyorum!' dedi. [Bunun üzerine. Sabit İbnu Kays'a adam göndererek Cüveyriye'yi ondan talep etti. Sabit: 'O senindir, ey Allah'ın Resulü! Annem babam sana feda olsun!' dedi. Aleyhissalatu vesselam mukatebe ücretini hemen ödedi. Cüveyriye'yi azad edip evlendi. Halk, Resulullah (sav)'ın Cüveyriye ile evlendiğini işitince ellerindeki esirleri salıp azad ettiler ve 'Bunlar Resulullah (sav)'ın artık akrabalarıdır (esir olarak tutulamazlar)!' dediler." Hz. Aişe devamla der ki: "Kavmine ondan daha hayırlı bir kadın görmedik; onun sebebiyle Beni Mustalik'ten yüz aile halkı azad olundu." (8)

Kuran'da ve şeriatta cariyelik meşru bir kurum. Osmanlı haremini gösteren bir tablo.

Çok kadınla evlilik

25 yaşında yaptığı evlilik ile peygamber, bu eşinin ölümüne kadar tek eşli bir hayat sürdürmüştür. 60 yaşından sonra evlenmemiş, 50-60 yaşları arasında pek çok evlilik gerçekleştirmiş ve birçok cariyeye sahip olmuştur. Eşlerinin net sayısı çıkarılamamakla birlikte, çok eşlilik yaşadığı dönemde yaptığı 12 evliliğinde tereddüt yoktur. *Kuran*, peygamber için evlilik sınırlaması getirmemiş, onu bu konuda serbest bırakmış (9), fakat diğer erkekler için 4 nikâh ile sınırlamıştır. İslam'a göre erkeğin boşama serbestliği düşünülürse (12, 13), Müslüman erkeğin, üzerindeki nikâh sayısı dördü geçmemek şartıyla dilediği kadınla evlenme serbestliği bulunmaktadır.

Çok kadın ile evliliğe izin veren iki ayet bulunur. Bu konudaki en açık ayet şöyledir: "Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın." (10) Çok evliliği teyit eden diğer bir ayetin meali de şöyledir: "Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocası hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın." (11)

Erkeğin boşama keyfiliği

İslam hukukunda boşama hakkı erkeğe ait olup buna delil gösterilen ayet ve hadisler şunlardır. Ayet: "**O talak iki defadır. Her bi-**

"Sizden biriniz karısını köle döver gibi dövmesin. Sonra aynı günün akşamında beraber yatacaklardır." (Buhârî, nikâh 93, tefsir, sûre (91) 1; Müslim, Cennet 49; Ibn Mâce, nikâh 51)

rinden sonra kadını ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle ayırmak gerekir." (12) Ayet açık görünmüyor gibi dursa da, tüm İslam fıkıhçıları erkeğin boşamada keyfiliğini kabul eder. Bunun yanında İbnu Abbas'tan nakledilen hadiste bu durum daha net ortaya konmuştur: "Bir adam Resulullah Aleyhissalatu vesselam'ın yanına gelerek 'Ey Allah'ın Resulü! Efendim beni köle kadını ile evlendirmişti. Şimdi de hanımla aramı ayırmak (boşandırmak) istiyor' dedi. Bunun üzerine Aleyhissalatu vesselam minbere çıkarak şu hitabede bulundu: 'Ey insanlar! Sizden birine ne oluyor ki, kölesini cariyesi ile evlendirip, sonra da aralarını ayırmak ister. Boşama yetkisi, şüphesiz kadının bacağını tutan kocaya aittir.'" (13)

Kadının boşanma isteği

İslam hukukunda, erkek gibi kadının boşama hakkı bulunmaz. Ancak kadın mahkemeden boşanma hakkı isteyebilir, mahkemenin kabulü halinde kocasından ayrılmış olur. Erkeğin talep etmesi halinde de kadının, erkekten aldığı mehr'i iade etmesi ya da fidye vermesi gerekir. Bu konu İslam hukukunda "iftida" olarak adlandırılır.

Kadının boşanma isteği konusunda İbnu Abbas'tan nakledilen şu hadis, konunun anlaşılması açısından önemli olacaktır: "Resulullah aleyhissalatu vesselam buyurdular ki: Mazur bir sebep yokken kocasından boşanma talep eden kadın cennetin kokusunu bile bulamaz. Halbuki cennetin kokusu kırk yıllık yürüme mesafesinden duyulur." (14) Konuyla ilgili Amr İbnu Şu'ayb'tan nakledilen hadis ise şudur: "Habibe Bintu Sehl, Sabit İbnu Kays, İbni Şemmas Radıyallahu Anhüma'nın nikahı altında idi. Sabit ise kısa boylu çirkin bir adamdı. Habibe, Aleyhissalatu Vesselam'a gelerek: 'Ey Allah'ın Resulü! Vallahi, Allah'tan korkmasam, kocam yanıma girince suratına tüküreceğim (o kadar nefret ediyorum)' der. Aleyhissalatu Vesselam: '(Mehir olarak aldığın) bahçeyi geri verir misin?' dedi. Kadın 'Evet!' dedi. Ravi der ki: Kadın bahçeyi Sabit'e iade etti. Resulullah Aleyhissalatu vesselam da onları ayırdı." (15)

Akraba evliliği

Artık bugün toplumun çoğu tarafından akraba evliliklerinin hem genetik, hem de psikolojik sakıncaları bilinmektedir. Akraba evliliğinden kast edilen, kuzenler arası evlilik ve dayı-amca-teyze-torun evlilikleridir. Bu tür evliliklerin birçok nedeni olmakla beraber mirasın dağılma kaygısı en önemlisidir.

İslam bu evlilikleri meşru kılar. Her şeyi bilen bir tanrının akraba evliliklerinin sakıncalarını görememesi ve yasaklamaması düşünülmesi gereken noktadır. Bu konudaki *Kuran* ayeti şudur: "Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütanneleriniz, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız -eğer anneleri ile zifafa girmemişseniz onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur-, öz oğullarınızın karıları, iki kız kardeşi (nikâh altında) bir araya getirmeniz." (16)

Peygamberin hayatından örnek verecek olursak, kendisinin halasının kızı Zeynep ile yaptığı evlilik, kızı Fatma'yı amcasının oğlu Ali ile evlendirmesi göze çarpan ilk örneklerdir.

Kadının dövülmesi

Bu konu da İslami çevrelerce çok eğilip bükülerek yok sayılmaya çalışılan konulardan birisi olup, hem ayet hem de sünnet yönünden tereddüt edilmeyecek kadar açık bir konudur. İlgili ayet: "İtaatsizliklerinden korktuğunuz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. Ve hala itaat etmezlerse onları dövün. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın." (17) Konuyla ilgili hadisten örnek verilecek olursa: "Sizden biriniz karısını köle döver gibi dövmesin. Sonra aynı günün akşamında beraber yatacaklardır." (18)

Boşanmada çocuğun babaya ait olması

Modern hukuk, boşanma durumlarında özellikle bakıma muhtaç olan çocukların velayetini genelde anneye bırakır. İslam hukuku ise boşamadan sonra çocuğu her halde ve şartta babaya vermektedir. Hatta çocuk emzirilme yaşındaysa annenin onu emzirme mecburiyeti vardır. Eğer anne talep ederse emzirme parası da alabilir. İlgili ayet şöyle: "Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıntıya sokmak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için (çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini de verin ve aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir." (19) Konuyla ilgili bulunan hadisler de şöyle: "Resulullah Aleyhissalatu Vesselam, çocuğun yatak sahibine ait olduğuna hükmetmiştir." (20), "Resulullah Aleyhissalatu Vesselam: "Çocuk yatağa aittir… buyurdular." (21)

Kadının miras hakkı

Kadın-erkek arasındaki eşitsizlik ve ayrımcılık miras konusunda da sürer. Kadın, erkeğin yarısı kadar miras hakkına sahiptir: "Allah, size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı maldan, ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) ana babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa, anasının hissesi altıda birdir. (Bu paylaştırma, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır." (22)

İslam hukukunun en şiddetli cezası evlilerin yaptığı zinaya verilen recm cezasıdır.

Kadının şahitliği

Kadının aşağılandığı en önemli konulardan birisi de şahitliktir. Açıkça ve net olarak bu konu İslam hukukuna göre karara bağlanmış olup, iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine denktir. İlgili *Kuran* ayeti şu şekildedir: "Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur." (23)

Kadının çalışıp çalışamayacağı

7. yüzyıl şartlarında kadının kendi hayatını çalışıp kazanmak gibi bir durumdan söz edilemeyebilir. Bu nedenle bu konuda İslam hukukunda hüküm konmamıştır. Ancak saptanan iki hadisin varlığı günümüz kadının çalışmasına engel olacaktır. Hadislerden birisi şöyledir: "Bir erkek, yanında mahremi bulunmayan (yabancı) bir kadınla yalnız kalmasın!" Bunun üzerine bir adam kalkarak: 'Ey Allah'ın Resulü, kadınım hacc için yola çıktı, ben ise falan falan gazvelere yazıldım!' dedi. Aleyhissalatu vesselam: 'Öyleyse git hanımına yetiş, onunla hacc yap!' diye emretti." (24) Bu hadis ortadayken kadın-erkek bir arada çalışılan işyerlerinde bir kadın nasıl çalışabilecektir? Tüm çalışma ortamlarının kadınların erkeklerle yalnız kalmamasını sağlayamayacağı ortadadır. Ayrıca bir diğer hadiste, kadının özgürce seyahati engellenerek, çalışan kadının iş gezilerinin önüne geçilmektedir: "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kadının, bir gece ve gündüz devam edecek bir mesafeye, yanında bir mahremi olmadıkça gitmesi helal değildir." (24)

Zina ve cezası

Zina kaba bir tabirle nikâhsız yapılan cinsel ilişki anlamı taşıyor. Daha da mizansenleştirilirse devlet ve toplum sizin yaptığınız seksi bu kavramla bilmek ve denetlemek istiyor. İslam hukukunda evli olanlar ve bekâr olanlara göre zinanın cezası tanzim edilmiş. Bekâr olanların zinası kınama veya kamçılanma şeklinde (25), evlilerin yaptığı zinaya ise İslam katlanamıyor ve recm ile öldürülmelerine hüküm veriyor.

İslam hukukunun en şiddetli cezası evlilerin yaptığı zinaya verilen recm cezasıdır. Recm zina yapanların taşlanarak yavaş yavaş ve acı çekerek öldürülmeleridir. İslam neden zinaya bu kadar şiddetli ceza öngörüyor? Pek çok yorum vardır. Sanırım bunların en çok kabul görenlerinden birisi, mirası korumak amacıyla doğan çocukların kime ait olacağının bilinme isteği ve mirasın doğru çocuğa aktarılmasını sağlamak olduğunu belirten yorumdur.

Kuran'da evlilerin zinası ile ilgili bir hüküm yok. Bu konuda peygamberin hadis ve uygulamalarından

kaynak alıyor recm cezası. Mürtede verilen caza hakkındaki hadis buna işaret eder: "Müslüman'ın kanı şu üç şey dışında helal olmaz: Zina yapan (evli kadın ve erkek), cana karşılık can ve İslam cemaatinden ayrılarak irtidat edip dinini terk eden." (26)

Bu konuda peygamberin uygulamalarından birkaç örnek şöyle: "Resulullah (sav) zina yapmış olan bir kimse için celde ile hadd tatbik edilmesini emretti. Sonra, onun muhsan olduğu bildirildi. Bu sefer recmedilmesini emretti ve recmedildi." (27) "Bir bedevi, Hz. Peygamber (sav)'e gelerek: 'Ey Allah'ın Resulü, Allah aşkına, hakkımda Allah'ın kitabıyla hükmet!' diye yemin verdi. Bundan daha fakih olan bir diğeri de: 'Evet aramızda Kitabullah'la hükmet, bana da izin ver!' talebinde bulundu. Aleyhissalatu Vesselam Efendimiz: 'Meramını söyle! (seni dinliyorum)' dedi. Adam: 'Oğlum bunun yanında işçi idi. Karısıyla zina yaptı. Bana, 'Oğlun için recm gerekir' dediler. Ben de hemen oğlum namına yüz koyunla bir cariyeyi fidye verdim. Sonra bir de ilim adamlarına sordum. Bana: 'Oğluna yüz değnek ve bir yıl sürgün cezası gerekir; bu adamın karısına da recm cezası icap eder' dediler dedi. Resulullah (sav): 'Ruhumu kudret elinde tutan Zat'a yemin olsun ikinizin arasını Kitabullah'a uygun şekilde hükme bağlayacağım: Cariye ve koyunlar sana geri verilecek. Oğluna yüz sopa ve bir yıl sürgün tatbik edilecek' buyurdu. Sonra, Eslemli bir adama seslendi: 'Ey Üneys! Bu zatın hanımına git, eğer zinayı itiraf ederse onu recmet gel!' Üneys, kadına vardı. O suçunu itiraf etti. Resulullah (sav) emretti, kadın recmedildi." (28) Peygamberin uygulamalarına örnek çoktur fakat konuyu uzatmamak için sadece hadis numaralarını vermek daha uygun olacaktır. (29)

KAYNAKLAR

1) Al-i İmran süresi, 26. Ayet.
2) Bakara süresi, 228. Ayet.
3) Talak süresi, 4. Ayet.
4) Buhari, Nikâh 38, 39, 57, 59, 61; Müslim, Nikah 69, (1422); Ebu Davud, Nikah 34, (2121), Edeb 63.
5) Kutubi sitte hadis no. 6542.
6) Kutubi sitte hadis no. 6577.
7) Turan Dursun, "*Tabu Can Çekişiyor, Din Bu 1*" 1990, sayfa 32. Kaynak Yayınları.
8) Ebu Davud, Itk 2, (3931)
9) Ahzab süresi 50, 51, 52. Ayetler.
10) Nisa Süresi, 3. Ayet.
11) Nisa Süresi, 129. Ayet.
12) Bakara süresi, 229. Ayet.
13) Kutubi sitte hadis no. 6605.
14) Kutubi sitte hadis no. 6597.
15) Kutubi sitte hadis no. 6598.
16) Nisa Süresi, 23. Ayet.
17) Nisa süresi, 34. Ayet.
18) Buhârî, nikâh 93, tefsir, sûre (91) 1; Müslim, Cennet 49; Ibn Mâce, nikâh 51
19) Talak süresi, 6. Ayet.
20) Kutubi sitte hadis no. 6584.
21) Kutubi sitte hadis no. 6585.
22) Nisa Süresi, 11. Ayet.
23) Bakara süresi, 282. Ayet.
24) Buhari, Cezau's-Sayd 26, Cihad 140, 181, Nikah 111; Müslim, Hacc 424, (1341)
25) Nur Süresi 2. Ayet ve Nisa Süresi 16. Ayet.
26) Buhari, Müslim
27) Kutubi sitte hadis no. 1594.
28) Kutubi sitte hadis no. 1596.
29) Kutubi sitte hadis no. 535, 576, 1584, 1601.

Sürdürülebilir kalkınma gerçekten sürebilir mi?

Sürdürülebilirliğin temel amacı günümüzdeki istek ve ihtiyaçlarımızı gelecek nesillerin kaderini tehdit etmeyecek biçimde sağlayabilmek idi. Ancak daha sonra ekoloji, toplum, ekonomi ve teknoloji arasında, nasıl hem daha fazla tüketip hem de doğaya verdiğimiz yıkımlara daha iyi önlemler oluşturabiliriz gibi trajikomik bir "yeşil" uzlaşıya dönüştü.

Ferhat Kaya
Helsinki Üniversitesi, Yerbilimleri ve Coğrafya Bölümü

7 Haziran 2012 tarihli *Nature* dergisinde çok önemli üç makale yayınlandı. Bunlardan en ilginç ve bir o kadar da kapsayıcı olanı "Securing Natural Capital and Expanding Equity to Rescale Civilization" (Doğal Sermayenin Korunumu ve Medeniyetin Yeniden İnşaası için Eşitliğin Genişletilmesi) başlıklı makaleydi. Diğer ikisi ise bu makale ile bağlantılı olarak biyosfer ve biyoçeşitliliğin günümüzdeki durumu ve sorunlarını dikkate alan çalışmalar. Başbakan Erdoğan'ın her yeni evli çifte üç çocuk önerisi, kürtaj yasağı ve HES çalışmaları gündemde iken, yaban hayatın ciddi bir tehdit altında olduğu ülkemiz için bu konuda alınması gereken dersler olduğu kanaatindeyim. Makalenin ana konusu, insanlığın kendi uygarlık tarihinde hiç olmadığı kadar tüketim hırsı içinde olduğu ve dramatik olarak artan insan nüfusunun temel ihtiyaçlarını sağlayan yeryüzü kaynaklarının sınırlı olması şeklinde özetlenebilir. Özellikle bu makalenin 20-22 Haziran 2012 tarihinde Rio de Janeiro'da (Brezilya) düzenlenecek olan Dünya Zirvesi'nden önce yayınlanmış olması farklı bir anlam taşıyor. Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı'nın 20 yıl önce küresel bir gündem olarak ileri sürdüğü sürdürülebilir kalkınma politikaları tekrar değerlendirilecek ve buna göre dünyamızın kaderi hakkında gelişmiş ülkeler ve büyük şirketler yeni adımlar atacak. Bu toplantıya yüzden fazla devlet başkanı, sayısı elli bine yakın işadamı, sivil toplum örgütleri, ithalat-ihracat dernekleri gibi farklı alandan birçok katılımcı olacak.

İlginç olan *Nature* gibi bilim politikalarına yön veren bir derginin bu içerikte bir makaleye yer vermesi oldu. Bir an, acaba bilim iktidarının muktedirleri de artık neoliberal politikaların ve tüketim çılgınlığının farkına varıp bu konu üzerine gitmeye mi başladılar diye düşündüm. Haksız da sayılmam; *Nature* dergisinde çıkan makale aslında ekolojik krizin ve doğal kaynakların kullanımının insanlığın sosyal ve siyasal problemlerinden bağımsız olmadığını anlatmaya çalışıyor. Bu nedenle doğaya saygılı ve sürdürülebilir bir yaşamın adalet ve eşitlik gerektirdiğini vurguluyor. Makalede özellikle kadın haklarının ve kadının erkek karşısında cinsel eşitliğinin sağlanması ve hatta pozitif destek ile daha da güçlenmesinin ekolojik krizin çözümü ile bağlantısı kuruluyor. Kadın hakları ve doğa korumacılığı arasındaki bağ, ekonomi alanında Nobel ödüllü bilim insanı Elinor Ostrom'un çalışmalarından gelmekte. Ostrom, iyi yönetim ve haklar bakımından güçlendirilmiş vatandaşların ve toplumun, doğal kaynakların kullanımı konusunda etkili bir koruma biçimi oluşturacağını önermişti. Ancak makalenin yazarları kadının gerek ailede gerekse toplumda oynadığı rolün yiyecek, su ve enerji gibi kaynakların kullanımı konusunda daha fazla sorumluluk taşıdığını düşünüyor. Bu noktada kadının bilinçlenmesi ve kaynakların verimli kullanılması için cinsel eşitliğini kazanabilmesi önemli. Sürdürülebilir kalkınma politikalarının önemli bir adımı da bu olacak: Alışveriş yapan, yiyecek sağlayan, çamaşır ve bulaşık yıkayan kadının haklarının artırılarak doğal kaynakların kullanımı konusunda bilinçlenmesi ve örgütlenmesi.

Doğa yıkımının temel nedeni kapitalizmin pompaladığı kâr ve tüketim çılgınlığı.

Sermaye ve ekoloji arasında "yeşil" uzlaşı

Makalenin omurgasını sürdürülebilir kalkınma oluşturuyor. Sürdürülebilir kalkınma tartışmalı bir uygulama olup ve 1992 yılı Dünya Zirvesi toplantısından bu yana -son 20 yıldır- yoğun bir biçimde dünya gündeminde olmasına rağmen doğal kaynakların koşulsuz kullanımından ve endüstriyel gelişim saplantısından herhangi bir taviz verilmedi. Sürdürülebilirliğin temel amacı günümüzdeki istek ve ihtiyaçlarımızı gelecek nesillerin kaderini tehdit etmeyecek biçimde sağlayabilmek idi. Ancak daha sonra genişleyen ekoloji, toplum, ekonomi ve teknoloji arasında, nasıl hem daha fazla tüketip hem de doğaya verdiğimiz yıkımlara daha iyi önlemler oluşturabiliriz gibi trajikomik bir "yeşil" uzlaşıya dönüştü. Hatta sürdürülebilir kalkınma politikalarının sosyal eşitlik ve gezegenimizin geleceği için değil, büyük şirketlerin kârının garantiye alınmasının sürdürülmesi olarak da yorumlayan düşünürler mevcut. Bu nedenle dünyanın dört bir yanında sürdürülebilir kalkınma adı altında, göstermelik yeşil politikalar, endüstriyel yıkım ve gereksiz ihtiyaçların aşırı tüketimi hızla devam ediyor. Yazarlar insan nüfusunun aşırı artışına bağlı tüketim çılgınlığından yakınırken dünyada açlık sınırının altında olan insan sayısının da artması tuhaf bir trajedi olsa gerek. Sürdürülebilir kalkınma hakkındaki bilimsel çalışmalar, daha sağlıklı ve barışçıl bir yaşam için gezegenin ve insanların sosyal ve ekonomik problemlerine yönelik olmaktan çok, yeni bir yatırım alanı olarak biyoteknoloji, genetik, sentetik biyoloji ve nanoteknoloji gibi alanlara odaklandı.

Rio'dan çözüm çıkar mı?

İlkinden 20 yıl sonra yine Rio de Janerio'da düzenlenecek bu zirve toplantısının temel konuları sürdürülebilir kalkınma politikalarının yeniden değerlendirmesi olacak. Birçok demokratik kitle örgütü ve çevre dernekleri bu zirve toplantısından önce daha değerli politikaların karara bağlanması için eylem kararı aldı. Ancak bu demokratik baskıların karar vericiler tarafından fazla dikkate alınmaması ve küresel kapitalizmin yine "yeşil ekonomi" adı altında bugün yaşadığımız birçok çevre krizine sebep olan uygulamalardan vazgeçmemesi de sürpriz olmayacak bir sonuç. Aslında 20 yıl aradan sonra gerçekleşecek bu toplantı sürdürülebilir kalkınma ve yeşil politikaların kapitalist ekonomide uygulanabilirliğinin olmadığının kanıtı. Buna rağmen sürdürülebilir yeşil politikalar gündeme taşınıyor. Fakat çözüm üretmek bir yana, ekolojik kriz başta olmak üzere dünyanın sosyal ve siyasal problemleri daha da derinleşti. 20 yıl sonra yaşam insanların büyük çoğunluğu ve diğer bütün canlılar için daha da zorlaştı. Açlık sınırının altındaki insan sayısı 1 milyarı geçti. Neredeyse her 6 kişiden biri aç. Köylülere, çiftçilere ve küçük iş sahiplerine yaşam alanı kalmadı. Dünyanın biyoçeşitliliği ciddi derecede azaldı. Su kaynakları kurudu ve kirlendi. Karbondioksit ve diğer bazı sera gazlarının atmosfere aşırı salınımı küresel ısınmaya neden oldu ve dramatik iklimsel değişimler yaşanıyor. Yiyecek sektörü büyük firmaların tekelinde ve amaç insanların sağlıklı beslenmesi değil daha fazla kâr etmek. Biyoçeşitliliği koruma kurulları yaşayan canlıları korumak yerine özel şirketler ile anlaşarak, korudukları canlıların doğal yaşamından çoktan vazgeçtiler ve gen bankaları oluşturma kararı aldılar. Birleşmiş Milletler İklim Değişimi Kurulu, ülkeleri ve şirketleri hava kirliliğini azaltmak için çalışmak yerine karbon ticaretini önererek daha fazla kirliliğin oluşmasına neden oldu. Genetiği değiştirilmiş ürünler ve tohumun tekelleştirilmesi, tarım sektörüne onarılması imkânsız darbeler vurdu. Sürdürülebilir kalkınma maalesef "yeşil endüstrileşme" politikaları ile kapitalizmin yeni bir kâr alanı olmaktan öteye gidemedi.

AKP'nin "yeşil" politikaları

Nature dergisinde çıkan makalede yazarlar, aşırı insan nüfusunun dünyanın geleceği için en önemli tehlike olduğunu ileri sürseler de, enerji ve suyun büyük oranda"gelişmiş ve modern" ülkelerin insanları tarafından tüketildiğini eklemeyi unutmuş olmalılar. Yani bu aşırı nüfusun sadece ayrıcalıklı bir bölümü temiz su, sağlıklı yiyecek, temiz hava, daha fazla yakıt ve enerji tüketiyor ve tek kullanımlık eşyaları kullanıyorken dünyanın geri kalan büyük bir bölümü ise zaten tasarruflu yaşamak zorunda. Aşırı nüfus artışı ciddi bir problem olsa da günümüzün en önemli problemi kapitalist ekonominin sınırsız büyüme ve adaletsiz tüketim politikaları. Bu ekonomik ilişkiler içerisinde gerçek anlamda "yeşil" olunamayacağı ve kapitalizm koşullarında "yeşilliğin" bir maskeden öte geçemeyeceği de kuşkusuz. Gelişmiş ülkeler tarafından diğer ülkelere dayatılan yeşil uyum politikaları ise bu politikaların pazarlanmasından ve yeni ekonomik ilişkilerin kurulmasından ve düzenlenmesinden başka bir şey değil. Maalesef ülkemizde de bu politikalara para-

lel olarak AKP yönetimi ve Başbakan Erdoğan'ın kişisel tasarrufu ile hastalıklı bir gelişim ve büyüme anlayışı hâkim. Maalesef yeşil maske takamayacak kadar yeteneksiz olan hükümetin kalitesiz kapitalist ekonomisi insan haklarından doğa haklarına kadar birçok alanda geri dönüşü imkânsız hatalar yapmış durumda. Hidroelektirik santral barajları ile nehirlerin yok edilişi, köylülerin yaşam haklarının çiğnenmesi, göllerin kurutulması, biyoçeşitliliğin dikkate alınmaması, nükleer enerjinin öne çıkarılması, düzensiz şehirleşme, genetiği değiştirilmiş ürünlere yönelme, endemik tohumların korunmaması, nüfus artışının özendirilmesinden kadın haklarına kadar birçok olumsuz örnek mevcut. Maalesef Türkiye sürdürülebilir kalkınma ekseninde yeşil politikalar oluşturamayacak kadar kalitesiz bir kapitalizm ile yönetiliyor. Bu kadar kalitesiz gelişim ve çevre politikalarının olduğu bir ülkede kapitalizmin yeşil maskesi olarak değerlendirilse bile, sürdürülebilir kalkınmanın bir aşama olarak daha sağlıklı bir gelişim stratejisine katkı sağlayabileceğine de ihtimal vermiyor değilim.

Başbakan Erdoğan Rio de Jenairo'da düzenlenen sürdürülebilir kalkınma ile ilgili bu toplantıda yaptığı konuşmada özellikle İslam (Filistin ve Afganistan gibi) ülkelerinde yaşanan insan hakları problemlerini örnek vererek çözüm için küresel vicdanın gelişmesinin gerekliliğinden söz etti. Genel olarak tüketim eşitsizliğinin yarattığı (birilerinin aşırı tüketirken birilerinin açlık sınırın altında olması) problemlerden söz etti ve bu konuda adaletin sağlanması gerektiğini belirtti. Bu sosyal sorunlar ile kesinlikle bağlantılı olsa da Rio toplantısının ana konusu sürdürülebilir kalkınma, yeşil politikalar, nüfus artışı ve çevre krizi olmasına rağmen Başbakan Erdoğan bu politikalar üzerinde fazla durmadı ve dikkate değer açıklamalar yapmadı. Gönül isterdi ki Başbakan Erdoğan, gezegenimizin geleceği hakkında sürdürülebilir kalkınma politikalarını tartışmak için toplanmış dünya zirvesinde sadece bazı İslam ülkelerindeki insan hakları problemlerini demagojik bir üslup ile dile getirmekle yetinmeyip özellikle kendi ülkesinin sürdürülebilir kalkınma politikaları, ekolojik kriz boyutu ve biyoçeşitliliğin durumu hakkında bazı bilgiler verebilsin ve dünyanın geleceği hakkında yeni anlayışlar getirebilecek öneriler sunabilsin. Türkiye'nin küresel anlamda çok önemli bir biyolojik çeşitliliğe sahip olduğunu ve bu çeşitliliğin büyük bir kriz içerisinde bulunduğunu belirten Çağan Şekercioğlu ve diğer ortak yazarların 2011 yılı Aralık ayında yayınladığı "Turkey's Globally Important Biodiversity in Crisis" (Türkiye'nin Küresel Bakımdan Önemli Biyoçeşitliliği Krizde) başlıklı dünyada ses getiren makalesinden haberdar olsun. Ya da sürdürülebilir kalkınma politikaları ve çevre sorunlarını sosyo-politik bir eksende araştıran Murat Arsel'in çalışmaları ilgisini çekmiş olsun.

Ekolojik krizin çözümü ile kadının özgürleşmesi arasında ilişki var.

Ekolojik krizin çözümü kadının özgürlüğüne mi bağlı?

Çok değil, bundan yaklaşık 8 ya da 9 bin yıl önce yani Neolitik (tarım) Devrim'in hemen ardından yerleşik hayata geçilmesi ile birlikte o günün şartlarına göre dünyada inanılmaz bir insan popülasyonu artışı oldu. İstatistik hesaplamalara göre yaklaşık 8 bin yıl önce bütün dünyada var olan insan nüfusu günümüz Türkiye'sinin sadece 1/7'si kadardı, yani 10 milyon. Bu dönemde yaşayan insanların çoğu konar-göçer ve avcı-toplayıcı gruplardı. Bu gruplardan kimileri iklimsel değişimleri takip ederek konar-göçer yaşam biçimini sürdürürken kimileri de bitkileri ve hayvanları evcilleştirerek yerleşik hayata geçti. Günümüzün birçok antropoloğu, arkeoloğu, sosyoloğu ve tarihçisi yerleşik hayat tercihi ile değişen üretim biçiminin bugün yaşadığımız çevre sorunlarının nedeni olduğunu düşünüyor. Bunu para, ticaret, din, güç ve zenginliğin bir biçimde o dönemin üretim ilişkileri içinde doğmuş olmasına bağlıyorlar. Özellikle son 5 bin yıldır tarımın daha gelişmesi, beraberinde daha karmaşık sosyal ilişkilerin doğmasına, toplumun yönetenler ve yönetilenler gibi statüsel uçurumlar ile ayrışmasına neden oldu. Güç ilişkilerinin dini inanç ile desteklenen eril sembollerin egemen olduğu bir dünya ve üretim biçimi popülerleşti ve kitleselleşti. Özellikle kadının doğurganlığının ve cinsel statüsünün ataerkil bir mekanizma ile kontrol edilmesi günümüzde dahi çözülemeyen bir cinsiyet eşitsizliğinin zemini oldu. Yaklaşık bu dönemlerde kadın üzerinde kazanılan ataerkil tahakküm, kürtaj meselesinde olduğu gibi onun cinsel özelliklerinden faydalanma hakkını gerici-muhafazakâr ülke politikalarına kurban etmeyi erkeğin tekeline bıraktı. Kadının ve haklarının erkek tarafından adaletsizce engellenmesi ve bir cinsiyet olarak kadının kimliksizleştirilmesi ve pasifleştirilmesi, dolaylı olarak ekolojik kriz ve sürdürülebilir kalkınma politikaları bakımından daha duyarsız bir toplumun oluşmasına da yol açtı. Erkek egemenliği, dini otoritenin erkeğin tarafında yer alması ve kapitalizmin -üretim biçiminin- kadını salt bir meta olarak algılaması ve sunması, kadın ve erkek cinsleri arasındaki organik/evrimsel ve biyo-kültürel bağları kopartarak sadece sosyal/si-

yasal ilişkilerde sorunlara değil aynı zamanda doğaya/ekolojiye yabancılaşmış ve uzaklaşmış birey ve toplumların oluşmasına neden oldu. Bu nedenle, *Nature* dergisinde yayınlanan makalede araştırmacıların önerdiği kadının ve kadın haklarının toplumda ve özellikle erkek karşısında güçlenmesinin sadece ekolojik krizin çözümünde rol almayacağı aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma politikalarına da katkı sağlayacağı ve sosyal eşitsizliklerin çözümüne yardımcı olacağı yönünde.

Doğa sömürüsünün kısa tarihçesi

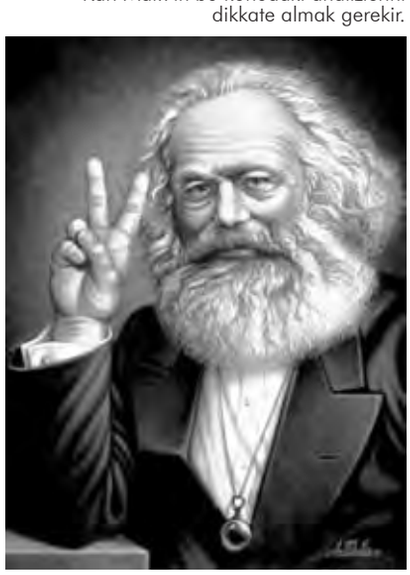
Tarım ve yerleşik hayat insan populasyonlarının büyümesine olanak sağladı. 8000 yıl önce 10 milyon olan insan nüfusu 1750 yılında tahmini nüfus hesaplamalarına göre 800 milyona ulaştı. Büyüyen insan populasyonunun ihtiyaçları da büyüdü. Neolitik tarım devriminin ardından insan yaşamını dramatik bir biçimde etkileyen ikinci dönem, İngiltere'de başlayan endüstriyel devrim olsa gerek. Kömürün kullanımı ve taşımacılığın gelişmesi ticaret ve diğer birçok ekonomik ilişkileri ulaşılabilir hale getirdi. Teknolojinin gitgide kompleksleşmesi üretim hızını ve çeşitliliğini de artırdı. En yüksek dağlardan okyanus diplerine, kutuplardan tropik ormanlara varan çevresel bir yıkım başladı. Avcı-toplayıcı konar-göçerlerin ve tarım toplumlarının doğadaki sınırlı yaşamı, yerini endüstri devriminin insana kazandırdığı ihtişamlı gücün doğayı koşulsuz sömürüsüne bıraktı. O günden bugüne bu çevresel yıkım teknolojinin gelişimine paralel olarak artmakta. Dinin yaratılış ayrıcalığı ve antroposentrik politik ideolojiler ile desteklenen saplantılı endüstriyel büyüme, modernizm ve küreselleşme bizleri doğanın efendisi olduğumuz fikrine oldukça inandırdı. İnsanları salt ekonomik ilişkilerin taşıyıcısı haline getiren bu yabancılaşma, içinde bulunduğumuz üretim ilişkilerinin bir yanılsaması olarak bizleri doğanın efendisi olmaktan ziyade daha çok tüketim kültürünün hastalıklı ve psişik kölelerine dönüştürdü.

Marksizm ekolojik tahribatın yanında mı?

Doğaya ve üretime yabancılaşmadan söz ederken sanırım Karl Marx'ın bu konudaki analizlerine değinmemek pek yerinde olmaz. Marksist analizin ekolojik problemlere getirdiği çözümlemeler uzunca süre pek anlaşılmadı ve hatta yanlış bile yorumlandı. Dünyadan örnekler bir yana ülkemizde Marx'ı yanlış anlayanların başında dünyaca ünlü jeolog Celal Şengör gelmekte. Ne zaman onun hakkında bir yazı okusam veya pozitivist bilim yorumlarını dinlesem aklıma hep Şengör'ün, Show TV'de Siyaset Meydanı adlı programda (sanırım 2009 yılı) Marksizm'i bir din olarak nitelendirip ekolojik yıkımın nedenlerinden biri olarak göstermesi gelir. Bir yandan bilimin faydalarını ve evrim kuramının doğruluğunu önerirken diğer yandan da dindarlar ile Marksizm düşmanlığında karşılıklı olarak ortak paydada buluşması bana son derece ilginç ve ironik gelmişti. Bundan söz etmemin nedeni, aslında Şengör'ün düştüğü çukura farklı siyasal kanatlardan birçok organizasyonun ve kişinin düşmesi. Şengör, Marx'ın 1845 yılı baharında kaleme aldığı "Feuerbach Üzerine Tezler'in ünlü 11.sine atıf yaparak Marksizm'in ekolojik yıkıma neden olduğunu belirtmişti. 11. tez şöyle: "Filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde yorumlamakla yetindiler; önemli olan onu değiştirmektir." 11. tez, Şengör'ün iddia ettiği gibi doğal dünyada ekolojik tahribatı değil siyasal ve sosyal alanda bir değişimi ve aktivizmi vurgular. Marx, eğer toplum ve doğa arasındaki ilişkileri değiştirmek istiyorsanız öncelikle insanları bulundukları üretim ilişkileri içerisinde değerlendirmek ve bunun etkisindeki yaşam biçimlerini ve materyal ile olan ilişkilerini sorgulamak gerektiğini söyler. Ona göre pre-burjuva toplumlarda insan ve doğa birlikte tanımlanır ancak kapitalizmde insan ve doğa birbirinden ayrılır. Endüstri devriminde olduğu gibi, insanın doğa karşısındaki zaferi ve gücü ile ilişkilendirilir. Marx üretim biçimi ve doğanın insan tarafından tanımlanması arasındaki ilişkinin önemini vurgular. Örneğin Neolitik zaman üretim biçiminde doğa bir ana olarak sembolize edilir. Koloniyalizm ve kölelik sürecinde doğa, doğaüstü ilişkiler çerçevesinde cezalandıran ve ödüllendiren bir güç olarak tanımlanır; feodalizmde ise var oluşun hiyerarşik zinciri olarak algılanır. Kapitalist üretim biçiminde doğa, atomik düzeyde mekanize edilmiş, ekonomik dönüşümün kuralları ile kontrol edilen, metalaştırılan, insan tarafından değişime uğratılabilen, özgürce tüketilecek var oluşsal bir hediye olarak algılanır.

Marksizm, tüketim çılgını kapitalist yaşam biçiminin aksine, üretim ve tüketim ilişkilerinin gerçek ihtiyaçlar temelinde düzenlendiği, doğayla barışık bir yaşamı önerir. Marx, Engels, Proudhon ve Morris genel olarak dünyanın endüstriyalizm ve kapitalizme geçiş sürecinde yaşamışlardır. Ekolojik kriz onların yaşadığı dönemden köklenmiş olsa da yıkıcı etkisi günümüzde fark edilmiştir. Ayrıca Habermas, Adorno, Horkheimer, Marcuse, Foster ve Bookchin gibi 20. yüzyıl düşünürlerinin katkıları ile Marksizm ve ekoloji ilişkisi yeniden değerlendirildi

Doğaya yabancılaşmadan söz ederken Karl Marx'ın bu konudaki analizlerini dikkate almak gerekir.

ve geliştirildi. Kaldı ki Engels, insan ve doğa arasındaki ilişkinin insanın başka bir insana egemenliği ya da hâkimiyeti gibi olmadığını belirtir. İnsanın düşünce ve beden olarak doğaya ait olduğunu, eğer bir üstünlükten söz edilecekse bu, insanın doğanın yasalarını öğrenip onunla uyum içerisinde yaşayabilecek avantaja sahip olmasıdır. Marx'ın emek tanımı tamamen ekolojiktir. Ona göre sosyal bir üretim olan emek, işçi ve doğa arasında gelişen bir süreçtir. Emeğin oluşum süreci doğa ve insan arasındaki ilişkiyi düzenler ve kontrol eder. Emek, insan ve doğa arasında karşılıklı bir değişim ve etkileşim sürecidir. Emeğe biçilen değerin anlamı sadece insan merkezci bir kazanım değil aynı zamanda evrimsel olarak insanın edindiği üretim eyleminin doğa ile barışık düzenlenmesi açısından da önemlidir. Marx'a göre emek ve doğa kapitalizme (kapitalist gelişme ve büyümeye) karşı hareket eder, çünkü her ikisi de üretim ve tüketim bağlamında sınırlıdır. Bu nedenle kapitalist neoliberal ekonomide doğa düşmanı emek-sermaye çelişkisi ekolojik krizi derinleştirmekten öteye gitmez.

Sürdürülebilir kalkınma ekonomisinin çelişkisi

Bununla birlikte Liebig'in 1840 yılında, *Organic Chemistry in its Application to Agriculture and Physiology* adlı eseri yayınlanır ve bu çalışmanın 1862 yılı baskısı İngiltere'de skandal yaratır. Ekosistem ile barışık bir tarım modeli geliştirilmesi gerektiğini öneren Liebig, Marx'ın gözünden kaçmaz ve Engels'e yazdığı mektupta Liebig'in çalışmalarının çok önemli olduğunu belirtir. *Kapital*'in birinci cildinde de modern tarımın yıkıcı etkisini Liebig'in önemli katkısı olarak not eder: "Büyük ölçekli tarım ve büyük ölçekli endüstri, işçileri yabancılaştırmakta ve toprağı yok ederek doğanın yaşam koşullarının dengesini bozmaktadır" der. Bugün içinde bulduğumuz problem tam da budur: Saplantılı ve sınırsız endüstrileşme ile doğanın ve onun kaynaklarının koşulsuz sömürüsü ve aynı zamanda işçilerin emeklerinin sömürülmesi ile bireyin ve toplumun üretime ve yaşama yabancılaşması.

Bu noktada söz edebileceğimiz ilginç bir makale ise Pauline Deutz'un geçen Şubat ayında *Sustainable Development* (Sürdürülebilir Kalkınma) dergisinde yayınladığı "A Class-Based Analysis of Sustainable Development: Developing a Radical Perspective on Environmental Justice" (Sürdürülebilir Kalkınmanın Sınıf Temelli Analizi: Çevre Adaleti Üzerine Radikal Bir Perspektif) başlıklı çalışma. Bu çalışmada Deutz, sürdürülebilir kalkınma ekonomisinin ülkelerarası ve ülke içi ölçeklerde farklı sınıflar için, kaynakların ve ürünlerin kullanım ve erişim eşitliğinin adaletli olamadığı ve bu anlamda yani sosyo-ekonomik çıktıları bakımından aslında kapitalist ekonomiden farklı olmadığını belirtir. Temiz su, temiz hava, sağlıklı besin ve daha fazla yeşil alanın özellikle metropollerde yüksek gelirli kesimin faydalanabildiğini, düşük gelirli olanların ise bu çevresel haklardan faydalanamadığını anlatmaya çalışır. Hatta birçok şirketin yeni bir popüler eğilim olarak, işe alacağı işçilere "yeşil iş (doğal ve sağlıklı çalışma koşulları)" önermesi işçiler arasında haksız çalışma koşullarına da neden olmaktadır. Bu bağlamda çevresel/ekolojik adalet, faydalı (temiz hava, temiz su ve daha fazla yeşil alan) ve faydasız (hava kirliliği ve kirli su vb.) kaynakların eşitlikçi dağılımı, demokrasi ve katılımcılıkla bağlantılıdır.

Deutz, çevresel/ekolojik adaletin paylaşımının yine emek-sermaye çelişkisi bağlamında irdelenmesi gerektiğini, çünkü farklı sınıfların bu haktan adaletsiz paylaşımının olduğunu vurguluyor. *Nature* dergisinde yayınlanan makale çoğunlukla kadın hakları üzerinde yoğunlaşsa da Deutz, yeşil politikaların ve sürdürülebilir bir yaşamın işçilerin sorunlarından bağımsız olmadığını ve onların katkısı olmadan değişimin gerçekleşemeyeceğini belirtiyor. Ekolojiyi tehdit eden en büyük problem nüfus artışı gibi görünse de -bununla bağlantılı olarak- aslında daha büyük bir tehdit dünyanın büyük şirketlerinin doğa dostu olmayan çalışma politikaları. Güney Amerika'dan Asya'ya ve Afrika'ya büyük şirketlerin tahrip etmediği arazi neredeyse kalmadı. Doğanın bu

anlamda sömürülmesi bu süreç içerisinde salt hayatta kalma çabasında olan işçilerin emeğinin sömürülmesinden bağımsız değil. Deutz bu ilişkileri aydınlatabilmek için dört temel kategori belirliyor: devlet, sermaye, işçi ve çevre. Devlet burada politik otoriteyi, sermaye kapitalist uygulamaları, işçi ise yetenek ve eğitime göre farklı gelir gruplarını, çevre ise hava, su, enerji ve yerleşim alanı gibi doğal kaynakları niteliyor. Sermaye, işçi ve çevre birbiri ile kesişen üç farklı küme iken devlet yani otorite bunların hepsini kapsıyor. Sermaye ve işçinin kesişim kümesi birinci alan ve bu alan emeğin sömürülmesi olarak kapitalizmin ilk çelişkisi. (Kapitalistler işçi ödemelerinin düşük tutulduğu bir pazarı yaratır.) Sermaye ve çevrenin kesişim kümesi ise ikinci alan ve bu alan ise kapitalizmin ikinci çelişkisi olarak geleceği düşünmeden doğal kaynaklar ve bütün ekosistemi bir yatırım alanı olarak sınırsız sömürüsü. Sermaye, işçi ve çevrenin kesişim kümesi ise kapitalizmin, ekonomik ve çevre politikalarının benzerliğini -her ikisini de bir sömürü ve kâr alanı olarak görmesi- yansıtmaktadır. Devlet politik bir otorite olarak bütün bu ilişkilerin bürokratik kontrolünü belirliyor. Bu noktada devlet ve sermaye aslında işçi emeğinin ve çevrenin, doğal kaynakların nasıl tüketileceği hakkındaki karar mekanizmasının baş aktörleri.

Doğaya yabancılaşmanın ilacı: Mülksüzlük

Ekolojik krizin çözümüne yönelik en önemli Marksist katkı özel mülkiyete olan eleştiri olmalı. Marx bireyin ve toplumun doğada özel mülkiyet sahibi olmaması gerektiğini söyler. Doğada insan dışında hiçbir canlının nesneler ile arasında mülkiyet ilişkisi yoktur. Bu öneri çok değerlidir ve ekolojik krizin çözümünün temel taşlarından biridir. Marx mülksüzlüğün daha doğal ve ekosistem yararına olacağını işaret eder. Kapitalist üretim ilişkilerinin birey ve toplumda sadece sistematik

Geleceğimizin nasıl olacağını büyük şirketler değil emekçiler belirleyecek.

bir yabancılaşma değil, aynı zamanda bir canlı olarak içinde var olduğu doğaya ontolojik yabancılaşma yaratacağını vurgular. Marx'a göre, kapitalizmde insan-insan, insan-emek, insan-nesne ve insan-doğa arasındaki en önemli bağlantı paradır; doğa bir alışveriş merkezine dönüşür ve alınıp satılabilen bir meta haline gelir. Sadece doğa değil, kapitalizmde insan emeği alınır satılır ve böylece insan kendi yaşamını da satarak içinde yasadığı doğada özneleşmeden uzaklaşarak kimliksiz bir canlıya dönüşür. Metalaşan insanın doğada da ontolojik olarak bir yeri yoktur. İnsanoğlu üretim için emeğin gücünü, hammaddeyi yani doğayı, teknolojiyi ve bireysel-toplumsal ilişkileri kullanır. Engels, kapitalizmin insanı "yüksek yıkıcı üstünlüğü ile doğanın efendisi" biçiminde tanımladığını söyler.

Gezegenimizin geleceği için…

Bu anlamda makaleye geri dönersek, sürdürülebilir kalkınma politikalarından ziyade etkili bir değişimin ancak ekolojik krize ve toplumlar arası sosyal ve siyasal problemlere çözüm oluşturacağını söyleyebiliriz. Bu değişim bugüne kadar sahip olduğumuz birçok alışkanlıklarımızı, ilişkilerimizi ve algılarımızı değiştirecek yeni bir kültürü sunmalıdır. Sürdürülebilir kalkınma ve bu çerçevede önerilen küçük göstermelik yasal değişiklikler bugüne kadar bir iyileşme sağlamanın ötesinde uçurumu daha da derinleştirdi. Kapitalist tüketim politikaları sadece sınıflar arası eşitsizliklere ve ekolojik krize değil aynı zamanda bir birey olarak sosyal statümüzden tutun da kendi psişik dünyamızı yeniden biçimlendiren, kimlik kazandıran yaşamımızın olmazsa olmaz bir parçası haline geldi. Daha çok tüketerek ve edindiğimiz nesneler ile kendimizi ifade ettiğimiz bir sistemde yaşıyoruz, hatta bunun daha da ilerisi olan sanal ve dijital tüketimden söz etmedik henüz. Yani birey bazında çevresel ilişkilerimizin her bakımdan tüketim politikaları ve nesneler ile kontrol edildiği bir zaman dilimindeyiz. Bireysel duyarlılıklarımız başka bir yaşam alternatifi düşünemeyecek düzeyde ve saplantılı bir biçimde kontrol altında. Hatta gezegenimizden bile vazgeçtik, bütün bilimkurgularımız bu dünyanın sona ereceğinden dolayı uzayda yeni dünyalar bulmaya çoktan şartlanmış. Sürdürülebilir kalkınma sadece doğaya daha az zararlı nesnelerin üretimini teşvik etmekten öte bir görev üstlenmemiş görünüyor. Neoliberal kapitalist ekonominin, sürdürülebilir kalkınma politikaları ekseninde "sürdürülebilir" kısmı ihmal edip "kalkınma" kısmına odaklandığı ortada. Bu nedenle, Deutz'un sınıf perspektifine atıf olarak "dünyanın bütün işçilerinin gezegenimizin geleceği için bir araya gelmesi" geriye kalan en gerçekçi umut.

KAYNAKLAR

- Ehrlich, Kareiva, Daily, 2012, "Securing Natural Capital and expanding equity to rescale civilization", *Nature*, Vol 486:68-72.
- Deutz, P. A, "Class-Based Analysis of Sustainable Development: Developing a Radical Perspective on Environmental Justice", *Sustainable Development*, DOI:10.1002/sd.1528

Beslenmeye bağlı sağlık sorunları

Kapitalizmin beslenme bozukluklarına yol açması yalnızca yoksulluğun çözüm bulunamayan bir toplumsal sorun olarak ortaya çıkmasıyla açıklanamaz. Diyet ve yaşam stilinde hızlı değişikliklere yola açan kapitalist endüstrileşme, kentleşme ve küreselleşmenin de toplumun beslenme durumu üzerinde önemli etkileri bulunur.

Dr. Deniz Akgün

Aristoteles'in öğrencilerinden Menon'un aktardığına göre Hipokrat, yanlış beslenme sonucunda sindirilemeyen bazı artıkların vücuttan atılamayarak hastalıklara yol açtığını düşünüyordu. (1) Ticaretin ve coğrafi keşiflerin arttığı Rönesans sonrası dönemde ise beslenmeye bağlı yeni sağlık sorunları görülmeye başladı. 16. ve 18. yüzyıl arasındaki üç yüzyıl boyunca, uzun süreli seyahatlere bağlı beslenme sorunlarından biri olan skorbüt dolayısıyla çok sayıda gemici ölümü görüldü. Bu dönemde skorbüte bağlı denizci ölümlerinin, gemilerin batması, deniz kazaları ve çarpışmalar da içinde olmak üzere diğer nedenlere bağlı gemici ölümlerinden daha fazla olduğu belirtilmişti. (2)

Beslenmeye bağlı sağlık sorunlarının kapitalizmin değişik dönemlerinde de güncelliğini sürdürdüğü görülür. Günümüzde açlık ve beslenme bozuklukları dünya toplumlarını ilgilendiren devasa bir sağlık sorunu durumunda. Bu yazımızda sık karşılaşılan beslenme bozukluklarının neler olduğu, bu bozuklukların ne gibi sağlık sorunlarına yol açabildiği, tarihsel olarak gıda güvenliği konusunda ne gibi başarılı çalışmalar yürütüldüğü ve sağlıklı beslenmenin halihazırda neden geçerli bir norm haline getirilemediği konularını tartışmaya çalışacağız.

Yoksulluk, içinde yer aldığımız kapitalist üretim biçiminin yapısal bir sorunu. (Michel Salgado'nun fotoğrafı)

Uluslararası Gıda ve Tarım Kurumu verilerine göre günümüzde dünya genelinde 1,2 milyar kişi, bir başka deyişle her 6 kişiden 1'i beslenme yetersizliği ile karşı karşıya. (3) Dünya Sağlık Örgütü ise içinde bulunduğumuz dönemde insanların %30'unun beslenme bozukluklarının bir ya da birden fazla formunun etkisi altında olduğunu belirtmekte. (4) Beslenme bozuklukları 100 milyonlarca gebe ve çocuğu etkileyen hastalık ve ölümlerin önemli nedenlerinden biri.

Beslenme bozukluğuna bağlı önemli tablolardan birini olan düşük kilolu olma durumu oluşturmakta. Özellikle çocukları etkileyen düşük kilolu olma, dünyanın 100 milyonlarca yoksul insanının en önemli hastalık ve ana ölüm nedeni durumunda. (5) 2004 yılı Dünya Sağlık Raporu'nda geç kapitalistleşmiş ülkelerde, düşük kilolu olma durumunun yaygın ve etkili bir sorun olduğu belirtilir. Bütün yaş grupları risk altında olmakla birlikte en fazla 5 yaş altı çocukları etkiler. Düşük kilolu olma durumu her yıl dünyanın en yoksul çocuklarının 130 milyon sağlıklı yaşam yılını çalmakta. Geç kapitalistleşmiş ülkelerde her 4 çocuktan birisi normale göre düşük kiloludur ve her yıl yaşanan 10,9 milyon 5 yaş altı çocuk ölümünün %60'ından beslenme bozuklukları ve açlık sorumlu tutulmakta. (6) Türkiye'de ise TNSA-2008 (Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması) sonuçlarına göre doğum kilosu bildirilen bebeklerin %11'inin düşük doğum ağırlığına sahip olduğu tahmin edilmekte. (7) Genç çocuklardaki ölümlerin de yaklaşık yarısının beslenme bozukluklarıyla ilişkili hastalıklar nedeniyle meydana geldiği belirtiliyor. Geç kapitalistleşmiş ülkelerde yetersiz beslenmenin yanı sıra enfeksiyon hastalıkları da beslenme bozukluklarının etkisini artırmakta. (8)

Beslenme bozukluklarına bağlı sağlık sorunları protein ve enerji yetersizliğine bağlı ortaya çıkabildiği gibi vitamin ve mineral yetersizliklerine bağlı olarak da ortaya çıkabilir. Mikro besin öğelerinden demir, iyot, çinko ve A vitamini eksiklikleri

geç kapitalistleşmiş ülkelerin önemli sorunları arasında. Mikro besin öğelerindeki eksikliklerin dünya genelinde 2 milyardan fazla insanı etkilediği belirtiliyor. (8)

Toplumda protein enerji ve mikro besin öğeleri yetersizliklerinin derecesi ile dağılımı pek çok faktörden etkilenir. Bunlar toplumun politik ve ekonomik durumu, eğitim ve sanitasyon düzeyi, mevsim ve iklimsel koşulları, besin üretimi, kültürel besin tüketim özellikleri, anne sütü ile ilgili alışkanlıkları, enfeksiyon hastalıklarının sıklığı, beslenme programlarının varlığı ve etkililiği ile sağlık hizmetlerine ulaşım ve hizmetlerin kalitesi olarak belirtilir. (8) Ancak günümüzün modern dünyasında beslenme bozukluklarına yol açan temel nedenin yoksulluk olduğunun vurgulanması gerekir. (5)

Yoksulluk, içinde yer aldığımız kapitalist üretim biçiminin yapısal bir sorunu. Marx'a göre yoksulluk sorunu ve bunun öznesi olan yedek sanayi ordusu, kapitalist üretim biçiminin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu görüşe göre sermayenin genişleme gücü ile emrindeki emekgücünün gelişmesi de aynı nedene bağlı. Bu nedenle, yedek sanayi ordusunun nispi büyüklüğü, servetin potansiyel enerjisi ile birlikte artar. Bu yedek ordunun faal orduya oranı ne kadar büyükse, sefaleti ve çalışma sırasında katlandığı ıstırap da o kadar büyük olur. İşçi sınıfının düşkünler tabakası ile yedek sanayi ordusu ne kadar yoğun olursa, resmi yoksulluk da o kadar yaygın olur. Bu süreç Marx tarafından kapitalist birikimin mutlak genel yasası olarak tarif edilir. (9)

Ancak kapitalizmin beslenme bozukluklarına yol açması yalnızca yoksulluğun çözüm bulunamayan bir toplumsal sorun olarak ortaya çıkmasıyla açıklanamaz. Diyet ve yaşam stilinde hızlı değişikliklere yola açan kapitalist endüstrileşme, kentleşme ve küreselleşmenin de toplumun beslenme durumu üzerinde önemli etkileri bulunur. Bu etkiler sonucunda beslenmeyle ilişkili hastalıklarda artış görülmesi de

beklenen bir durum. Çünkü besinlerin yerel ölçeğin ötesinde, giderek küresel ölçekte üretilen ve pazarlanan ürünlere dönüşmesi diyet özelliklerini de değiştirici etkilere yol açar. Besin ekonomisinde yaşanan söz konusu değişim, yüksek yağ oranına sahip enerji yoğun besinlerin tüketiminin artmasına neden olur. Bu durum hareketsiz yaşam biçimi, motorlu araçlarla ulaşım, kol gücüyle yapılan işlerin azalması gibi enerji harcanmasını sınırlayan yaşam biçimi özellikleriyle birlikte, beslenmeyle ilişkili bazı sağlık sorunlarının ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Bu sağlık sorunları arasında şişmanlık, tip-2 şeker hastalığı, kalp damar hastalıkları, hipertansiyon, inme, çeşitli kanser türleri, iş göremezlik ve erken ölümler sayılabilir. (10)

Beslenme bozukluklarının kapitalizme özgü bir şekilde ağırlaşmasına yol açan nedenlerden bir diğeri ise yaşanan kriz ve sosyal çalkantı süreci. Uluslararası Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) hesaplamalarına göre dünya genelinde gıda fiyatları 2007 yılında %24, 2008 yılında ise %51 artış gösterdi. Gıda fiyatlarındaki yükselmenin 2007 yılında 75 milyon, 2008 yılında ise 40 milyon kişinin daha beslenme yetersizliği ile karşı karşıya kalmasına neden olduğu belirtiliyor. (6)

Sovyetler'de toplumcu beslenme politikaları

Kapitalist üretim biçiminin toplumsal bir sorun olarak beslenme sorunlarının da üreticisi olduğu düşüncesi, 20. yüzyılda soruna etkili çözümler bulunmasının olanaklarını da ortaya çıkardı. Örneğin Ekim Devrimi'ni izleyen birkaç on yıl içinde Sovyetler Birliği'nde toplumun beslenme durumunda önemli iyileştirmelerin yapılması olanaklı oldu. Bu amaçla Sovyetler Birliği'nde 1928 yılından itibaren çocuklar, anneler ve işçiler için özel süt merkezleri kurularak ücretsiz süt dağıtımı uygulaması başlatıldı. Tarım ve sanayi alanında yapılan atılımlar sonrasında bu ülkede 1913-1937 yılları arasında kişi başına meyve-sebze tüketimi 5 kat arttı. 1938'de kişi başına günlük protein tüketimi 100 grama ulaştı. 1950 yılında kişi başına besin tüketimi et için 26 kg, balık için 7 kg iken, 1968'de et 51 kg'a, balık da 15,9 kg'a yükseldi. (11)

Ancak Sovyetler Birliği deneyiminin günümüz açısından önem taşıyan yönlerini, iyi beslenmeyi destekleyen ekonomik ve sosyal koşulların yanı sıra, konunun toplum sağlığı açısından ele alınış şekli oluşturdu. Sovyetler Birliği'nde 1969 yılında çıkarılan bir yasa ile besinleri de içeren şekilde çevre sağlığı konularının kapsamlı bir şekilde e-

Sovyetler Birliği'nde besin güvenliği ile ilgili çalışmalar üretimin bütün aşamalarını kapsıyordu.

le alınması söz konusu oldu. Besinlerin üretimi, saklanması, taşınması ve besin hazırlamada kullanılan makineler ile besinlerin satışına, ancak belirlenmiş sağlık standartlarına uyulması durumunda izin veriliyordu. Besinlerin üretiminde geliştirilen yeni kimyasallar ve yöntemler, bitki ve hayvanların gelişimini destekleyen ajanlar, bitkileri korumaya yönelik kimyasal yöntemler ile polimer ve plastikler ancak kamu sağlık otoritesinin (Sağlık Bakanlığı) izniyle kullanılabiliyordu.

Sovyetler Birliği'nde toplum sağlığı kurumları olarak örgütlenen Sanepid istasyonları ve değişik düzeydeki idari otoritenin besin güvenliği ile ilgili fonksiyonları tanımlandı. Bu kurumların görevleri arasında besin üretim koşulları ve ürünlerin kalitelerinin toplumsal sağlık standartlarına uygunluğuna karar vermek ile saklama koşulları ve kullanma sürelerinin incelenmesi bulunuyordu. Bu şekilde besin üretim tesislerinde üretim, saklama, taşıma, ürünlerin teknik ekipmanının hazırlanması; ürünün işlenmesi, paketleme materyalinin üretimi ve ürünlerin satışının sağlık ve hijyen standartlarına uygun olması güvence altına alınıyordu.

Sanepid istasyonları bütün gıda üretim endüstri dallarını, komün yemek kurumlarını ve gıda satış ağını kapsayacak şekilde, devlet ve kooperatiflere ait gıda kuruluşlarını yasal sağlık ve hijyen standartları açısından denetliyordu. Gıda kuruluşlarının denetimi koruyucu sürveyans ve sürekli sağlık sürveyansı olmak üzere iki şekilde gerçekleşiyordu. Koruyucu sürveyans yeni teknoloji kullanımı, ekipman, üretim yöntemi ve paketleme materyali konularındaki yetkilendirilmeyle ilgiliydi. Sürekli sağlık sürveyansı ise gıda maddelerinin hazırlanması, üretimi, saklanması, taşınması ve satışı aşamalarında hijyen kuralları ile standartlara uygunluğun kontrol edildiği özgül testlerden sorumluydu.

Sovyetler Birliği'nde besin güvenliği ile ilgili çalışmalar üretimin bütün aşamalarını kapsıyordu. Tarımda ve balıkçılık sektöründe pestisid kullanımı ile buna yönelik iyi tarım uygulamalarına ilişkin kurallar Sağlık Bakanlığı ile koordineli bir şekilde belirleniyordu. Gıdalarda bulunmasına izin verilen pestisid kalıntısı madde miktarları ile bunu ölçme yöntemleri de Sağlık Bakanlığı tarafından belirleniyordu. Bu standartlar çiftlikleri de kapsıyor ve ilgili bütün bakanlıklar ile birimler tarafından izleniyordu. Bitki ve hayvan kaynaklı çeşitli gıda ürününde kullanılan 160'dan fazla pestiside ilişkin izin verilen kalıntı miktarları belirlenmiş durumdaydı.

Ayrıca bütün ithal gıda ürünleri için de özgül testler uygulanıyordu. Bu ürünler için kalite kontrol testleri Ulusal Ticaret Odası uzmanları tarafından yürütülüyordu. İthal ürünlerin kalitesi Ulusal Ticaret Odası İcra Kurulu tarafından onaylanan özel direktiflere uygunluk açısından test ediliyordu. Ulusal sanitasyon sürveyansı çerçevesinde ithal edilen ürünlerin kontrolü, yine Sanepid istasyonları tarafından giriş noktalarında yürütülüyordu. Gıda katkı maddelerine ilişkin olarak da özel sağlık kuralları vardı. İzin verilen gıda katkı maddesi düzeyleri ile ilgili standartlar belirlenmiş bulunuyordu. (12) Günümüzün neoliberal pazar ekonomisi koşullarında sağlıklı beslenmenin güvence altına alınmasına yönelik böylesine etkin denetim mekanizmalarının oluşturulması, pek çok kişi tarafından haklı olarak ütopik bir yaklaşım olarak kabul edilebilir.

Beslenme bozukluklarının yol açtığı sağlık sorunları

Günümüzde beslenme bozukluklarının çok çeşitli sağlık sorunlarına yol açabildiği bilinir. Çeşitli çalışmalarda bodurluğun erken çocuk-

(Michel Salgado'nun fotoğrafı)

luk döneminde yetersiz gelişmeye, okul başarısında düşüş ve sonraki dönemlerde zekâ kapasitesi düşüklüğüne yol açtığı ortaya konuldu. Ayrıca çocukluk döneminde gelişim geriliğine sahip çocukların ileriki yaşlarda sınırlı biyolojik ve entelektüel kapasiteye sahip oldukları gösterildi. Kadınlarda da bodurluk, sonrasında doğumla ilgili riskler açısından önem taşıyan sorunlara yol açabilmekte. (13)

Beslenme bozuklukları bebekleri anne karnındayken etkilemeye başlamakta ve intrauterin (rahim içi) gelişme geriliğine yol açabilmekte. İntrauterin gelişme geriliği sorunu olan çocukların büyüme ve yaşamda kalma ile fiziksel ve zihinsel kapasitelerini olumsuz etkilemekte. Son yıllarda çoğunluğu geç kapitalistleşmiş ülkelerden olmak üzere intrauterin gelişme geriliğinin koroner arter hastalığı, inme, diabet ve hipertansiyon gibi kronik hastalık riskini artırdığına yönelik kayda değer bilimsel kanıtlar elde edildi. (4)

Vitamin ve mineral yetersizliği de bebeklerde düşük doğum ağırlığı, hasarlı zihinsel gelişim ve artmış kronik hastalık riski ile ilişkili bulundu. Benzer şekilde vitamin ve mineral eksikliklerine bağlı olarak çocuklar ve gençlerde azalmış mental kapasite ve sık enfeksiyonlar görülebilirken, gebe kadınlarda artmış doğum komplikasyonları, yetişkinlerde de üretkenlik kaybı ve osteoporoz gibi sorunlar ortaya çıkabilmekte. (14)

Besinlerden kaynaklanan hastalıklar, besinlerin biyolojik ya da kimyasal bir dış ajanla kirlenmesi veya zehirlenmelere bağlı olarak da ortaya çıkabilmekte. Besinlerden kaynaklanan kimyasal etkilenme kurşun, cıva, dioksin, poliklorlu bifeniller, radyo nüklidler gibi çevresel kirleticilerden kaynaklanabilmekte. Ayrıca tarımsal faaliyetler sırasında kullanılan pestisid veya veteriner ilaçlardan ya da besinlerin işleme teknikleri veya paketleme sırasında oluşabilen polisiklik aromatik hidrokarbonlar, nitrosamidler ve klorpropanol gibi maddelerden kaynaklanan etkilenmeler de olabilmekte.

Beslenmeye bağlı sağlık sorunlarının geç kapitalistleşmiş ülkelerle sınırlı bir sorun olmadığı da biliniyor. Avrupa'da yürütülen Dünya Sağlık Örgütü Besinlerden Kaynaklı İnfeksiyon ve Zehirlenmelerin Sürveyans ve Kontrolü Programı verilerine göre son 20 yılda besinlerden kaynaklanan hastalıklarda bu bölgede de artış yaşandığı görüldü. Besinlerden kaynaklanan salmonella salgını Avrupa Bölgesi'nde 1985 yılında başlamış ve 1990'ların ortalarında en yüksek noktasına ulaştı. (15)

Günümüzde sağlıklı beslenmenin geçerli bir norm haline getirilememesi ve bu yolla sağlıklı bir toplum oluşturulamaması, bunun yol ve yöntemlerinin henüz keşfedilmemiş olmasından kaynaklanmıyor. 20.yüzyılda özellikle sosyalist ülkelerde önemli örneklerine rastladığımız toplumun sağlıklı beslenmesine yönelik yaklaşımlar, beslenmeyle ilgili güncel sorunlara çözüm bulunmasını da sağlayacak anlayışa karşılık gelir.

KAYNAKLAR

1) http://tr.wikipedia.org/wiki/Hipokrat

2) Nevzat Eren, *Çağlar Boyunca Toplum Sağlık ve İnsan*, Somgür Yayıncılık, Ankara 1996.

3) FAO, 2009, "1,02 billion people hungry", ulaşım tarihi: 01.05.2010, http://www.fao.org.

4) WHO, 2003, "Diet, nutrition and the prevention of chronic diseases", ulaşım tarihi: 01.05.2010, **http://www.who.int/**.

5) WHO, 2002, "The World Health Report 2002", ulaşım tarihi: 01.05.2010, http://www.who.int/whr/2002/en/whr02_en.pdf).

6) UNICEF, 2007, "The State of the World's Children".

7) TNSA, 2008, ulaşım tarihi: 01.06.2010. http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa2008/data/TNSA-2008_ana_Rapor-tr.pdf)

8) Olaf Müller&Michael Krawinkel, 2005, "Malnutrition and health in developing countries", CMAJ, Ağustos. 2; 173 (3).

9) Karl Marx, Kapital, C.1, 25. Bölüm, Eris Yayınları, 2003.

10) WHO, 2002, "Globalization, diets and noncommunicable diseases" (http://whqlibdoc.who.int/publications/9241590416.pdf).

11) Erkin Özalp, Erhan Nalçacı, Onur Hamzaoğlu, *Eleştirel Sağlık Sosyolojisi Sözlüğü*, Nazım Kitaplığı, 2006.

12) Ed. Johnson R. Food Safety Services. WHO, 1981.

13) Onis M., Monteiro, C. Akré, J., Clugston, G.,1993, "The worldwide magnitude of protein-energy malnutrition: an overview from the WHO Global Database on Child Growth", ulaşım tarihi:01.06.2010. http://www.who.int/nutrition/publications/en/childgrowth_database_overview.pdf

14) Micronutrient Initiative, 2009, "Investing in the future, a united call to action on vitamin and mineral deficiencies", Global Report 2009.

15) Food and health in Europe: a new basis for action, WHO Regional Publications European Series, No. 96, 2004.

İzlem Gözükeleş izlemg@gmail.com

İnternette anonimlik ve Tor Projesi

Bir arama motorunda aradığımız kelimelerden yola çıkarak gerçek kimliğimize ulaşılabilir. İnternetteki bir sohbet odasında yazışırken yaptığımız imla hataları dahi kimliğimizi ele verebilir. Devletler ve şirketler, internet kullanıcılarının faaliyetlerini gerçek kimlikleriyle ilişkilendirmeye çalışırken, özgür yazılımcılar kimliklendirme ağını anonimleştiricilerle deliyor. Herkesin kullanımına açık Tor Projesi de bunlardan biri.

FBI ve ABD Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan el ilanında, vatandaşlar internet kafelerdeki terörist faaliyetlere karşı duyarlı olmaya çağrılıyorlar. (1) El ilanı, vatandaşların teröristi nasıl tanıyacağı konusunda ipuçları veriyor. İnternette terörist ve devrimci yazının incelenmesi, polise ve hükümete karşı mücadele taktiklerinin araştırılması, silah, patlayıcı madde ya da askeri teçhizatlar ile ilgili belgelerin indirilmesi, internette gezinirken IP adreslerini gizleme amaçlı internet sitelerinin ya da anonimleştiricilerin kullanılması şüpheli durumlar olarak nitelendiriliyor.

Her şey bir yana, internette anonim gezintinin şüpheli davranışlar listesine girmesi, internette gözetim olgusunun ABD hükümetinin gözünde olağanlaştığını gösteriyor. İnternete içsel olan anonim kullanım eğilimi, Google ve Facebook gibi bilişim şirketlerinin baskısıyla kimliklendirilmeye çalışılıyor. Kullanıcıların Facebook'a gerçek kimlikleriyle üye olmaya zorlanması, Gmail'in arada bir bizden telefon numaramızı istemesi ve son derece geniş bir uygulama yelpazesine sahip olan Google'ın uygulamalarında tek ve bütünleşik bir gizlilik politikası kullanmaya başlaması bu kimliklendirme sürecinin bir parçası. Daha önceki sayılarımızda, yeni gözetime, internetteki hareketlerimizin kaydedilip analiz edildiğine, sosyal ağlardaki ilişkilerimizin analizinden elde edilebilecek verilere yer vermiştik. Bu yazıda ise internette anonimlik ve bunun hükümetlere ve şirketlere rağmen nasıl gerçekleştirilebileceği tartışılacak.

Anonimlik nedir?

Anonimlik, en az iki kişiyi içeren toplumsal bir ilişki. Bir diğer deyişle, dağ başında, insanlardan uzakta tek başına yaşayan biri için anonimlik söz konusu olamaz. Bir kişinin mutlak anonimliğinden söz edebilmemiz için kimliğini belirlenebilir kılan aşağıdaki yedi boyutun hiçbirinde tanımlanabilir olmaması gerekir: (2)

1) **Ad-Soyad:** Kim sorusuna verilen yanıttır. En temel kimlik bilgisi, kişinin adı ve soyadıdır. Bu bilgi, kimi zaman ayırt edici olmayabilir. Bu nedenle, anne ve baba adıyla da ilişkilendirilebilir.

2) **Adres:** "Nerede?" sorusuna yanıt verir. Normal adres bilgisinin yanı sıra, telefon numarası ve e-posta adresi de bu kapsamda değerlendirilir.

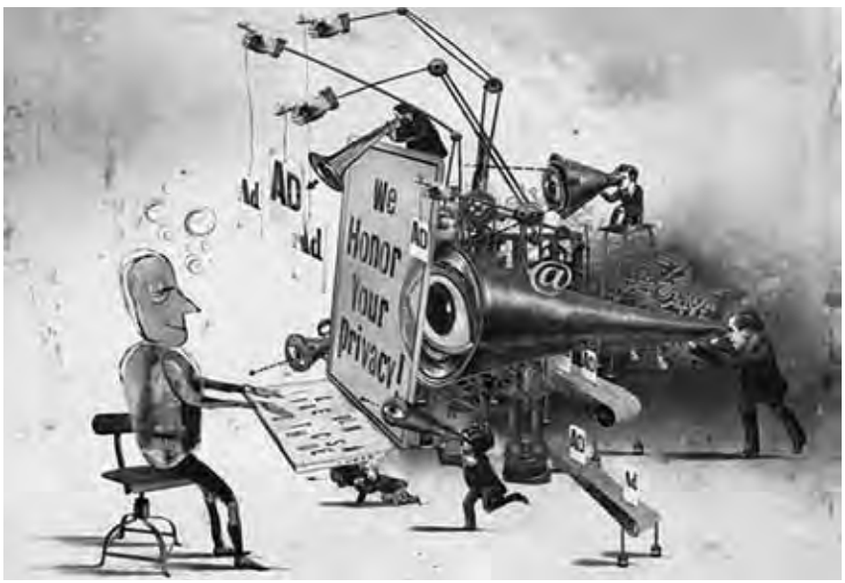
3) **Kalıcı kodlamalar:** TC kimlik numaralarımız buna en güzel örnek. Ad-soyad ya da adres bilgisi, birden fazla kişiye işaret edebilir. Fakat TC kimlik numarası kişiye özel. Bunun yanında, dernek, meslek odası, parti vb. üye numaraları da özel kodlamalar sınıfına girer. Hepsinin ortak yanı, ortada bir aracı kurumun olması ve kodlarla gerçek kişileri eşleştirmesi.

4) **Geçici kodlamalar:** Kişiye ait geçici kodlar oluşturulabilir. Örneğin, bazı ülkelerde AIDS testlerinin sonuçları bu geçici kodlar üzerinden takip edilir. Bu geçici kodların kişinin adı ya da adresi ile doğrudan ilişkisi yoktur.

5) **Görünüşe ya da davranış kalıplarına dayalı kimliklendirme:** Bazen kişiye ilişkin net bilgi olmamasına karşın "hafta içi her gün saat 8:00'de işe giden uzun boylu adam" tarzında kimliklendirmeler de yapılabilir. Ya da kişi internetteki bir sohbet odasında yazışırken bazı kelimeleri sürekli yanlış yazıyor ve aynı imla hatalarını tekrarlıyorsa, kişi ad ve soyad olarak tanınmamasına rağmen davranış kalıplarına göre kimliklendirebilir.

6) **Toplumsal kategoriler:** Kişiler, ırk, din, dil, sınıf, cinsiyet, cinsel yönelim ya da bir kuruluşa üyelik bağlamında tanımlanabilir.

7) **Seçilebilirlik sembolleri:** Herhangi bir yere giriş şifresi, kodu, giyilen üniforma, dövme vs. tanımlanabilirliğin bir diğer boyutudur.

Pfitzmann ve Hansen'in anonimlik tartışmalarında kullanılan kavramlara açıklık getiren bir çalışması mevcut. Buna göre, saldırganın perspektifinden bakıldığında anonimlik, saldırganın özneyi "yeterince" belirleyememesidir. (3) Anonimlik mutlak olarak değerlendirildiğinde, internet üzerinden mesaj atan n tane kullanıcı varsa saldırganın özneyi tespit etme ihtimali 1/n'dir. Fakat burada, "yeterince" kelimesine dikkat edilmesi gerekir. Anonimlik için farklı durumlarda, farklı eşik değerleri geçerli olabilir. Bilişim teknolojileri, iletişimde 1/n'e yakın anonimlik olanağı sunarak *Biz* ve *1984* romanlarını aratmayacak düzeyde toplumsal gözetimi kolaylaştırır.

Anonimliğin savunucularının ve kullanıcılarının başında gazeteciler gelir. Çünkü gazetecilerin bilgiye ulaşmasında kimliğinin belirsiz kalmasını isteyen kaynakların rolü büyük. Bu yöntemle, bazı bürokratlar kurumlarındaki yolsuzlukları ismini açıklamadan basına sızdırabilir. Dolayısıyla anonimliğin korunması, gazeteciler için olduğu kadar toplum için de faydalı olur.

Alkol ya da uyuşturucu bağımlısı, taciz mağduru, AIDS gibi başkalarıyla paylaşmak istemediği herhangi bir hastalıkla mücadele eden birçok kişi internette gerçek kimliğini gizleyerek araştırma yapabiliyor ya da benzer sorunları olanlarla iletişime geçebiliyor.

Şirketler tarafından takip edilmek ve onlardan gelen istenmeyen (spam) mesajlara maruz kalmak istemeyen birçok insan, internette gerçek kimliğini kullanmaktan kaçınıyor. Kadınlar, internette erkeklerin tacizine maruz kalmak istemedikleri için cinsiyetlerini erkek olarak belirtiyor ya da kullanıcı adlarını seçerken erkek adlarını tercih ederek anonim kalmak istiyor.

İnternete yazılanlar kadar, okunan ve ziyaret edilen internet siteleri de baskıcı yönetimlerin dikkatini çekebiliyor. Hem bu nedenle hem de sansürlenen sitelere erişebilmek için dünyada birçok aktivist internet erişiminde anonimleştirici yazılımları kullanıyor.

Anonimleştirici yazılımlar, Google, Facebook, Microsoft vb. şirketlerin hazırladıkları gözetim toplumundan kaçabilmek için de kullanılıyor. 2006 yılında AOL arama motorunda aranan kelimelerin yayınlanmasından ve bunlardan yola çıkarak kişinin gerçek kimliğine ulaşılabilir olmasından sonra bu korku daha çok kendini hissettirmeye başladı. (4)

Ancak internette anonimliğe karşı çıkanların tezleri de haklı gerekçelere dayanır. En başta, dolandırıcılık, nefret söylemi, uyuşturucu ticareti vb. gibi toplumda suç olarak kabul edilen faaliyetler internette gizlenebiliyor. Ayrıca bir diyalogda, taraflardan birinin anonimlik hakkı kadar karşı tarafın iletişimde bulunduğu kişiyi tanıma hakkının da olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu nedenle, farklı boyutları olan ve şu anki şartlarda aşılması olanaksız çelişkiler içeren anonimliğin yararları/zararları tartışmasını bir kenara bırakalım.

Tüm olumsuzluklarına rağmen, ifade özgürlüğü ve bilgiye özgür erişim hakkımız için anonimliğe gereksinimiz olabilir. Bunu en kolay nasıl sağlayabiliriz?

Anonimleştiriciler

Bu soruya yanıt vermeden önce herhangi bir saldırganın, internet sitesinin ya da internet servis sağlayıcının, internet kullanıcılarını nasıl takip ettiğine değinmekte fayda var. İnternete bağlanıldığı anda internet servis sağlayıcısı (ISP) kullanıcıya, IP numarası adı verilen özel bir numara tahsis eder. İnternette gerçekleşen iletişimde kullanıcılar IP numarası aracılığıyla tanımlanır. Bu IP numarası ISP (Ttnet, Superonline, Vodafone vs.) tarafından verildiğinden ve kullanıcının adı da ISP'de tutulduğundan internet kullanıcısının kimliği bilinir. Fakat yukarıda belirtildiği gibi anonimlik, toplumsal bir ilişkidir ve anonimlik sorunsalı kullanıcı internette toplumsal ilişkiler (internet sitelerine erişim, e-posta gönderme, bir sunucuya dosya yükleme, sanal sohbet) kurmaya başladığında ortaya çıkar.

İnternette bilgisayarlar belirli protokoller çerçevesinde hazırlanan veri paketlerinin transferi ile haberleşir. Bu paketler iki tip veri taşır: İçerik ve paketin gideceği adresin bilgileri. Günümüzde çeşitli yazılımlarla içeriği şifrelemek olanak-

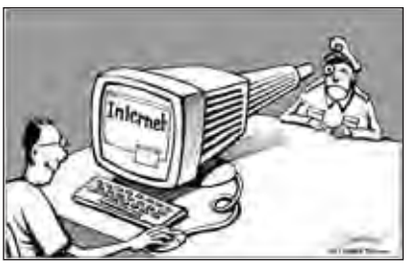

lı; ancak paketin gideceği yerle ilgili bilgiler de önemli. "Trafik analizi" denilen yöntemle, kullanıcılar ya da kullanıcı ve internet sitesi arasındaki iletişimin kiminle, ne zaman ve ne kadar süre gerçekleştiği bilgisine erişilebilir.

E-posta gönderildiğinde, IP adresi de gönderilir. Örneğin herhangi bir hukuksal sorunda, e-postanın içerdiği IP adresi bilgisinden kullanıcının gerçek kimliğine erişilebilir. Aynı zamanda, herhangi bir internet sitesine erişildiğinde, erişilen sitenin sahibi, ISP veya kullanıcıyla internet sitesi arasında pusu kurmuş bir saldırgan iletişimi takip edebilir ve kullanıcının IP adresine ulaşabilir. ISP'ler, IP'leri gerçek kullanıcı kimliklerine dönüştürdüklerinde elde edecekleri istatistiksel bilgilerden kullanıcı profilleri oluşturabilir. İnternet siteleri de ellerindeki erişim istatistiklerinden çok detaylı analizler yapabilir.

Devletler ve şirketler, internetin anonim karakterini yok etme ve kullanıcıların faaliyetlerini gerçek kimlikleriyle ilişkilendirme yönünde önemli adımlar atıyor. Ancak tam tersi yönde girişimler de var. İnternetteki iletişimin tipine göre, farklı anonimleştiriciler kullanılıyor. Örneğin, iletişimin aynı anda gerçekleşmesine gerek duyulmayan e-posta iletişiminde yüksek gecikmeli anonimleştiriciler kullanılabilir ya da internet sitelerine erişim ve anlık yazışma için düşük gecikmeli anonimleştiriciler kullanılabilir. Yüksek gecikmeli anonimleştiriciler, düşük gecikmeli anonimleştiricilere göre daha yüksek bir anonimlik sağlar.

İnternetin anonim kullanımı için geliştirilmiş farklı düşük gecikmeli anonimleştiriciler var. (5) Bu anonimleştiriciler arasında en yaygını,

1996 yılında ABD Donanması Araştırma Laboratuvarı'nda tasarlanan ve soğan yönlendirmesi (onion routing) adı verilen tasarımdan yola çıkarak gerçekleştirilen Tor'dur (The Onion Router). Tor Projesi, Özgür Yazılım Vakfı tarafından, Toplumsal Fayda İçin Geliştirilen Projeler kategorisinde ödüle de layık görüldü. Tor'un yaygın olma nedenlerinin başında tasarımdaki kurulabilirliğin, kullanılabilirliğin, esnekliğin ve sadeliğin rolü var. Ayrıca Yüksel'in belirttiği gibi, "kullanımı zor olan anonim sistemlerinin kullanıcı sayısı az olacağından ve az sayıda kullanıcısı olan anonim sistemlerin de anonim kümesindeki eleman sayısı az olacağından kullanım zorluğu anonimliği de azaltır. Bu sebeple Tor kolay kullanımı hedef almıştır. Tor, kullanımı artırmak için Win32, Linux, Solaris, BSD-style Unix, MacOS X işletim sistemleri üzerinde çalışabilecek şekilde geliştirilmiştir. Aynı zamanda Tor, kullanımı artırmak için trafik gecikmelerini mümkün olduğu kadar düşük tutmayı amaç edinmiştir."

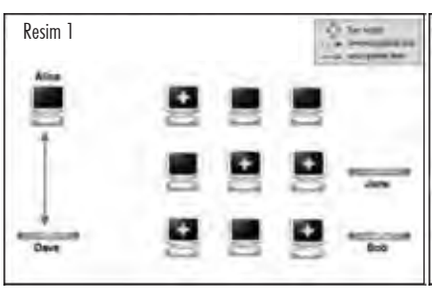
Tor, tek bir uygulamaya yönelik değil. Tor'u, kişilerin ya da grupların iletişimini daha güvenli ve mahremiyete duyarlı hale getirmeyi hedefleyen, sanal tünellerden oluşan bir ağ olarak tanımlamak daha yerinde olur. Tor, mahremiyeti gözeten farklı uygulamaların geliştirilmesi için bir temel oluşturur. Tor projesi kapsamında geliştirilen uygulamalardan bazıları şunlar: Tor web tarayıcısı, Orbot (Android İşletim Sistemi için), Tor2Web (Gizli Tor servislerine erişmek için), Tails (Tor Cd'si Debian Gnu/Linux temelli çalışır.)

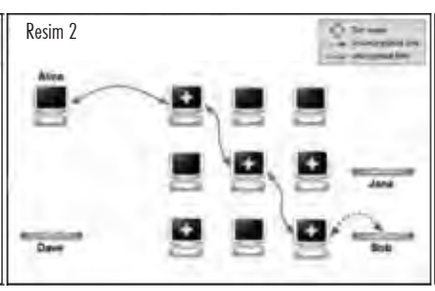
Soğan yönlendirmesinin ortaya çıkışı ve gelişimi, internetinkine benzer. Proje, hükümetin iletişimini daha güvenli hale getirebilmek amacıyla başlatılmasına rağmen Tor bugün, gazeteciler, aktivistler ve normal insanlar tarafından da kullanılıyor.

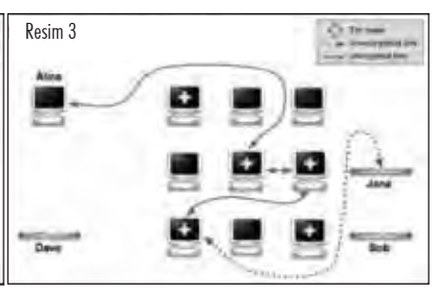
FBI broşüründeki iddianın tersine normal insanlar Tor'u, şirketlerin kullanıcı hakkında bilgi toplayıp bunlardan kazanç sağlamasını ve kişisel bilgi güvenliğini korumakla görevli kurumların aksi davranışlarını önlemek amacıyla kullanıyor. Ayrıca, çocuklara internet üzerinden kurdukları iletişimde kimliklerini açık etmemeleri söylense ve onlar da bu öğüdü tutsalar da kötü niyetli kişiler IP adresinden bir takım bilgilere ulaşabilir. Bu nedenle Tor, çocukların internetteki kötü niyetli kişilere karışı korunması için de faydalı.

Gazeteciler, kimliklerinin açıklanmasını istemeyen haber kaynaklarıyla Tor üzerinden iletişime geçebilir. Sınır Tanımayan Gazeteciler ve Indymedia adı ile bilinen Bağımsız Medya Merkezi, üyelerinden kendi gizlilikleri ve güvenlikleri için Tor'u kullanmasını tavsiye ediyor.

Tor'un aktivistler tarafından kullanımı da son derece yaygın. Hükümetlerin elektronik takibini zorlaştıran Tor, sansürlenen sitelere erişim için de olanak sunar. Örneğin, interneti etkin kullanan bir sınıf hareketinin karşılaşabileceği sorunların başında internet sitesinin engellenmesi gelir. (6) Hazırlıklı olunması gereken bu tür olumsuzluklara karşı Tor idealdir. İstatistikler, son zamanlar-

daki gelişmelere paralel olarak Ortadoğu ve Arap ülkelerinde, belirli dönemlerde Tor kullanımının arttığını göstermektedir. (7)

Tor nasıl çalışır?

Alice'in Bob adlı bir kullanıcıyla ya da internet sitesi ile iletişime geçmek istediğini varsayalım.

Alice'in doğrudan Bob'a erişmesi durumunda, trafik analiziyle iletişimin takibi olanaklı. Alice'in kullandığı Tor istemcisi ilk adımda Dave adlı Tor rehberinden kullanabileceği Tor sunucularının listesini alır. (Bkz. Resim 1)

Daha sonra aktif sunucular arasından rastgele yaptığı bir seçimle kendine bir güzergâh oluşturur. Güzergâhtaki hiçbir Tor sunucusu güzergâhın bütününün bilgisine sahip değil; sadece veriyi aldığı ve ileteceği sunucunun bilgisine sahip. Bu nedenle, herhangi bir sunucunun ele geçirilmesi durumunda bile iletişimin taraflarının (Alice ve Bob) bilinebilmesi olanaklı değil. Resim 2'de düz çizgiyle gösterildiği gibi veri güzergâh boyunca şifrelenmiş olarak iletilir. Noktalı çizgiyle gösterilen son kullanıcı erişiminde veriye şifresiz olarak erişilir.

Ağı verimli kullanmak adına bir güzergâh oluşturulduktan sonra belirli bir süre saklanır. Gönderi iletimi, ortalama on dakika boyunca, hedef aynıysa yine aynı güzergâh üzerinden gerçekleştirilir. Fakat hedefin değişmesi ya da sürenin aşılması durumunda yeni bir güzergâh oluşturulur. (bkz. Resim 3)

Tor'un çalışma prensibi basitçe yukarıdaki gibi. Tor web tarayıcısının kurulumu ve kullanımı ise son derece kolay.

Tor Web Tarayıcısı (Tor Browser Bundle) kurulumu

Firefox web tarayıcısı üzerine geliştirilmiş özgür bir yazılım olan Tor web tarayıcısının işletim sisteminize uygun sürümünü https://www.torproject.org/download/download.html.en adresinden indirebilirsiniz.

Herkesten emeği kadar, herkese ihtiyacı kadar kuralına göre işleyen bu özgür yazılımın kurulumu henüz (!) dilimize çevrilmedi. Ama kurulum son derece basit. Kuruluma yardımcı olmak için hazırlanan videoları da şu kaynaklarda bulabilirsiniz: GNU/Linux (https://media.torproject.org/video/torbrowser-docs/How-to-download-and-use-TBB-in-Linux.mp4), Windows (https://media.torproject.org/video/torbrowser-docs/How-to-verify-signatures-in-Windows.mp4) ve Apple. (https://media.torproject.org/video/torbrowser-docs/How-to-download-and-use-TBB-in-OSX.mp4)

Tor web tarayıcısının ara yüzü Firefox kullanıcılarına yabancı gelmeyecek. Tor'u kullanırken, kurulum sayfasında yayınlanan uyarıları dikkate almak gerekiyor:

- Flash, RealPlayer, Quicktime vb. videoların gösterimi engellenir. Bu videoların gösterimi, IP adresinizi açığa çıkarıp anonimliğinizi tehlikeye atabilir. Diğer Firefox eklentilerinde de benzer sorun var.

- Tor aracılığıyla indirdiğiniz dosyaları, çevrimiçiyken (online) açmayın.

- Tor, erişilen internet sitelerini gizler. Ancak saldırgan, bilgisayarınızın Tor ağına bağlanıp bağlanmadığını anlayabilir. Bunu da engellemek isterseniz Tor köprüsünü kullanabilirsiniz. (https://www.torproject.org/docs/bridges.html.en)

Daha da güvenli bir internet kullanımına gereksinimiz olduğunda ise, Debian GNU/Linux tabanlı Tails adlı yazılımı bir USB'ye ya da DVD'ye yazıp bilgisayarınızı onun üzerinden de kullanabilirsiniz. (https://tails.boum.org/download/index.en.html)

Tor kullanımının ülkemiz yasalarına göre suç olup olmadığına dair bir bilgimiz yok. Ancak Tor'un kullanımını destekleyen EFF (Electronic Frontier Foundation) bu sorunu ABD yasaları çerçevesinde yanıtlıyor: ABD'de Tor kullandığı için ceza alan ya da hakkında dava açılan herhangi biri yok. Tor kullanımının ya da Tor sunucularına destek vermenin herhangi bir davaya konu olup olamayacağını da bilemeyiz.

Ancak gözetim, toplumsal bir sorun ve bu sorunu teknik çözümlerle ancak geçici bir süre aşabiliriz. Fakat toplumsal koşulları değiştirmek için de teknolojiye gereksinimimiz olacak...

KAYNAKLAR

1) http://info.publicintelligence.net/FBI-SuspiciousActivity/Internet_Cafe.pdf
2) http://web.mit.edu/gtmarx/www/anon.html
3) http://dud.inf.tu-dresden.de/literatur/Anon_Terminology_v0.34.pdf
4) http://www.thenewnewinternet.com/2010/04/01/staying-anonymous-in-a-time-of-surveillance/
5) Murat İlter Yüksel, 2010, *Tor Anonimleştiricisinde Sınırlı Kaynak Kullanarak Trafik Analizi Gerçekleştirimi*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
6) http://www.cbc.ca/news/canada/story/2005/07/24/telus-sites050724.html
7) Daha ayrıntılı analizler için: https://metrics.torproject.org/users.html?graph=direct-users&start=2009-01-21&end=2012-06-21&country=eg&dpi=72#direct-users

Kuark ile söyleşi

Kuark, varlığının başlangıçta neden kuşkuyla karşılandığını açıklıyor ve tek başına bir kuarkın gözlenmesinin imkânsızlığını tartışıyor. Çeşni ve renk üzerine az ve öz konuşuyor, inanç ve güzellikle ilgili tartışmaya giriyor ve doğanın anlaşılmasında oynadığı temel rolden söz ediyor.

Richard T. Hammond
Çev. Nalân Mahsereci - Çev. redak. Çağlar Sunay

Yalnız geldiğiniz için teşekkür ederim, uzaklaşmanın sizin için ne kadar zor olduğunu biliyorum.

"Özgürlük kuvveti, yıkıcı derecede büyük olabilir" demiştiniz; ama burada bulunmaktan çok memnunum.

Kaydetmek için soruyorum, nötronlar ve protonlar kuarklardan mı oluşuyor?

Evet, yukarı ve aşağı kuarklardan. Ben bir yukarı kuarkım.

Yani artık doğaya bakışımız bir zamanlar olduğu kadar basit değil.

On dokuzuncu yüzyılın son on yılında, güzel ve basit bir evrende yaşadığımız düşünülüyordu; proton, nötron ve elektronlardan yapılmış bir evren; ama bu evren umutlar ve düşlerin üzerine kurulmuştu, gerçekliğin üzerine değil.

Ve siz gerçeksiniz?

Sizin kadar gerçeğim.

Neden birçok fizikçi sizin varlığınıza inanmakta başlarda gönülsüzdü?

Bazen övünerek ortaya koyduğunuz yeni fikirlere karşı gösterilen kaprisli hoşgörüsüzlüğü anlamak oldukça zordur; ama ben de o zamanlar köklü iki inanca meydan okuyordum.

Terk etmeye gönülsüz olduğumuz inançlara mı?

Çok ileri aşamalara kadar geliştirdiğiniz düşünceleri bırakmak zordur. Nötron ve protonun atomun temel yapıtaşları olduğu ve bunların daha küçük başka şeylerden oluşmadığı düşüncesinden vazgeçmek, vücudunuzun bir parçasından vazgeçmeye benzer.

20. yüzyıl fiziği, bize doğaya bakmanın yeni ve harika bir yolunu sundu: Sadece daha iyi bir bakış kazandırmadı, aynı zamanda daha derinleri de görmemizi olanaklı kıldı.

Gerçekten de kulağa biraz aşırı geliyor.

Öyle. Nesiller boyunca geliştirilen bir inanç, yiyecek gibi, su gibi temel hale gelir. Biri olmazsa, bedeniniz ölür, öteki olmazsa, zihniniz solar.

Yeni buluşlar yapıldıkça evren modelimiz sürekli olarak evrim geçiriyor.

Tuval değişiyor ama şövale (destek sehpanız) hep aynı kalıyor.

Hangi anlamda?

Örneğin süper kütleli bir kara deliğe ev sahipliği yapan genç bir galaksi gibi bir kuazarı düşünelim ya da gözlediğiniz enerjiyi açıklamak için bir başka modele başvuralım.. Modelleri değiştirmek, tıpkı tuvali değiştirmek gibidir; ama altta yatan fizik, kuramlarınızın temel ilkeleri, tuvalin konduğu şövale gibidir, çok daha az değiştirilir.

Anlıyorum, ama iki temel kavrama meydan okuduğunuzu söylemiştiniz.

Diğeri, sizin deyiminizle, kesirli yüklerle ilgilenmemdi.

Kesirli yükler mi?

Protonun temel yük birimini taşıdığını düşünüyordunuz, ona yük birimi diyelim.

Ve elektron da bir birim eksi yük taşır.

Evet. 1960'larda ortaya çıkan kuark modeline göre, yukarı kuarkların yükü 2/3, aşağı kuarkların yükü de -1/3'tür. Bunlar tahttaki birim yükün kesirleridir ve birim yükün tahtı bırakmasını izlemek zor olmuştur.

Ne değişti, zihinlerimizi ne değiştirdi demek istiyorum?

Direnişin dokusu, giderek artan kuramsal ve deneysel kanıtların ağırlığını göğüslemekte ince kaldı. Belki daha önemlisi, yeni bir güzellik ve yalınlığın ortaya çıkmış olmasıydı.

Bunu açıklayabilir misiniz?

İzlenimciler, ani bir başarı elde etmediler; ama zaman büyüsünü kullandı ve yaratımları hayranlık uyandırıcı hale geldi. Fizik de sıklıkla benzeri bir

fırçayla resim yapar. Yeni fikirler, nahoş ve yabancı görünürler, ancak teninizden geçip ruhunuzda yer ettikten sonra yeni bir güzellik ortaya çıkar. Bu doğaya bakmanın yeni ve harika bir yoludur. Size sadece daha iyi bir bakış kazandırmaz, aynı zamanda daha derinleri de görmenizi olanaklı kılar.

Sanki güzelliğin fizikte önemli olduğunu söylüyor gibisiniz…

Fizik için güzelliğin anlamı, F'nin ma için anlamı gibidir.

Bunu biraz açıklar mısınız, lütfen?

Newton'un hareket yasası F=ma'dır ya da kuvvetin kütleyle ivmenin çarpımına eşit olmasıdır. Bu yasa, en önemli olmasa da bulduklarınızın en önemlilerinden biriydi, tek kazanımınızdı.

Fiziğin en önemli kısmının, deneylerin sonuçlarını açıklamak olduğunu düşünüyordum.

Elbette, ama bunu içsel olarak yapacak kadar akıllı değilsiniz.

Ne demek istediniz?

Nehre gelirseniz, köprü inşa edersiniz.

Bazen.

Onu tasarlayabilirsiniz, ama bazı temel ilkelere başvurmak zorundasınızdır, deneyerek bulduklarınıza ya da doğa yasalarına dayanmak zorundasınızdır ve her şeyi matematiksel denklemlere indirgersiniz. Kirişleri ne genişlikte ve halatları ne kalınlıkta yapacağınızı bulmak için bu denklemleri çözersiniz. İlk kez nehre bakamıyorsunuzdur ve hemen ardından özellikleri kaydetmeniz gerekir. İçsel olaraktan kastettiğim budur.

Anlıyorum, ama bizim konuştuğumuz güzellikle bunun ne ilgisi var?

Doğayı içsel olarak anlayamadığınız için, yol gösterici ilkelere başvurmanız gerekiyor. Yalınlık, yüzyıllardır yolunuzu gösteren bir ilkedir.

Occom'un usturası gibi.

Evet, ama basit bir seçime gönderme yapmıyorum, bizlere genel bakışınızdaki seçimi tanımlıyorum.

Bize derken?

Yalnızca kuarklara değil, genelde doğaya.

Ve güzellik?

Bu sizin en büyük değerlerinizden birisidir. Tasarladığınız doğurgan dehşete rağmen, teorilerinizde büyük bir güzellik vardır. Başarınızı böylesine değerli kılan şey, bizi anlayabilmeniz değildir; güzelliği bir yol gösterici ilke olarak kullanmanız ve gerçeğin limanına onunla gitmenizdir.

Güzellik nedir?

Bunu size söyleyemem; ama talihliyseniz, onu gördüğünüzde anlarsınız.

Güzellik kesinlikle göreli bir kavramdır, birinin güzellik gördüğü yerde, diğeri çirkinlik görebilir.

Elbette, insanoğlusunuz, asla göremeyeceğiniz, hızlarına asla ulaşamayacağınız, enerjilerini hiç anlayamayacağınız ve büyüklüklerini düş gücünüzün bile kavrayamayacağı parçacıklarla boğuşuyorsunuz. Eğer güzellik bir cümleyle açıklayabileceğim biçimde tanımlı olsaydı, bizi anlamanıza küçük bir yardımı dokunabilirdi. Farklılığa, kendinize meydan okumaya, eski ve yeni kavramları sorgulamaya ve başka birinin çirkinlik gördüğü yerde güzellik görmeye gereksinimiz var.

Anlamaya başlıyorum.

İyi.

Güzellikten daha az nasiplenmiş bir soruyu gündeme getirebilir miyim?

Elbette.

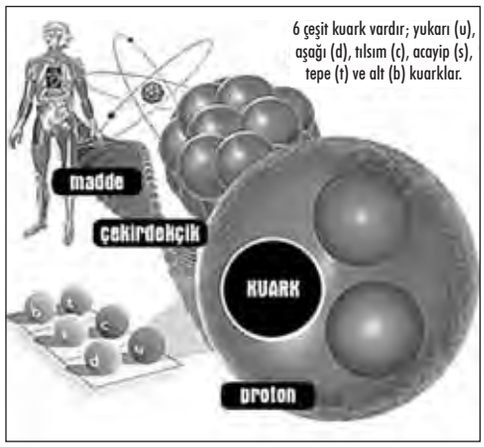
Yukarı ve aşağı kuarklardan söz ettiniz, ama gerçekte 6 çeşit kuark var.

Evet, nötrino ile yaptığınız söyleşide hepsinden söz etmişti; yukarı, aşağı, tılsım, acayip, alt ve tepe kuarklar. Farklı çeşniler olduğumuzu söyleyerek, bu ayrımları yapıyorsunuz.

Yani orada altı çeşni var, ama anladığım kadarıyla kırmızı, mavi ya da yeşil gibi farklı renklere de dahil oluyorsunuz aynı zamanda.

Elbette bu renkler gerçek değildir; ama evet, her birimiz sözünü ettiğim yeni güzelliğin bir parçası olan üç farklı nesilden geliyoruz.

Bunu biraz açıklar mısınız?

6 çeşit kuark vardır; yukarı (u), aşağı (d), tılsım (c), acayip (s), tepe (t) ve alt (b) kuarklar.

Sanırım. İlk başlarda ve hatta şimdilerde bile zaman zaman, klasik kavramlarınızı farkında olmadan temel parçacıklar diyarına taşıyorsunuz; onlar partinin davetsiz konukları gibi bizim dışımızdalar ve bize ait değiller.

Özel olarak hangi kavramlar?

Örneğin, şuradaki piyanoyu alalım. O bir piyanodur, gitar ya da sedir değildir ve dün olduğu gibi yarın da piyano olmaya devam edecek.

Kesinlikle.

Bu tür bir düşünüş, küçük ölçeklerde geçerli değildir.

Aaaa!.

Beni demir bir levha gibi, tek kimliği olan, tek bir varlık olarak düşünmemelisiniz. Ben ve sözünü ettiğim altı kuarkın her birinin, üç farklı nesilden geldiğini düşünün.

Yani gerçekte üç yukarı kuark var.

Böyle söyleyebilirim, üç farklı yukarı kuarkın herhangi bir kombinasyonunda var olabilirim. Bize verdiğiniz adlar içinde, bir bakıma tuhaf şemanızı takip ederek, üç farklı durumu üç farklı renk olarak, tanımlıyorsunuz.

Hangi renktesiniz?

İşin esasını kaçırıyorsunuz.

Özür dilerim, siz üç rengin herhangi bir kombinasyonu olabilirsiniz.

Evet.

Hâlâ şaşırtıcı görünüyor. Bir protonu ele alalım, iki yukarı ve bir aşağı kuarktan oluşuyor.

Devam edin.

Proton, demin sözünü ettiğim kuarklar gibi, üç parçacıktan mı oluşuyor ya da sizin üç farklı renge da-

Julie A. Everhart'ın bir eseri *Beauty in Space* (Uzaydaki Güzellik). Güzellik ve yalınlık, doğayı anlamaya çalışan insana her zaman kılavuzluk yapan ilkeler oldu.

hil oluşunuzun sonucu olarak dokuz parçacıktan mı?

Proton üç kuarktan oluşur.

Peki, üç renk bu resme nasıl dahil oluyor?

İşte, güzelliği de burada zaten.

Sanırım kayboldum.

Protonları üç kuark olarak görüyorsunuz, ama her birimiz üç renkten biri olabiliriz. Yani, örneğin, proton mavi yukarı kuark, kırmızı yukarı kuark ve yeşil aşağı kuarktan oluşuyor olabilir ya da kırmızı yukarı kuark, yeşil yukarı kuark ve mavi aşağı kuarktan oluşuyor olabilir ya da bir başka kombinasyonda olabilir.

Hangi kombinasyonda olduğunu söyleyebilir misiniz?

Söyleyemezsiniz.

Çirkin olmaya başladı.

Hayır, güzel olmaya başladı.

Ama…

Lütfen açıklamama izin verin. Parçacığa bakışınızı genişlettiniz, öyle ki üç farklı nesilden ya da renkten geliyor olabilir. Şimdi, işin esas noktası burada, hangi kombinasyonda olursa olsun, protonun değişmeden var olacağında ısrarcısınız. Bunu söylemenin başka bir yolu şudur: Sözünü ettiğim kombinasyonlara geri dönelim; bir mavi yukarı kuark, bir kırmızı yukarı kuark ve bir yeşil aşağı kuarktan oluşan kombinasyona A durumu diyelim. Bir kırmızı yukarı kuark, bir yeşil yukarı kuark ve bir mavi aşağı kuarktan oluşan komibinasyona da B durumu diyelim ve böyle devam edelim. Matematiksel olarak A durumundan B durumuna bir dönüşüm yoluyla geçebilirsiniz.

Bu bizim ölçümlü dönüşüm dediğimiz şey midir?

Evet. Şimdi, bu dönüşüm altında fiziğin değiştirilmeden kaldığını varsayabilirsiniz. Bu sizin renk simetrisi dediğiniz şeydir.

Bu wimp'in açıkladığı simetriyi akla getiriyor.

Evet, öyle. İşin harika yanı şudur: fiziği ya da bir başka deyişle simetriyi zorlayarak; temel denklemlerinize, yeni terimler ekleyerek biraz hokkabazlık yapmalısınız.

Bu yeni terimler ne yapacak?

Doğayı açıklayacaklar! Renk simetrisi durumunda, bu yeni terimler kuarkları bir arada tutan yeni bir kuvvetin ortaya çıkmasına yol açar. Bu 20. yüzyıl fiziğinin büyük bir başarısıdır.

Şimdi hatırladım, nötralino bunu bir parça açıklamıştı. Benim fikrim şuydu: Herhangi iki parçacık arasındaki kuvvet, başka bazı parçacıkların değiştokuşuyla oluşuyor.

Doğru.

Kuarkları bir arada tutan kuvvete neden olan renk simetrisiyle ilgili de bazı değiştokuş parçacıkları olmalı.

Evet, bu değiştokuş parçacıklarına gluon diyorsunuz. Bu sözcüğün iyi bir seçim olduğunu düşündüm, "glue" kuarkların adındaki esprili yaklaşımı sürdürürken, "on" klasiğin dokunuşunu barındırıyor.

Peki, benim basit proton görüşüm kesinlikle değişti, ne düşünmem gerektiğini zar zor bilebiliyorum.

Protonu düşündüğünüzde, coşkulu, heyecan verici bir dans içinde, her zaman guluon değiştokuşu yapan, hepsi de aynı ritmde atan üç kuarkı gözünüzün önüne getirin. Gluonların kendi içinde etkileşimli olduğunu düşünün: Mücadeleye katılırlar, kendi gluonlarını yaparlar, bu arada fotonlar da tıpkı bir partide aralarında etkileşim olmaksızın bir konuktan bir başka konuğa doğru yönelen garsonlar gibi, kuarkların yükleri tarafından yaratılır. .

Dehşet bir şey!.

Evet ve güzel.

Gönderme yaptığınız güzellik bu muydu?

Evet, protonun yapısını ve diğer birçok şeyi açıklamak için doğayı yeni bir ışık altında anlamanız gerekir. Bir zamanlar farklılık gördüğünüz yerde, şimdi eşdeğerlilik görmek zorundasınız. Doğanın kendi çocuklarına karşı taşıdığı, derin ve gittikçe yayılan, demokratik bakışı anlamanız gerekir. Onun ruhunun iç işleyişini gördüğünüzde, güzel bir şey görüyorsunuzdur.

Anlamaya başlıyorum, gündeme getirmek istediğim güncel bir konu daha var.

Evet?

Sizin ziyaretinizi bir yana bırakırsak, yalıtılmış bir kuark elde edemeyiz.

Doğru.

Bunun neden böyle olduğunu anlatır mısınız?

Bu da doğanın size bir başka harika sürprizidir. Ünlü denklem $E=mc^2$'den önceki söyleşilerde söz etmiştiniz.

Evet, nötrino ile konuşmuştuk.

Bunu aklınızda tutun. Şimdi muhtemelen şunu biliyorsunuzdur: Nesnelerin çoğu birbirinden uzaklaşırken, aralarındaki kuvvet zayıflar. Kütleçekim kuvveti, elektrik ve manyetik kuvvetler ve hatta bir proton ile bir nötron arasındaki kuvvet, nesneler birbirinden uzaklaşırken zayıflar.

Evet, bunu anlıyorum.

İki kuark arasındaki kuvvet, onlar birbirinden ayrılırken artar. Sanki bir kaynakla birbirlerine bağlıymış gibidirler, onlara uzaklaştırmak için çektikçe daha fazla kuvvet uygularsınız, bundan dolayı, daha fazla enerjiye ihtiyaç duyulur.

Bu ne anlama geliyor?

Şu anlama geliyor: Onları birbirinden ayırmak için büyük bir enerji gerekir. İki kuarkı bir protonun çapı kadar birbirinden ayırabilmeniz için gerekli olan enerji, bir başka kuark çiftini yaratmak için gerekli enerji kadardır. Bundan dolayı bir kuarkı ötekilerden yalıtmak yerine, yalnızca bizden çok daha fazlasını üretebilirsiniz.

O zaman burada tek başınıza nasıl ortaya çıktınız?

Pekâlâ, biraz torpil yaptırdım.

Anlıyorum, şu anda bir fikir geldi aklıma.

Neymiş o?

Önceleri, atomların maddenin yapıtaşları olduğunu düşünüyorduk, sonra bunun yanlış olduğunu anladık; sonra nötronların, protonların ve elektronların yapıtaşları olduğuna inanmaya başladık. Şimdi bunun da kusurlu bir düşünce olduğunu ve nötronlar ve protonların da kuarklardan oluştuğunu görüyoruz. Yani, siz de daha küçük şeylerden oluşuyor olabilir misiniz?

Pek çok şey mümkün.

Hangisinde haklı olduğumuzu nasıl öğrenebileceğiz?

İnanmak zorundasınız. Gerçeğin her bir gramını özümseyene kadar, ondaki müziğe inanarak, kendi modellerinizi dinleyin. Ardından, notaların düzleştiğini hissettiğinizde daha iyi bir şeyler besteleyebilirsiniz, bu onun ruhu olur.

İkinci keredir, bana inanç sahibi olmaktan söz ediliyor.

İnanç, din adamında olduğu gibi, fizikçiler için de güçlüdür, farklılık nerede durduğunuza bağlıdır. Klasik mekaniğin yasalarına, coşkuyla inandınız, inancınız oradaydı ve doğa, evren hakkında önceki binyıllar içinde gün ışığına çıkartılamamış şeylerden daha fazlasını anlamanıza izin verdi. 19. yüzyıl kendisini 20. yüzyıla aktarırken, inancınız sert krizler yaşadı; teorileriniz artık sizin yaptığınız gözlemleri açıklayamıyordu. Hiç kimse Güneş'in muazzam gücünün kaynağını anlayamıyordu. Hidrojenin spektrumu diğer atomlarınkiler gibi, çoğu parlak düşünürünüzü şaşkına çeviriyordu. Maddeden yayılan bir enerji bulunmuştu. Bu öylesine gizemliydi ki, bunlara X-ışınları demekten daha iyi bir şey yapamazdınız. Şeyler o kadar kötüydü ki, kor halindeki sıcak ocak demirinden yayılan ışığı bile açıklayamıyordunuz.

Peki ne oldu?

Sonunda, bazı eski kavramlarınızı terk etmek zorunda kaldınız. İnancınızı doğal düzene uydurmak zorundaydınız. Fakat aynı zamanda şunu fark ettiniz, doğal düzenin bir bölümü, yanlış sunağa yerleştirilmişti.

Neleri koruyup, neleri terk edeceğimizi nasıl bilebiliriz?

Bunların çoğunu bilemezsiniz. Zaman zaman birileri çıkar ve karanlığa bir ışık getiriverir.

Sonra hepimiz onu görebiliriz.

Evet, öyle.

Fahrenheit 451'in yazarı ünlü bilimkurgucu Ray Bradbury öldü

'Bir rüyayı öldüremezsiniz!'

Bilimkurgu 'mümkün olmayanın sanatı' değildir asla; 'mümkün olanın sanatı'dır. Düşünün ki bundan altmış yıl önce, kariyerimin en başında, doğum kontrol hapı kullanan, böylece Katolik kilisesinin değerlerini yerle bir eden ve kadın özgürlüğü hareketini başlatan bir kadın hakkında bir hikâye yazsaydım... Herhalde bana gülerlerdi, ama pek de güzel bir bilimkurgu olurdu. 1800'lerin sonunda yaşasaydım, Birleşik Devletleri bir uçtan bir uca dolaşan ve yetmiş yılda iki milyon insanı canından eden tuhaf araçlarla ilgili bir hikâye yazabilirdim mesela.

Derleyen: Nıvart Taşçı

Stanislaw Lem, bilimkurguyu tarif ederken, dayanak noktasının, ampirik ve rasyonel açıdan yorumlanabilirliği olduğunu söyler: "Bilimkurguda açıklanamaz mucizeler, aşkın durumlar, şeytanlar ve iblisler olmaz, olay örgülerinin, gerçekleşmesi muhtemel durumlar olarak görülmesi gerekir." Bilimkurgu işte bu yüzden önemlidir. Önemlidir çünkü bir mit, bir fantezi ya da bir masaldan farklı olarak, bir gerçeklik tarifidir. Dolayısıyla yarına dair bir tür bilinçaltına karşılık gelir. Amerikan bilinçaltının şüphesiz en karakteristik temsilcilerinden biri, Ray Bradbury, 5 Haziran günü, edebiyatla örülü 91 yıllık hayatına veda etti. Isaac Asimov'dan, Arthur C. Clarke'dan, Robert A. Heinlein'den, Stanislaw Lem'den sonra 21. yüzyıl destancıları arasındaki yerini alan Ray Bradbury kimdi? Kitapları sekiz milyon kopya basılan, 36 dile çevrilen, kendini "ahlaki masal yazarı" olarak nitelendiren Bradbury'yi en iyi kendi anlatır düşüncesiyle, *The Paris Review* için 2010 yılında yapılan söyleşiden bir derleme sunuyoruz. Söyleşiyi Sam Weller gerçekleştirmiş.

Ray Bradbury zaman makinesinde.

Bilimkurgu 'mümkün olanın sanatı'dır

Neden bilimkurgu yazıyorsunuz?

Bilimkurgu, fikirlerin kurgusu demektir. Fikirler beni heyecanlandırır ve heyecanlandığım zaman bizzat o fikirlerin kendisinden enerji alırım. Zihinde beliren ve henüz gerçekte var olmayan, fakat pek yakında var olacak olan, herkes için her şeyi değiştirecek olan ve hiçbir şeyin aynı kalmamasını sağlayacak olan her türlü fikir, bilimkurgudur. Dünyanın ufak da olsa bir kısmını değiştiren bir fikriniz varsa, bilimkurgu yazıyorsunuz demektir. Bilimkurgu 'mümkün olmayanın sanatı' değildir asla; her zaman için 'mümkün olanın sanatı'dır.

Düşünün ki bundan altmış yıl önce, kariyerimin en başında, doğum kontrol hapı kullanan, böylece Katolik kilisesinin değerlerini yerle bir eden ve kadın özgürlüğü hareketini başlatan bir kadın hakkında bir hikâye yazsaydım... Herhalde bana gülerlerdi, fakat nihayetinde bu anlatılan, mümkün olanın sınırları içinde yer alırdı ve pek de güzel bir bilimkurgu olurdu. 1800'lerin sonunda yaşasaydım, Birleşik Devletleri bir uçtan bir uca dolaşan ve yetmiş yılda iki milyon insanı canından eden tuhaf araçlarla ilgili bir hikâye yazabilirdim mesela. Bilimkurgu sadece mümkün olanın sanatı değildir; aynı zamanda aşikâr olanın da sanatıdır. Otomobillerin ilk çıktığı anda, sayısız insanın mahvına neden olabileceği pekâlâ öngörülebilirdi.

Daha yaygın yazma biçimlerinin tatmin edemeyip, bilimkurgunun bunu yapabildiği konular var mı?

Evet var. Diğer yazma biçimle-

ri kültürümüzün son elli yılda tanık olduğu değişimlere önem vermedi. Zamanımızın büyük fikirleri, yani tıptaki ilerlemeler, uzaydaki keşiflerin türümüzün ilerlemesi açısından önemi gibi konular yok sayıldı. Yapılan yorumlar ya çoğunlukla yanlıştı, ya da 15-20 geriden geliyordu. Onlar piyangoyu kaybettiler. Fikirlerin kurgusu neden görmezden gelindi sorusuna cevap vermek beni aşar; bunu açıklayamam, olsa olsa kavramlarla oynayıp entelektüel züppelik yapabilirim.

Bilimkurgu, yazarına daha kolay bir kavramsal zemin sağlıyor olabilir mi?

Fahrenheit 451'e bakalım. Kitap yakma meselesini ele alıyorsunuz; gayet ciddi bir konu. Dikkatli olmanız lazım; sonuçta sınıfta ders anlatmıyorsunuz. Bunun için hikâyenizi birkaç sene ileride konumlandırıp kitapları yangından kurtarmak yerine onları yangına atan bir itfaiyeci icat ediyorsunuz; bu kendi başına muazzam bir fikir. Ve onun, kitapların belki de yakılmaması gerektiğini keşfetmesini anlatan macerasını başlatıyorsunuz. İtfaiyeci ilk kitabını okuyor. Resmen âşık oluyor. Ve onu, hayatını değiştirmesi için dış dünyaya yolluyorsunuz. Dönüp dönüp okuyabileceğiniz hikâyelerden biri bu; parmakla göstermeden dile getirmek istediğiniz o büyük gerçeği içinde saklı tutan hikâyelerden.

Ne zaman bilimkurgudan söz etsem, Perseus ve Medusa metaforlarına başvururum. Gerçeğin yüzüne bakmak yerine, tunç kalkandaki yansımasına yönelirsiniz. Ardından silkinip kılıcınıza ulaşır, Medusa'nın kafasını kesersiniz. Bilimkurgu geleceği gösteriyormuş gibi davranır, gerçekte gözümüzün önündekinin yansımasıdır baktığı. Böylece dolaylı bir bakışa sahip olursunuz; öz bilinci yüksek bir üst düzey entelektüel olmak yerine eğlenmenize mani olmayan bir bakıştır bu.

"Her şeyden önce bilimkurgu yazmıyorum" demişti Bradbury. Tek bir bilimkurgu kitabı yazdım, o da Fahrenheit 451'dir. Gerçekliğe dayalıdır; zaten bilimkurgu gerçekliğin tasviridir. Gerçek dışı olanın tasviri ise fantazidir. Bu anlamda Mars Yıllıkları kitabım bilimkurgu değil, fantastik romandır."

Hayat avaz avaz yaşanmalı

Yazmaya ne zaman başladınız?

Edgar Allan Poe ile başladım. On iki yaşımdan on sekizime kadar onu taklit ettim. Ondaki mücevhere adeta vuruldum. Edgar Rice Burroughs ve John Carter için de aynı şeyi söyleyebilirim. Sanırım bu alandaki herkesin başlangıç noktası olan geleneksel korku hikâyeleriyle başladım işe; hani şu tabutta kilitli kalan insanlarla.

1932'de, yirmi yaşına girdiğim yıl işler çığırından çıktı. Yukarıda saydığım yazarlar ve çizgi romanlar vardı hayatımda. Durmadan radyo tiyatrosu dinliyordum; bilhassa *Chandu the Magician* [Sihirbaz Chandu] adındakini. Eminim bayağı anlamsız bir şeydi, ama bana öyle gelmiyordu. Her gece, yayın sona erdiğinde, oturur, bütün senaryoyu zihnimde tekrar ederdim. Kendime engel olamazdım. *Chandu* dünyadaki bütün kötü adamlara karşıydı; eh, ben de öyleydim. Psişik bir çağrıya cevap veriyordu; eh, ben de öyle yapıyordum!

Çizim yapmayı da seviyordum, karikatür çiziyordum. Oldum olası kendi çizgi romanım olsun istedim. Yani sadece Tarzan hakkında yazmıyor, kendi Pazar karikatürlerimi de hazırlıyordum. Alışılmış macera hikâyeleri tasarlıyor, olayların Güney Amerika'da, Aztekler arasında veya Afrika'da geçmesini sağlıyordum. Hepsinde güzel bakire ve fedakâr oğlan oluyordu. Sonuçta biliyordum, gittiğim yol sanata varacaktı.

İyimserlik duygusu kariyerinizde ne kadar etkili oldu?

İyimserliğe inanmam. İyimser davranışlara inanırım. İkisi farklı şeyler. Hayatınızın her gününde

Ray Bradbury kimdir?

Ray Bradbury, 1920'de doğduğu Illinois'den ailece Los Angeles'a taşındıkları 12 yaşından beri hep yazdı. Romanlar, öyküler, denemeler, oyunlar, şiirler, senaryolar… 1938'de liseden mezun olduktan sonra, gündüzleri LA sokaklarında ünlü oyuncuları görme umuduyla gazete satmayı, geceleri ise "yetiştiğim yerdir" dediği halk kütüphanesinde eline ne geçerse okumayı, üniversiteye tercih etti. En çok Edgar Allan Poe'yu, Jules Verne'i, H. G. Wells'i, Edgar Rice Burroughs'ı, Thomas Wolfe'u ve Ernest Hemingway'i sevdi. İlk öyküsünü *Super Science Stories* dergisine sattığında 20 yaşındaydı. Birkaç yıl içinde hayatını yazarak kazanmaya başladı. Dergilere gönderdiği kısa öykülerin bir derlemesi olan ilk kitabı, *Dark Carnival* 1947'de yayınlandı. Dünyalıların Mars'ı fethetme girişimlerini anlattığı kitabı *Martian Chronicles* ile üne kavuştu. İleri teknolojinin yarattığı toplumsal yozlaşmayı anlatan bu öyküler, aynı zamanda yazarın ahlaki mesaj verme kaygısının kendini gözle görülür biçimde hissettirdiği yazılardı. Kendi ifadesiyle ilk ve son bilimkurgu kitabı *Fahrenheit 451*, 1953'te geldi. Bradbury'nin meşhur distopyası, kitaplara savaş açıldığı, insanların artık okumak istemediği bir dünyadan oluşuyordu. Yazar, hayatının son yıllarında da, California eyaletinde ekonomik nedenlerle kapanma sürecine giren halk kütüphaneleri için mücadele edecekti. Hep Los Angeles'ta, 1947'de evlendiği Marguerite McClure, dört kızı ve kedileriyle yaşadı. Ve şunu söylemekten hiç vazgeçmedi: "Ciddi bir insan değilim ve ciddi insanlardan hoşlanmam. Kendimi bir filozof olarak görmüyorum. Müthiş sıkıcı bir şey bu! Tek amacım var: Kendimi ve başkalarını eğlendirmek."

genlerinizi sonuna kadar zorlayacak şekilde davranacak olsaydınız, neler olurdu? Deneyin. Keşfedin. Bilmiyorsunuz, daha yapmadınız. Hayatı avaz avaz yaşamalısınız! Ciğerlerinizin yettiği kadar bağırın ve yarattığınız yankıyı dinleyin.

Eylem umuttur. Her günün sonunda, işini bitirdiğinde, uzanıp düşünürsün. "Vay canına! Bugün şunu şunu yaptım." Ne kadar iyi ya da ne kadar kötü yaptığının önemi yok; yapmışsındır işte. Bir hafta geçtiğinde bir şeyler birikmiş olur. Bir yıl geçtiğinde geriye bakar ve şöyle dersin: "Vay canına! Fena bir yıl değildi."

"Mars'ı daha yakından görmek istedik"

***Fahrenheit 451* yayınlandığında ne kadar ileri görüşlü olduğun konuşuldu. Bugüne dair yapmak istediğin bir uyarı, bir öngörü var mı?**

Eğitim sistemimizin cehenneme kadar yolu var. Bana göre çocukları on altı yaşına kadar eğitmek için etekle para harcamaya son vermemiz gerekiyor. Bütün o parayı çocuk yuvalarına yatıralım. Küçük çocukların okuma yazma öğrenmesi gerekiyor. Çocuklar daha birinci sınıftan okuma yazma biliyor olsa gelecek için hazırlıklı olmaz mıydık? Okumayı bilmeden üçüncü veya dördüncü sınıfa gitmelerine engel olmalıyız. Eğitici resimler içeren kitaplar veya çizgi romanlar kullanarak çocuklara okuma öğretmeliyiz. Beş yaşındaydım; halam içinde muhteşem masalların olduğu bir kitap hediye etti bana. Kitaptaki ilk masal "Güzel ve Çirkin"di. Bana okuma yazmayı öğreten o hikâyedir. Güzelin resmine baktıkça Çirkin hakkında da bir şeyler okuma isteğim umutsuzca perçinlendi. Altı yaşıma geldiğimde okuma yazmayı öğrenmiştim bile… Çocuk altı yaşına geldiğinde, tamamıyla eğitilmiş olabilir ve gelecekte kendini eğitmeye devam edebilir. Kütüphaneler ne güne duruyor?

İdeal bir okur veya özel bir kitle için mi yazıyorsunuz?

İnandığınız dava ne olursa olsun, hitap ettiğiniz kişi kim olursa olsun, herhangi biri için yazdığınızda, yalan söylüyorsunuzdur. İnsanlar Steinbeck'i okumaya devam ediyor çünkü o, herhangi bir dava için yazmadı. O, şu veya bu davayı dolaylı yollardan temsil eden insan hikâyelerini kaleme aldı. Ne *Gazap Üzümleri* ne de diğer kitapları politik bildirilerdi. *Fahrenheit 451* bir yanıyla siyasi bir metin olarak görülebilir; ama değil. Çünkü tek söylediği şu: Herkes herkesi rahat bıraksın!

Toplumsal sorumluluk hissi hayatın içinde doğmalı

Buna göre edebiyat toplumsal bir sorumluluk taşır mı?

Doğrudan değil. Bunun, yansıtma aracılığıyla, dolayımlarla yapılması gerekir. Nikos Kazancakis ne demiş: "Sonsuza kadar yaşa!" O-

Hayatı avaz avaz yaşamalısınız!

nun benimsediği toplumsal sorumluluk bu. *The Saviors of God* [Tanrının Kurtarıcıları] yeryüzündeki yaşamı müjdeler. Her büyük eserin yaptığı şeydir bu. Dickens'ın bütün söylediği, 'hayatı, enerjinizin son damlasına kadar yaşayın'dı. Edgar Rice Burroughs kendini asla bir aktivist veya toplumsal sorumluluklar taşıyan bir kışkırtıcı olarak görmemiştir. Fakat son kertede, tarihin belki de en etkili yazarı, muhtemelen Burroughs olmuştur (bunu söylemeye bayılıyorum çünkü bunu duymak insanları fevkalade üzüyor).

Neden öyle olsun ki?

Çünkü Burroughs, romantizm ve macera duygusu aşıladığı koca bir oğlan çocuğu neslinin sokağa çıkmasını ve özel biri olma kararı vermesini sağlamıştır. İnsanlara yapmamız gereken şey bu. Kitaplarımızla onlara 'yaşamı hediye etmek'. On yaşındaki bir kıza veya oğlana "Haydi! Yaşamak eğlencelidir!" demek. Bir sürü biyokimyacıyla, astronotla, teknolojinin değişik dallarında at koşturan uzmanlarla konuştum; on yaşındayken John Carter'a ve Tarzan'a sevdalanıp romantik bir figüre dönüşmeye karar veren bir sürü insan. Burroughs bizi Ay'a götürdü. Bütün teknoloji uzmanları onu okudu. Bir defasında California Teknoloji Enstitüsü'nde bir sürü bilim adamıyla birlikteydim; hepsi de dediklerimi doğruladı. İki ünlü astronot, biri Cornell üniversitesinden, diğeri o enstitüden, yanıma gelip şöyle dedi: "Evet! Bu yüzden astronot olduk. Mars'ı daha yakından görmek istedik."

Birçok yerde aynı şeyle karşılaştım. Romansa duyulan ihtiyaç sabit ve bu ihtiyaç, bir kez daha entelektüeller tarafından yuhalandı. Böyle yaparak kendi çocuklarını budamış olacaklar. Bir rüyayı öldüremezsiniz! Toplumsal sorumluluk hissi hayatın içinde doğmalı; tarz, macera ve romantizm duygularıyla birlikte çıkıp gelmeli.

Kenar notları eşliğinde *Kadının Evrimi*

Evelyn Reed'in Kadının Evrimi kitabını aldım geçenlerde elime. Derdim Reed'in "Kadının Evrimi" üzerine düşüncelerini, tezlerini tartışmak/aktarmak değil. Söz edeceğim konu, kitabın ilk sayfasından itibaren bana ikinci bir okuma alanı açan kenar notları. İlk sayfadan itibaren kitapla birlikte kendisini takip ettirme ihtiyacı yaratan cinsten. Öyle ki, ilk bir iki nottan itibaren insanda kitaptan evvel notları okuyup bitirme merakı yaratıyor.

Tuncay Yılmaz

Malumunuz, biz solcular en güncel gelişmeleri dahi "insanın oluşumundan" başlayarak anlatmayı severiz. Milyonlarca yıl öncesini bugünkü gelişmelere bağlamak için de, takdir edersiniz ki, iyi bir donanım gerekiyor. O yüzden de dönüp dönüp canlının ortaya çıkışını, insanın evrimini okur dururuz.

İşte böylesine bir rutinle (dürtüyle mi desem acaba) Evelyn Reed'in *Kadının Evrimi* kitabını aldım geçenlerde elime. Bir arkadaşın sahaftan alıp cezaevine gönderdiği 1982 (Payel) baskısı bir kitap. Epey el değiştirdiği üzerindeki çiziklerden, sayfa kenarındaki notlardan belli olan kitabın yalnızca birinci cildi var elimde. Yani sadece "anaerkillik" ve "kardeşerkillik" bölümleri. "Ataerkillik" ikinci kitaba kalmış sanırım.

Böyle bir girişin kimi okurları "nayır, nolamaz" duygularına sevk edebileceği endişesiyle hemen konuya gireyim. Derdim Reed'in "Kadının Evrimi" üzerine düşüncelerini, tezlerini tartışmak/aktarmak değil. Bunu merak edenler kitabı edinip oldukça derinlikli bir değerlendirmeyi bizzat kendileri okuyabilirler.

Benim söz edeceğim konu, kitabın ilk sayfasından itibaren bana ikinci bir okuma alanı açan kenar notları. Kitabın sayfalarında birçok not ve işaretleme var. Ancak bunlardan birisi ilk sayfadan itibaren kitapla birlikte kendisini takip ettirme ihtiyacı yaratan cinsten. Öyle ki, ilk bir iki nottan itibaren insanda kitaptan evvel notları okuyup bitirme merakı yaratıyor.

Evelyn Reed ve kitabı *Kadının Evrimi*.

Giriş bölümünün ilk paragrafında "insan türünün -kadın cinsinin- ilk tarihi, büyük ölçüde gözden ırak tutulmuş, gizli bırakılmıştır… Bu kitap, tarih sayfalarına geçmiş o eşsiz kanıtları örten perdeyi kaldırma yolunda yapılan bir katkıdır." diye başlamış Evelyn Reed. Ve ilk not bu paragrafın yanına düşülmüş: "*hadi bakalım kolay gelsin!*" Kenar notçumuz adeta tatlı bir sohbete başlamış kitabın yazarıyla.

Cinsel ilişki tabusu

Kitabın birinci bölümü, ilkel topluluklarda "kandaşla cinsel ilişki tabusu"nu ele alıyor. Reed erkek/modernist antropolog ve sosyologların bugünün toplumundan ve hâkim yaklaşımlarından bakarak ilkel toplulukların cinsel yaşamlarına ve bunun komüne yansıyışına ilişkin getirdikleri açıklamaları tek tek ele alıp eleştiriyor.

Yazımızla ilişkili kısmına geçecek olursak, kandaşla cinsel ilişkiye konan yasağı (yani ilk topluluklardaki aynı kan -gens- içerisinde cinsel ilişki yasağı) içgüdüler ve ruhbilimiyle açıklayan yazarları eleştirdiği bölümde, elbette Freud'un cinsiyetçi açıklamalarını da eleştiriyor Reed. İnsandaki en derin cinsel isteği "oğlun anasına karşı duyduğu istek" olarak tarif eden "Oedipus Kompleksi"ni çürüttüğü paragrafa düşülen not ise duygu (!) dolu: "*Çüşş diyorum! Çüş, çüş, çüş!*" Kenar notçumuz Freud'a çok kızmış belli ki.

Yamyamlık tabusu

Kitabın ikinci bölümü "Yamyamlık Tabusu". Reed'in ana tezlerinden birini ayrıntılandırdığı bölüm. Hayvandan insana geçişte önemli bir konak olan topluluk halinde yaşama ilişkin önemli işaretler taşıyan totem ve tabuyu feminist bir yaklaşımla yeniden ele alıyor Reed. Totem ve tabuyu, erkek egemen bir bakışla, daha çok "cinsel yasak"la açıklayan ve bunu da erkeğin cinsel dünyasındaki gelişmelerle (harem, kıskançlık, saldırganlık, vs.) destekleyen yaklaşıma itiraz ediyor. İnsanlığın evrensel boyutta bir yamyamlık dönemi yaşadığını iddia eden Reed, ilk totemin de kandaşlar arası cin-

sel ilişki yasağının yanı sıra ve hatta ondan daha fazla belirleyici olarak, aynı kan -topluluk- içerisinde bulunanların birbirlerini avlayıp yemesini yasaklamak üzere ortaya çıktığını savunuyor. Bu noktada yamyamlığı asıl olarak erkek cinsine (organik evrimde daha büyük köpek dişleri, toplumsal/kültürel evrimde avcılık) ithaf ediyor. Kadınların cinsel ilişki, doğum sırasında/sonrasında erkeklerin kendilerini ve yavrularını yememeleri için bu totem ve tabuları geliştirdiğini anlatıyor.

Yine müzmin alışkanlığa kapılıp konudan uzaklaştık. Reed bu duruma hayvanlar, primatlar ve ilkel topluluklardan örnekler veriyor. Robert Briffault'un *The Mothers* (Analar) kitabından bir aktarım yapıyor; "Bütün etoburlar ve omurgalı hayvanlar yamyamdır, kendi türlerinden bir başka hayvanı öldürüp yerler. Etobur hayvan çiftleşmesine çoğu kez örnek gösterilen aslan ve kaplanların eşlerini öldürüp yemesi olağandır." Kenar notçumuz üç ünlem işaretinin ardından "*yerler anam yerler, bunlar yavrularını bile yer*" diye düşüncesini paylaşmış yazarla. Hemen yan sayfada ise 1960'larda New York Portland Hayvanat Bahçesi'nde bir jaguarın çiftleştirilme denemesi anlatılıyor: "Jaguarı çiftleştirmek üzere, kendisine alışmasını sağlamak için bitişik kafese konan dişi, söz konusu erkek hayvandan büyük sevgi gördü; çiftleşecek jaguar kafesin parmaklıkları arasından dişinin pençelerini yaladı, mırıldandı, kısaca sevdalı bir hayvan gibi davrandı. Ancak bölme kaldırılıp jaguarlar bir araya getirildiğinde erkeğin ilk işi, dişiyi gırtlağından yakalayıp öldürmek oldu." Kenar notu öfke dolu: "*İşte erkekler! Bunların hayvanı da böyle, insanı da. Önce yüzüne gülerler, sonra boğazına yapışırlar.*"

Aynı bölümün insanlar arasındaki yamyamlığın aktarıldığı kısmında, Kuzey ve Güney Amerika'nın yerlileri arasında yirmi beş yıl gezdikten sonra anılarını yazan George Catlin "Yamyamları bulduk! Bunlar maymun avlayan ve maymun postlarını, Paris'te kadın eldiveni üreten bir firmaya satan birkaç Fransız ve Amerikalıydı. Ve kendilerinin söylediğine göre, bu zavallı hayvanların etiyle besleniyorlardı!" diyor. Kenar notçumuz tebrik ediyor Catlin'i: "*Bravo Catlin, gerçek yamyamları bulmuşsun! Asıl yamyamlar ilkeller arasında değil, UYGAR'lar arasında!*"

Yine aynı bölümde klan içindeki akrabalığın toplumsal yapılanmadaki belirleyiciliği ve bunun ancak kadın dolayımıyla bilinebileceğinin anlatıldığı kısımda, "Bir kimsenin klandaki yaşamı, o kişinin insan olması nedeniyle değil, bir akraba olması nedeniyle kutsaldı…" diyor Reed ve kenar notçumuz da kendi izlenimlerini paylaşıyor yazarken bizimle: "*Ne enteresan!.. Önceleri akrabalık ne kadar önemliymiş. Şimdilerde ise insanlar 'akraba akreptir' deyip akrabalardan kaçıyor. Çünkü akrabaları bireyciliğin önünde ayak bağı olarak görüyorlar herhalde.*"

Dişinin biyolojik yapısı

Reed kitabın üçüncü bölümünde kadının biyolojik yapısının ilk toplumsal düzenleyici dizgedeki rolünü araştırıyor. Yine Briffault'tan faydalanıyor: "*Analar* adlı yapıtında, hayvanlar dünyasında yavru bakımının, insanlar dünyasında ilk oymak ya da klanın bütün üyelerinin birbirinin iyiliği ve güvenliğini sağlamak için hep birlikte çaba gösterme biçiminde kendini gösteren ve 'toplumsal bakım' diye adlandırabileceğimiz daha geniş ve daha ileri gelişmelere nasıl temellik ettiğini göstermektedir. Daha başka bir deyişle, dişilerde bulunan besleme, büyütme ve eğitme güdüsü, hayvanların dürtülerini değiştirmede ve giderek bu güdüleri toplumsallaşmış davranışlar halinde geliştirmede başı çekmelerine olanak sağlamıştır." Bu uzun alıntıya renkli bir notla eşlik ediyor kenar notçumuz yine "*Demek o zamandan bu zamana 'toplumsal bakım' bizim sırtımızdaymış tek başına. Bunca zamandır besliyor, büyütüyor, eğitiyoruz da neden erkeklerin 'hayvanlık dürtülerini' değiştiremiyoruz hâlâ acaba!*"

Reed aynı bölümün "Egemen Erkek Olgu/Kurgusu" arabaşlığı altında, dişilerin ve yavruların başında, onların yaşamını ve beslenmesini güvenceye alan erkek olgusunun, bilimsel değil ancak bilimkurgusal bir iddia olabileceğini belirtiyor. Birçok memeli türünde 'egemen erkeğin' dişilerin diledikleri sayıda erkekle çiftleşmesini engelleyemediğini, erkek egemenliğinin yalnızca erkekler arasında bir ilişki olduğunu örnekleriyle gösteriyor. Kenar notçumuzun ilgilendiği paragraf ise şöyle: "Dişilere gelince, baskın erkek de dahil olmak üzere hiçbir erkek, onların yaşamlarını ve cinsel etkinliklerini denetim altında tutamaz. Dişi, çiftleşme isteği göstermediğinde (kızışkın olmadığı dönemlerde) erkeği yanına yaklaştırmaz. Kızışkın olduğu dönemde kendisine uygun gördüğü erkek ya da erkekleri kabul eder. Kendisini belirli bir erkekle kısıtlamak zorunda değildir." Kenar notu ise "*Atalarımız bizden daha iyiymiş. Şimdikiler 'başım ağrıyor' diyip geçiştirmeye çalışıyor. Sokmasana yanına!*" diyor.

Anasoylu klan

Evelyn Reed bu bölümde uzunca yıllar antropologlar tarafından kabul edilmek istenmeyen, ancak Bachofen'ın *Ana Hukuku* (1861) ve Morgan'ın *Eski Çağ Toplumu* (1877) araştırmalarıyla inkâr edilemez biçimde ortaya konan anasoylu klan dizgesinin gelişimini izliyor.

Reed "Anasoylu klanın yapısı cinslere ve yaş kategorilerine göre bölümlere ayrılmıştı. Sınıflayıcı dizgede, cins bölümlerine ilk kez Morgan tarafından kullanıldığı üzere 'dişi ve erkek sınıflar' denmektedir. Kız ve erkek kardeşler -aynı alan ya da

topluluk içinde bir arada yaşamalarına karşın- ayrı bölümlerde oturuyorlardı. Kadınlarla küçük çocuklar dişi bölümünde, yetişkin erkeklerse erkek bölümünde yiyip içiyor ve yatıyorlardı." diye durumu açıklığa kavuşturuyor.

Anasoylu klanın toplumsal kurallarının ortaya çıkışını bir de "kirleticilik" olgusu üzerinden ele alıyor Reed. Erkek egemen aklın etkisiyle, kadının erkeği aylık kanamasıyla "kirlettiği" yaklaşımının köklerini ilkel toplumlarda aramış birçok antropolog. Oysa durumun tam tersi olduğunu, otla beslenen kadının değil, etle ve kanla beslene(bile)n erkeğin avdan sonra "arınma töreni" yaptığını örnekleriyle anlatıyor. Kana bulaşan, kanı gören erkeğin tehlikeli olabileceği kaygısıyla belirli bir arınma süresince kadınla teması yasaklanıyor. "Avlanma ya da savaş sonrası erkeklerin katılmak zorunda bulunduğu törenler çok çeşitlidir… Bunlardan birinde avcıyı yaşlı bir kadın besler, yiyeceği çok uzun bir sopanın ucuna koyup erkeğin ağzına ulaştırarak onu uzaktan doyurur." Kadının erkeği böyle bir durumda kendinden uzak tutabilmek için kırmızı rengi tabu (dokunulmaz) hale getirdiğini anlattığı sayfanın altına şöyle bir not düşmüş bizim kenar notçu: "Kadın, aybaşı kanaması olduğunda 'Eyvah, yaralandı bu kadıncağız, kanı akıyor' diyip, zaten kan görmek istediğinde içmek isteyen ilkel erkeğin 'boşa gitmesin içelim bu kanı ve nasıl olsa ölecek bu kadın, yiyelim bari' dememesi için kırmızıyı tabu yapmışlar erkeğe."

Yabanıllık çağında kanla kirletenin kadın değil avcı erkeğin olduğunu vurgulayan Reed, ataerkilliğe geçişle birlikte bu durumun tersine döndüğünü çeşitli kültürlerden örnekle anlatıyor ve Crawley'in Hinduların Manu yasalarından aktardığı bir pasaja yer veriyor: "Aylık kanamanın pisliğine bulanmış bir kadına yaklaşan erkeğin aklı, erki, gücü, hakkı ve canlılığı hemen yok olur." Tabi bu alıntı kenar notçumuzu epey kızdırıyor: "*Asıl pis sizsiniz! Kedi ulaşamadığı ciğere mundar dermiş*" diye yapıştırıyor yorumu.

Kadınların üretim tarihi

Üretme ve doğurmanın insan toplumunun üzerinde yükseldiği iki temel taş olduğunu belirten Reed "toplumsal emeğin" insanları hayvanlardan ayıran en büyük özellik olduğunu vurgular. Ardından da toplumsal emeğin ortaya çıkışında, gelişmesinde kadın emeğinin belirleyiciliğini ayrıntılarıyla anlatır. Yiyeceğin sağlanması (üretimde kullanılan ilk alet olan kazma çubuğuyla kökleri toplayarak) ve denetiminde; ateşin bulunması, korunması ve kullanılmasında; bitkilerle ilişkisinden edindiği deneyimlerle ilk hekimlikte; bitki dokuları ve sarmaşıktan halatlar, dokumalar, sepetler yapılmasında; avlanan hayvanların derilerinin tabaklanması, tüylerinden temizlenmesi ve bu postların kıyafet ve barınak yapımında kullanılmasında; yiyecek depolarının ve barınakların yapılmasında kadın emeğinin birincil ve belirleyici rolünü anlatır. Bugün "ev işi" diye küçümsenen işlerin toplumsal üretimin başlangıçta büyük kısmını, şimdi ise önemli kısmını karşıladığını savunur. Bu süreçte erkeklerin rolünü şöyle anlatıyor Reed: "Başlangıçta erkekler kadınların yardımcısı olarak çalıştı ve acemi işçilik yaptı. Çalı çırpı topluyor, düşmüş ağaçları kaldırıyor, toprağı kadınların işleyeceği duruma getiriyorlardı." Kenar notçumuz, "*Keşke öyle kalsalarmış! Geliştiler de başımız göğe erdi sanki!*" diyerek kendi yorumunu katmış.

Kitap boyunca Morgan ve Engels'ten yapılan alıntılara yıldız ve ünlemlerle sevgi gösterip eşlik eden kenar notçumuz, Engels'e de dokundurmadan edemiyor. Reed genel olarak Morgan ve Engels'in anasoylu toplumları işaret edişlerini önemserken, kimi noktalarda da eleştirir. Örneğin, Engels'in komünün ortaya çıkışında erkekler arasındaki ilişkinin gelişiminde kadının rolünü silikleştirdiğini, erkek cinselliğindeki gelişmeyi abarttığını düşünür: "Geçen yüzyılda Engels 'hayvandan insana geçişin gerçekleşmesine olanak sağlayacak tek ortam olan büyük ve uzun ömürlü kümelerin oluşabilmesi için gerekli ilk koşul'un erkekler arasında gelişecek bir ortak hoşgörü olduğunu yazdı… Bizse, yamyamlığın getirdiği tehlikeler açısından yiyecek kısıtlamalarının daha da kaçınılmaz olduğunu öne sürüyoruz." Kenar notçumuzdan aktaracağımız son not epey sitemkâr: "*Aşk olsun Engels!*" diyor, "*dişiler-kadınlar o kadar uğraştı, didindi, bir türlü toplumsal ilerleme olmadı da, erkekler aralarında sulh yapınca mı ilerledi toplum?*"

Onlarca kenar notunun küçük bir kısmını alabildim buraya. Kitabın okunuşunu benim için çok daha keyifli hale getiren bu arkadaşla tanışmayı çok isterdim doğrusu. Acaba kitabın kenar notçumuzun elinden geçmiş ikinci cildi de bulunabilir mi sahafta… Cezaevinden çıktıktan sonra yapacak ilk işlerimden bir tanesi bu kitabı aramak olacak herhalde.

29 Nisan 2012
Tekirdağ

Kültür kuramında Marksist duruş

Osman Altun

Marx ve Engels tarafından 19. yüzyılda üretilmiş düşünce sisteminin, günümüz dünyasını anlamada hâlâ şaşırtıcı derecede doğru bir kılavuz olduğu bugün karşıtlarınca bile kabul ediliyor. Özellikle son yıllardaki ekonomik kriz, Marksizmin klasik metinlerinin burjuva düşünürler arasında bile tekrar gündeme gelmesine sebep oldu. Ancak elbette dünyanın değiştiği de bir gerçek ve bazı meselelerle ilgili bu metinlerde birebir yanıtlar aramak, bizzat Marksizmin kabul edemeyeceği bir yaklaşım biçimi. Örneğin medya, popüler kültür ve bilgi teknolojileri, Marx'ın yaşadığı çağda öngörmediği ölçüde gelişim gösterdi. Buna bağlı olarak oldukça farklı emek biçimleri ve üretim sektörleri ortaya çıktı ve orta sınıf önemli ölçüde genişleyip belirleyici olmaya başladı.

Bütün bu gelişmeler çeşitli düşünürler tarafından elbette Marksist perspektifle değerlendirildi ve oldukça zengin bir külliyat ortaya çıktı. Ancak Adorno, Benjamin, Gramsci, Lukacs, Althusser, Zizek gibi düşünürler tarafından zenginleştirilen bu geleneğin daha çok entelektüel çevrelere sıkıştığı, hayatın içerisinde politika yapan grupların bazıları tarafından pek kabul görmediği söylenebilir. Diğer taraftan bu geleneği "aşırı kabullenen" bazı gruplar, Marksizmin daha önemli ve temel yönlerini kaybettiler. Bu meselede denge, bir türlü kurulamadı.

Kültür kuramında Marksizm savunusu

Her şeyden önce, "kültür kuramı" olarak adlandırılan bu geleneğe karşı önyargılı yaklaşanları rahatlatmak adına söylenmesi gereken, Mike Wayne'in *Marksizm ve Medya Araştırmaları* kitabında, kurama çöreklenen postmodernizme, liberalizme veya sivil toplumculuğa karşı kalın bir çizgi çekilmiş olduğu. Aslında kitabın bu akımlara karşı bir Marksizm savunusu olarak yazıldığı bile söylenebilir. Wayne, farklı başlıklar altında Marksizmin kültür yorumlamalarında hâlâ ne kadar geçerli ve sağlıklı bir perspektif sağladığını ispatlarken, ortaya da bu alana yeni girenler için önemli bir kaynak eser çıkmış. Bölümlerin her biri, temel kavramlar açıklandıktan sonra çağdaş bazı örneklere dair analizlerle desteklenmiş ve böylelikle bir "giriş" kitabı için oldukça detaylı olduğu söylenebilecek bir açıklayıcılık sağlanmış. Tartışmalara daha derinlemesine girmek isteyenler içinse yazarın verdiği referanslar önemli bir yol gösterici olacaktır.

Kitabın cevap aradığı soru; "19. yüzyılda ortaya çıkmış Marksist kuram, 21. yüzyılın kültür kuramına nasıl yol gösterici olabilir?" Wayne, çeşitli konu başlıklarında bu soruya cevaplar veriyor, başlıklardan birisi de örneğin "meta fetişizmi". Odaklandığı temel mesele kapitalizmi ekonomi-politik olarak çözümlemek olan *Kapital*'in birinci cildinin henüz başlangıcında Marx, metanın doğasını bilimsel bir yöntemle ele alırken, birden "Metaların Fetişizmi ve Bunun Sırrı" adında, kitabın hacmine göre oldukça kısa sayılabilecek bir bölüm açar. Bu kısa bölüm, 20 ve 21. yüzyıl kültür kuramcılarına oldukça bereketli bir tartışma alanı açmıştır. Çok kaba olarak özetlenirse bu bölümde Marx, dolaşımda olan malların metafizik bir boyut kazandığını, cansız nesneleri toplumun adeta canlıymış gibi algılamaya başladığını, bunun herhangi bir metanın çevresinde bir çeşit görünmez "hâle" oluşmasına yol açtığını söyler. Bugün sadece kültür endüstrisinin önemli bir parçası olan reklamcılık sektörünü anlamaya çalışırken bile, bu yaklaşımın oldukça ufuk açıcı olduğu inkâr edilebilir mi? Kitapta "meta fetişizmi" Lukacs'ın "şeyleşme" kavramıyla birlikte oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınıyor.

Sınıf eksenli yaklaşım eskidi mi?

Marksizmi çağdaş kültür kuramcıları arasında "gözden düşürenin" ise esas olarak tarihe ve topluma "sınıf eksenli" yaklaşımı olduğu söylenebilir, kitabın giriş bölümünde bu tartışma yürütülüyor. Bunun temel sebebiyse, özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde orta sınıfların bir hayli genişlemesi. Kitap, sınıf perspektifini yok etmiş olan savlarla tartışma yürütüyor. Wayne, emeğin temel belirleyici olduğunu düşünmeyi bırakanlara, sabah uyandıktan

sonra ilk 60 dakikayı bu konuyu değerlendirmeye ayırmalarını öneriyor. "Boş boş tavana bakmaktan daha fazlasını yaptığınızı varsayarsak, sabah emeğe bağımlılığınız bir elektrik veya gaz düğmesini açtığınız anda; su için musluğu açtığınız anda (...), buzdolabına elinizi uzattığınız anda (...), kıyafetlerinizi giyer giymez başlar." Bazıları için bu, oldukça basit bir gerçeğin tekrarıymış gibi görünebilir. Ancak görünen o ki, hâkim ideolojinin başarısı, orta sınıflara tükettikleri metaların üretimi için birilerinin emek harcadığı gerçeğini bile unutturmuş olması.

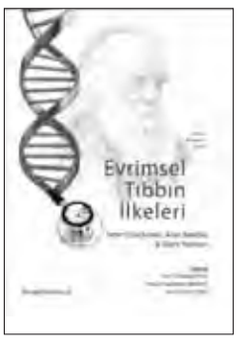
Elbette Marx'ın sağlıklı öngöremediği meseleler de var. Marx, proleterler ve burjuvalar olarak toplumu kabaca ikiye bölmemiş ve mühendis, yönetici veya işçi, sermaye tarafından sömürülen bir "toplumsal emek" tanımı yapmış olsa da son kertede bu farklılıkların önemsiz olduğunu savunmuştur. Bu söylem, pek de haklı çıkmamıştır, en azından orta sınıfların kaderlerini proletaryadan ayrıştırdığı göz önünde bulundurulursa. "Farkların önemsiz olduğu" ön kabulüyle üretilen politikalar da başarılı olamamıştır. Wayne'e göre orta sınıflar, sermayeye tabi olmakla beraber, yaptıkları işin doğası gereği belirli bir bağımsızlığa sahipler ve bu, fikir işçilerinde, kendilerinin proletaryadan farklı oldukları yanılsamasını yaratıyor. Ancak bu sınıflarda da çelişkilerin yaşandığı yazar tarafından "özgür yazılım" mücadelesi üzerinden örneklenerek anlatılıyor.

Özetle kültür kuramı, devrimci politika üretenler açısından doğru çözümlemeler yapmak, doğru politikalar üretmek ve kitlelere ulaşırken doğru araçlar kullanmak açısından önemli bir alan. Gereken önemin gösterilmemesinin bir sebebiyse postmodernizme veya liberalizme doğru sapmaların hep bu alan üzerinden gerçekleşmiş olması. *Marksizm ve Medya Araştırmaları* ise bu alanda doğru bir duruş sergileyen ve konuya yeni girenler için önemli bir kaynak işlevi görebilecek bir kitap.

Marksizm ve Medya Araştırmaları, Mike Wayne, Çev.: Barış Cezar, Yordam Kitap, Mart 2009, 350 s.

Evrimsel Tıbbın İlkeleri

Prof. Dr. Hilmi Uysal

Tüm canlı birimleri için olduğu gibi tıbbi bilimlerde de yeni bir aşamaya geçiş yaşanmaktadır. Evrimsel yaklaşımın tıbbi bilimlere yansıması hastalık ve sağlık kavramlarını yeniden tanımlamayı getirmiştir. Günümüz insan hastalıklarının asıl olarak, insanın içinde yaşadığı çevrenin, içinde evrimleşmiş olduğu çevreden farklı olmasından kaynaklandığı fark edilmeye başlanmış ve yaşam tarzının düzenlemesi birçok hastalığa çözüm bulunabileceği fark edilmiştir. Bu nedenlerle halk sağlığından klinik uygulamalara kadar, her aşamada evrimsel bilginin çok işlevsel araçlar sunduğunun bilincine varılmıştır. Ayrıca tıp alanındaki işlevlerinin yanında, tıpta doğrudan veya dolaylı olarak ciddi sosyal ve ekonomik açılımları olabileceği tahmin edilmektedir. Bunların tümü *Evrimsel Tıbbın İlkeleri* kitabının çeviri editörlerinin önsözünde şu ifadelerle vurgulanmaktadır.

"UNESCO, düşünce tarihine katkısına atfen, 2009 yılını Darwin yılı olarak ilan etmişti. Bir yılın Darwin'e atfedilmesi, biyolojinin düzenleyici ilkesi olan evrimin tüm canlı bilimlerinde işlevselliğinin kavranması ve bilgi üretiminin itici gücü haline gelmiş olması nedeniyledir. Canlı bilimlerinin diğer alanları için olduğu gibi, insan biyolojisinin ve dolayısıyla tıbbın bunun dışında kalması düşünülemez. Kalmamıştır da! Ancak, evrim yaklaşımının biyolojideki kapsayıcılığı, 1980'li yıllardan sonra belirgin olmak üzere, yirminci yüzyıl boyunca iyi bir şekilde anlaşılmış olmasına karşın, tıp ve ziraat gibi temel bilimler dışındaki alanlarda işlevselliğinin kavranması sadece bu sürecin geç dönemlerine denk gelmiştir. Bu nedenle 1990'lı yıllarla birlikte evrimsel tıp alanında yayın sayısı artmaya başlamış ve bu çalışmalarla birlikte evrimsel yaklaşımlar tıbbi bilimleri yeni bir evreye taşımıştır. Çünkü, "evrimsel biyoloji molekül düzeyinden toplum düzeyine kadar olan kavrayışımızı bütünleştirir, ıraksak biyolojik süreçlerin, tıbbın büyük bölümünün ilgilendiği biyoloji olan yakınsak biyolojiyi nasıl yönlendirdiğini anlamamız için bir temel sağlar." (s. 277).

Alanında uzman üç bilimcinin, Peter Gluckman, Alan Beedle ve Mark Hanson'ın hazırladığı *Evrimsel Tıbbın İlkeleri* üç kısımdan oluşmaktadır: İlkinde, özgül örnekler kullanarak, insan sağlığı ve hastalığına evrimsel ilkelerin uygulanmasına ilişkin sistematik bir yaklaşım sunulmaktadır. Bu kısım evrimsel süreçler, moleküler evrim, insanların evrimi, yaşam öyküsü teorisi ve evrimsel gelişim biyolojisi ile ilgili bölümleri kapsamaktadır. Ikinci kısım bu ilkelerin beslenme, metabolizma, üreme, enfeksiyon hastalıkları ve stresle mücadele etme ve insan davranışlarına ilişkin anlayışımıza uygulanmasını ortaya koymaktadır. Son kısım, pratik terimler bağlamında evrimsel tıbbın ilkelerinin tıp pratiği ve halk sağlığına nasıl uygulanabileceği konusunda genel bir çerçeve sunmaktadır.

Çeviri editörlerinin bu kitabı seçmesinde, kitabın en yeni bilgilerin ışığında hazırlanmış olması, arı bir bilimsel yaklaşımla ve alandaki polemiklerle ilgilenmeden kurgulanmış olması ve de kitapta temel evrimsel yaklaşım, yöntem ve bilgilerin doğrudan tıbbi örneklerle ustaca ilişkilendirilerek sunulmuş olması etkili olmuştur. Ayrıca editörler, edebi eser tadında bir dille yazılmış bilimsel bir eser olduğunu da not etmektedirler.

Kitabın Türkçe baskısının içerik, sunum ve dil olarak sağlık bilimciler başta olmak üzere her canlı bilimcinin, hatta canlı bilimlerinde uzmanlığı olmayan ok sayıda okurun anlayacağı nitelikte olduğunu belirtmek istiyoruz. Evrimsel biyolojinin ne kadar etkin araçlar sunduğunu merak edenlerin özel bir ilgi duyacağını tahmin etmek güç değil. Ancak, biyolojik olarak kendini tanımak isteyen herkese de bu kitabı okumalarını özellikle öneriyoruz.

Evrimsel Tıbbın İlkeleri, Peter Gluckman, Alan Beedle ve Mark Hanson, Çeviri editörleri: Prof.Dr. Battal ÇIPLAK (Akdeniz Üniversitesi, Fen Fakültesi), Prof.Dr. Oğuz Kerim BAŞKURT (Koç Üniversitesi, Tıp Fakültesi) ve Prof.Dr. Hilmi UYSAL (Akdeniz Üniversitesi, Tıp Fakültesi), Palme Yayıncılık, 2012, 302 s.

Yoksulları Ne Yapmalı?

İnsanlık tarihinin her döneminde var olan yoksulluk özellikle kapitalizmle birlikte sosyolojik ve/veya ekonomik bir olgu olarak ele alınır. Üstelik bu yapılırken sorunu çözmeye dönük alınan ekonomik ve sosyal tedbirlerin hemen çoğu palyatif/geçici bir şekilde 'çözümlenmeye' çalışılır.

Mevcut yapının günümüzde artık neredeyse kalıcılaşmış yoksulluk olgusunu gerçekten çözmeye dönük gerçekçi adımları olmadığı gibi, yoksulluğun üzerindeki iktisadi güç sürekliliğini bu dinamik üzerinden sağlıyor daha çok.

Zafer Yılmaz'ın *Yoksulları ne Yapmalı?* adlı kitabı da yoksulluğu sorunsallaştırarak, geçmişten bugüne meselenin tarihsel ve politik arka planını eşeliyor.

Yazar, risk ve olasılık kavramları üzerinden emeğin bağımlılık altına alınmasını anlatıyor. Risk kavramı dolayımıyla belirsizliğin nasıl sayısallaştırdığının üzerinde duruyor. Jeremy Bentham'ın yoksulluk politikası ile ilgili fikirleri üzerinden belirsizliğin bir güvenlik sorunu olarak irdelenişini ve 19. yüzyılda yoksullarla ilgili kamu siyasetinin tehlike ve sosyal sorun kavramları üzerinden nasıl düzenlendiğini vurguluyor. Yoksulları disipline etmek için belirsizliğin çalışma aracılığıyla dayatılmasının sorgusunu yapıyor. Kitapta ayrıca 80'lerde tekrar canlanan belirsizlik kavramının yükselişi ve bir fırsat olarak risk kavramının ortaya çıkmasının dinamikleri soruşturuluyor.

Yoksulları Ne yapmalı? kitabı, yazarın A.Ü. SBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümüne sunmuş olduğu "Yoksulluk ve Belirsizlik: Yoksulluğun Yönetimi ve Sosyal Sorunun Kuruluşu" başlıklı doktora çalışmasının gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hali.

Yoksulları Ne Yapmalı?, Zafer Yılmaz, Dipnot Yayınları, 2012, 419 s.

Paralel dünyada bir Einstein!

Nalân Mahsereci

Metis Yayınları'nın Küçük Filozoflar dizisinin son kitaplarından *Albert Einstein'ın Işığı*'ndaki Einstein hem bizim bildiğimiz Einstein, hem de değil. Onun da Maya adında bir kız kardeşi var, onun da babası ve amcasının elektrik işleri yapan bir firması bulunuyor ve o da, ışığın, maddenin, enerjinin doğası hakkında akıl yürütmeyi seviyor. Ama bu Einstein, fizikçi Niels Bohr'un festivalde cüce fırlatıcısı, Adolf Hitler'in tuhaf fikirlere sahip bir gazete satıcısı olduğu, Şottenhamel adında bir biracının devlet başkanı seçildiği bir dünyada yaşıyor. Bizimkine paralel bir dünyada!

Bir yılı aşkındır peyderpey yayımlanan ve 10. kitabına ulaşan Metis Yayınları'nın Küçük Filozoflar dizisinin tamamını kitaplar çıktıkça okudum. Hepsi ayrı bir lezzetteydi, ama tereddütsüz söyleyebilirim ki, okuduğum en eğlenceli dizi kitabı *Albert Einstein'ın Işığı* oldu. Küçüklüğünde "mutluluğu hokkabazlık, sihir ve kemanda arayan", bugün "dünyanın en güzel şeyinin matematik formülleri" olduğunu düşünen yazar Frédéric Morlot, hokkabazlık birikimini gerçek tarihten öz ya da ayrıntı bir sürü bilgiyi gerçeküstü ve eğlenceli bir hikâyeyle harman etmekte kullanmış.

Hikâye 1896'da, Almanların bira festivali Oktoberfest'te başlıyor. Festivalin elektrik işlerini Einstein'in babası ve amcası almıştır. (Gerçekten de, Oktoberfest'in aydınlatma işlerini, bir dönem Einstein'ın babası ve amcası yapmış.) Festival alanının en büyük bira çadırı, 300.000 km uzunlukla Şottenhamel'inki! (Gerçekten Oktoberfest'in en büyük bira çadırlarından biri, Şottenhamel çadırı; tabii hikâyedeki uzunluğun hikmeti başka.) Tek elleriyle 5000 bira bardağa taşımak üzere özel olarak eğitilmiş sağlam yapılı kız garsonlara rağmen, biraların müşteriye ulaşma süresi ortalama 1 yıl üç gün! Çadırın uzunluğundaki püf noktası şu: Şottenhamel Einstein ve Maya'dan çadırın her iki ucunda da ampullerin aynı anda yanmasını istiyor; oysa 300.000 km uzunluğundaki bu çadırın diğer ucuna ışığın ulaşması 1 sn almaktadır. Çözüm için Einstein ve Maya, festival alanında cüce fırlatma şovu yapan Niels Bohr'dan yardım isterler; ışık çelengine doladıkları dönme dolabı, çadırın diğer ucuna ancak o fırlatabileceği için… Dörtlünün (dördüncüsü ismini ünlü bir fizikçiden -kimden acaba?!!- alan köpekleri Maks) dönme dolabın, fener tutmuş cücelerin ve köftelerin havada uçuşmasına yol açan çabaları, çadırı darma duman eder. Ama bu çabalarının sonunda ışığın hızının gözleyene göre değişmediğini, sabit olduğunu anlamış olurlar. Ve ışık hızıyla gitmeye yaklaştıkça, zamanın yavaşladığını!.. Fakat Einstein ve Maya'nın, çadırının harap oluşunun öfkesiyle onları kovalamaya başlayan Şottenhamel'den kurtulmaları gerekecektir. Muazzam hızlara ulaşabilen lunapark treni ve uçan sandalyelerde de sürer kovalamaca. Einstein ve Maya, uçan sandalyelerden indiklerinde dehşetle fark ederler: Yıl 1933'tür. Uçan sandalyelerin akla durgunluk veren hızı, zamanda yolculuk yapmalarına yol açmıştır! Bu arada zamanın, mekânın ve hareketin göreli olduğunu kavramışlardır. Ve enerjinin kütleye dönüşebileceğini… Aradan geçen yıllarda Şottenhamel, başbakan olmuştur. Niels Bohr ise, Aynalar Sarayı'nda foton atıcısı!

Hikâyenin dünyasının (ya da paralel dünyanın) gerçek tarih ile bağı o kadar ince ince örülmüş ki, bu bağlara dair her keşfiniz, aldığınız keyfi katlayacak... Okuma keyfiyle bulmaca çözme keyfinin sinerjik etkileşimi diyelim.

Çocuklara yönelik hazırlanan bir kitabı, yetişkinlere önerir gibi tanıttığımın farkındayım. Bu dizinin hem güzelliği, hem de bir açmazı bu: Yaşınız ve daha önemlisi yetişmişliğinize göre, dizi kitaplardan alacağınız okuma keyfi (ve verimi) artacaktır. Metis Yayınları Küçük Filozoflar dizisini 9+ yaş grubuna öneriyor. Ben dizinin tüm kitaplarını keyifle okuduğumu ve yer yer öğrendiğimi söyleyebilirim. Batılı çocuklarda durumunun ne olduğunu tahmin edemiyorum; ülkemizde ise, ideali, çocuğun kitabı, ondan önce okumuş ve kavramış bir yetişkinle birlikte okuması olacaktır. Dizinin güzelliği, felsefenin ve bilimin, günlük hayatın çok ötesinde, doğa ve insana dair temel sorular sorma ve yanıtlar arama etkinliği olduğunun kavranmasına olanak tanıma potansiyelindedir.

Albert Einstein'ın Işığı, Frédéric Morlot-Anne Margot Ramstein, Çev. Cemal Yardımcı, Metis Küçük Filozoflar Dizisi, Nisan 2012, 64 s.

Bana sahip olduğun sözcükleri söyle, sana kim olduğunu…

Hem çocuklar, hem de yetişkinler için enfes bir kitap daha… Zenginler ve yoksullar, söz hakkı, tüketim hakkı, pazarlama (tükettirme) taktikleri, aşk ve sözcükler, aşk ve beden dili, sözcüklerin kifayetsiz kaldığı durumlar gibi, bütün bu büyük büyük kavramlar ve olgular, özlü mü özlü ve bir o kadar da şiirsel bir hikâyeyle anlatılabilmiş; hem de bir çocuk kitabında… Az sözcükle çok şey anlatabilen, alabildiğine şiirsel bir metin… Çocuk kitaplarında resimleyenin yazar kadar önemli olduğunu kavratan, metnin şiirselliğini ve distopik yanını toprak rengi, kahverengi ve kırmızı tonlarıyla dengeleyerek sunabilen, metni anlatmak bir yana zenginleştiren resimler…

"Büyük insanlığın" sessiz olduğu bir ülkedir hikâyenin mekânı. Büyük sözcük fabrikasının makineleri durmaksızın sözcük üretmektedir. Ama bu sözcüklerden herkes nasiplenemez. Konuşmak için sözcükleri satın almak ve yutmak gerekir. İndirimler, kampanyalar, fabrika bacasından uçuşan sözcükleri kapmalar, çöpten sözcük bulmalar vs. mümkünse de, bazı sözcükler söyleyebilmek ancak zengin olmakla mümkündür. Öyleyse Özgür, Cemile'ye aşkını nasıl anlatabilecektir?.. Bir servet kadar çok sözcükle konuşabilen Gürbüz'e rağmen Cemile'nin kalbini nasıl kazanacaktır? "Sandalye, toz ve kiraz" sözcükleri ona ne kadar yardımcı olacaktır?

Büyük Sözcük Fabrikası, Agnès de Lestrade-Valerie Docampo, Çev. Çağıl Öksüztepe, Şubat 2012.

KİTAPÇI RAFI

Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels

August H. Nimtz, Çev.: Can Saday, Yordam Kitap, Haziran 2012, 448 s.

Marx'ı ve Engels'i salt büyük birer düşünür olarak gösterme eğilimine karşı, August H. Nimts bu çalışmasında onların devrimci birer politik eylemci kimliklerine vurgu yapıyor. Bunun için 1848 devrimlerinden devrimci yükselişin sonunda sınıf mücadelesinin durgunluk dönemine, Paris Komünü'nden Birinci Enternasyonal'e, büyük siyasal ve toplumsal dönemeçlerde bu iki büyük devrimcinin nasıl bir rol oynadığını belirginleştiriyor. Aynı zamanda bu siyasal pratiklerin, düşüncelerinde nasıl bir gelişimi yönlendirdiğini açığa çıkarmaya çalışıyor.

Devrimci Halk Hareketleri Tarihi

Köylü İnsanlarından Fransız Devrimine, Murray Bookchin, Çev: Sezgin Ata, Dipnot Yayınları, 2012, 469 s.

Tarihin sürükleyici gücünün devrimler olduğunu savunan pek çok düşünür günümüzde toplumun geçmişindeki 'hareketli' günlerinden kopartılarak bir tür 'belleksizleşme' dönemine girdiğini savunmaktadır. Yıllarca evinde öğrencilerine devrimler tarihini anlatan Murray Bookchin, *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi* isimli kitabıyla endişesini yazılı bir yapıta dönüştürerek o derslerin daha geniş bir 'dinleyiciye' ulaşmasını sağlamış. Geç Ortaçağ isyanlarından başlayarak Köylü İsyanları, İngiliz Devrimi, Amerikan Devrimi ve nihayet Fransız Devrimi… Bu devrimlerde öne çıkan, dönemin halk isyanlarına kendilerini adamış olan insanların hikâyesi ışığında anlatılmış olan bu dersleri okumak, geçmişte haksızlığa karşı verilen mücadelelerin unutulmasını engelleyeceği gibi, geleceğe geçmişin bilinciyle yol alınmasına da katkı yapacak.

Bilinmeyen Yönleriyle Kur'an

-Kur'an'ın Kökeni-2, Arif Tekin, Berfin Yayınları, Mayıs 2012, 355 s.

Yazar İslami kaynaklar üzerinden *Kuran*'a farklı bir düşünceyle yaklaşmayı 'öğütlüyor' okuyucuya. Kabe'de çıkan belgeler üzerinden Hz. Muhammed'in Süryanice, Yahudi Kültürü ve *Tevrat*'la olan ilişkisini anlatıyor örneğin. *Kuran*'ın çeşitli kaynaklardan toplanarak hazırlanış biçimi de yine çarpıcı bir şekilde, kaynak gösterilerek ele alınmış. Hz. Ali'nin *Kuran*'ın hazırlanış aşamasında komisyonlarda yer almamasının nasıl bir skandal olduğu gibi bugüne kadar üzerinde durulmamış ilginç konuların yer aldığı bir kitap *Bilinmeyen Yönleriyle Kur'an*.

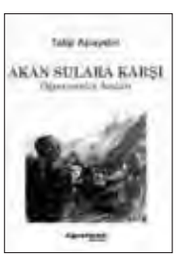
İşler ve Günler - Tanrıların Doğuşu

Hesiodos, Çev: Furkan Akderin, Say Yayınları, 2012, 126 s.

Yunan epik şair Hesiodos'un bilinen iki yapıtının çevirisi tek kitapta SAY yayınları tarafından yayımlandı. Hesiodos *İşler ve Günler* isimli yapıtında aynı zamanda doğduğu yer olan Boiotia halkına kardeşi üzerinden öğütler vermeye çalışır. *Tanrıların Doğuşu*'nda ise Helen tanrılar dünyası ile ilgili düzenlemeler, çağrılar yapar. Hesiodos dünya edebiyatının bilinen ilk şairlerinden. Eseri Türkçeye eski Yunancadan çevrilmiş.

Akan Sulara Karşı

-Öğretmenlik Anıları, Talip Apaydın, Öğretmen Dünyası Yayınları, Nisan 2012, 248 s.

Talip Apaydın Köy Enstitülerinin ülkemize kazandırdığı toplumcu aydın-halk önderi öğretmen kuşağının önemli temsilcilerinden biri. Apaydın bu kitabında, bir eğitim ve aydınlanma neferi olarak Kars Cılavuz Köy Enstitüsü'nde göreve başladığı günlerden 1980'li yıllara uzanan eğitimcilik yaşantısının çarpıcı kesitlerini paylaşıyor. Anı kitabının satır aralarında, bu 40 yılın siyasal gelişmelerini, Bayburt'ta, Tokat'ta, Amasya'da, Kayseri'de halkın içerisinde izleyen bir aydının gözünden değerlendirme şansını buluyorsunuz.

Albatros'un ikinci sayısı çıktı…

Eğitim sisteminin ne halde olduğu malûm. Okullar tıpkı bir fabrika gibi, aynı kalıptan çıkmışçasına tekdüze, kafası sığ ve sınav odaklı "işlevsel" bilgiyle dolu, bilimselliğe kapalı olduğu kadar modern ve antika hurafelere açık gençler imal ediyor. Hâl böyleyken, hele de orta öğretim kurumlarında bilimselliği, geniş bir ufka ve dünya görüşüne sahip özgüveni gelişmiş gençleri mumla arıyoruz. Karşımıza çıkınca da mutlu oluyoruz.

Ümraniye Sosyal Dayanışma ve Eğitim Merkezi (ÜSDEM) bir grup sendikalı öğretmenin piyasacı eğitim sisteminin dayattığı zeminlerin dışında, eşitlikçi ve dayanışmacı temelde bir öğretmen-öğrenci-veli ilişkisini var etme kaygısının ürünü. Diğer sosyal etkinliklerinin yanı sıra bir felsefe kulüpleri var ve bugünlerde kulübün *Albatros* adlı dergisinin ikinci sayısını çıkardılar.

Albatros öğretmenlerin, lise öğrencilerinin ve mezunların kolektif emeğiyle hazırlanan bir dergi. Bu sayısında evrim konusunu özel bir dosya olarak işlemişler. "Akıllı tasarım"la tartışmış, canlılığın gelişimine dair bu sözde bilimsel yaklaşımın tezlerine karşı evrim kuramının yanıtlarını özetlemişler. Ayrıca evrimin bir inanç konusu değil, çağımızın bilimsel bulgularıyla birlikte bir olgu düzeyine yükseldiğini ifade etmişler.

Genç lise öğrencilerinin özgün denemeleriyle birlikte, ünlü elektrofizikçi Tesla ve İtalyan gökbilimci Galilei üzerine incelemeler, İspanya'da Franco faşizminin sanatsal üretime etkisini ele alan değerlendirmeler de yer bulmuş *Albatros*'ta.

Albatros özenli ve titiz bir çabaya dayanıyor. Çalışmalarının devamını diliyoruz.

Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm

Atila Doğan, Küre Yayınevi, Mayıs 2012, 352 s.

Şerif Mardin kitabı şöyle değerlendiriyor: "Dr. Atila Doğan'ın 'Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm' çalışmasını büyük bir ilgi ile okumuştum. Çalışmanın önemi, Osmanlı fikir hayatının az bilinen bir gelişmesini, bu kadar detaylı bir şekilde inceleyerek tarihimizde boş kalmış alanlardan birini doldurmasında yatmaktadır. Bu açıdan kendisine bir teşekkür borçluyum. Pozitivizmin ülkemize yansıması sürecini bir bütün olarak değerlendiren Doğan'ın bu katkısının, 20. yüzyıl düşünce tarihimizde açtığı yeni bakış açılarıyla, yeni bir bilimsel ilham kaynağı teşkil edeceğine eminim."

Modern Toplumlarda Savaş ve Barış

Cemil Oktay, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., Haziran 2012, 168 s.

Savaş ve barış durumları, savaşan ve barış hâlinde yaşayan toplumların özelliklerini yansıtır mı? Cemil Oktay *Modern Toplumlarda Savaş ve Barış*'ta bu sorunun izini sürüyor. Meriç toplumların siyasi düzenlerinin, hukuklarının, iktisadi gelişmişlik düzeylerinin, teknolojilerinin ve kültürlerinin, barışın kurulup sürdürülmesinde veya savaşa başvurup yönetmede belirleyici ve yönlendirici bir etken olduğu savına dayanıyor. Modern toplumların yapısını bu gözle yeniden değerlendiriyor. Montesquieu'dan Kant'a, Spencer'dan Comte'a, Hegel'den Marx ve Nietzsche'ye kadar farklı görüşlerden düşünürlerin bu olguya bakış açılarını, öngörülerini ve yanılgılarını irdeliyor.

Şii Düşüncesinde İslamcılık İran

Ortadoğu'nun en tartışılan ülkelerinden biri İran… Özellikle yürüttüğü nükleer program nedeniyle hem batının hem de aynı zamanda Türkiye'nin gündeminde. Selin Çağlayan İslam Devrimi öncesi İran'a, Şia düşüncesinin ilk ortaya çıktığı dönemlere giderek İran'ın günümüze kadar aldığı yolun panoramasını sunuyor okuyucuya. Ayrıca Şia fikrinin zaman içerisinde nasıl politikleştiği, ilk gizli İslamcı örgütler, Müslüman Kardeşler ve Masonlar, Hassan Sabbah ve Tapınak Şövalyeleri, Pehlevi Hanedanı, bu dönemde petrol üzerinden batının İran ile ilgili yürüttüğü politik oyunlar kitabın bazı çarpıcı bölümlerinden…

Çalışmada önemsenmesi gereken başka bir yön de İran'ı gelecekte neyin beklediğine dair yapılan değinmeler. *İran-Mehdi'yi Beklerken* yazarın Ortadoğu dizisi projesinin üçüncü kitabı. Ortadoğu'nun dünya siyasetinin merkezine oturtulduğu içinde bulunduğumuz dönemde Selin Çağlayan'ın çalışması önemsenmeye değer.

-Mehdi'yi Beklerken, Selin Çağlayan, Cinius Yayınları, Haziran 2012, 361 s.

Sınırların Ötesi

Beyin ve Makineyi Birbirine Bağlayan Yeni Nöroloji ve Değişen Hayatlarımız, Dr. Miguel Nicolelis, Çev.: Kerem Çiftçioglu, Alfa Yayınları, Bilim Serisi, 381

Bilim kurgu filmlerinin bazılarında beyin sinyalleri üzerinden bir makinenin kontrolünün pekâlâ mümkün olabileceği kareleri görürüz. Peki, bu gelecekte mümkün olabilir mi? Duke Üniversitesinden nörolog Prof. Miguel Nicolelis *Sınırların Ötesinde* kitabında beyin ve makine ilişkisinin mümkün olup olmadığı sorusunun yanıtlarını çeşitli bilimsel deneyler ışığında anlatmaya çalışmış. Aşkın beyindeki nöronlarla ilgisi nedir? Mikroskobik nöral şebekeler atalarımızın düşünme, yok etme, keşfetme, yaratma, gizleme, iletişim kurma, baştan çıkarma, övünç duyma vb. edimlerinin ortaya çıkmasını gerçekten sağlamışlar mıdır? İnsan vücudunun en karmaşık yapısı olan beyine, nörolojik incelemeler üzerinden elde edilen bulgularla göz atmakta fayda var.

Tarih ve Toplumsal Kuram

Peter Burke, Çev: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Basım Haziran 2012, 228 s.

Peter Burke'nin bu çalışması tarih disiplininin sosyal bilimlerle arasındaki sınırları sorgulayan, tarihi sosyal bilimlerle, sosyal bilimleri tarihle daha yakın bağlar kurmaya çağıran, tarih metodolojisinin temel metinlerinden biri. Kitap bu bağlaşmanın ve özelde disiplinler arası bir tarih yazımının olanaklarını ve zenginliklerini sergiliyor. Önemli bir tarihçinin perspektifinden, toplum kuramcıları ta-

Sermayenin Sınırları

Serüvenine yüz elli yıldan uzun bir süredir devam eden Marx'ın *Kapital*'i, dünyayı anlamak ve değiştirmek için bugün belki de her zamankinden daha büyük bir öneme sahip. Fakat *Kapital*'e dair bütünlüklü bir bakış açısı oluşturmak, kendine has güçlükleri içeriyor.

Sermayenin Sınırları, böylesi güçlükleri aşmaya yardımcı olmak için, *Kapital*'i, Marksist kuramın gelişimini merkeze alan çarpıcı bir dille anlatıyor. Kitap üç açıdan okura yeni fırsatlar sunuyor. Birincisi ve en önemlisi, eser, *Kapital*'in ele aldığı temel konuları günümüz okuru için anlaşılır kılmayı amaçlıyor. Bu sayede, birçoğumuz için bir muamma niteliği taşıyan *Kapital*'in fikri mimarisini anlamamıza yardımcı oluyor. İkincisi, *Sermayenin Sınırları*, Yirminci Yüzyıl'da Marksist düşünürlerin yaptıkları katkıları özetliyor. Eser, yüzelli yılı aşkın bir süreçte oluşmuş kuramsal dağınıklığı, *Kapital*'i merkeze alarak toparlıyor ve kuramsal gelişmeleri okura sunuyor. Son olarak, Harvey, bu sunum içinde, birikim kuramına ilişkin özgün fikirlerini de okurla paylaşıyor. Harvey'in daha yakın tarihli eserlerinde sıklıkla kullandığı birçok kavramın, bu eserde yaptığı *Kapital* okuması sayesinde ortaya çıktığı söylenebilir.

Bu nedenle, Marksist kuram serüvenini yakından tanımak ve *Kapital*'e ayakları yere basan bir başlangıç yapmak isteyen okura, *Sermayenin Sınırları* eşsiz fırsatlar sunuyor.

Sermayenin Sınırları, David Harvey, Çev.:Utku Balaban, Tan Kitabevi Yay., Haziran 2012, 552 s.

rafından yaratılan "kavramsal aparat"ın, yani toplumsal cinsiyetten sınıfa, iktidardan hegemonya ve direnişe, zihniyetten sözlü tarihe kadar bir dizi kilit kavramın "tarihçilik pratiği"nde alabileceği yeri gösteriyor.

Doğu ile Batının Yaratılışı

Nancy Bisaha, Çev. Melek Dosay Gökdoğan, Dost Kitabevi Yayınları, Mayıs 2012, 330 s.

Eski Yunan ve Latin kaynaklarından beslenen İtalyan hümanistleri 14. yüzyılda Türklerin Batı'ya doğru ilerleyişleri, özellikle de İstanbul'un fethedilişi karşısında Haçlı seferleri konusunda kendilerinden önceki yazarların düşüncelerini ele alırlar. Ancak Haçlı düşüncesine ilişkin yargıları artık daha seküler ve ideolojilerden arınmış olarak çözümlemeye başlarlar. Hıristiyan düşüncesinin oluşturduğu Türk tehdidi algısını benimsemekle birlikte, İslam karşıtı bazı konuları da yeni bakış açılarıyla işlerler. Çok kapsamlı bir kaynakçaya dayanan bu kitapta, aralarında Leonardo Bruni, Marsilio Ficino, Francesco Petrarca gibi iyi bilinen hümanistlerin de bulunduğu çok sayıda yazar ve düşünürün Batı'daki Türk ilerlemesi karşısında Haçlı fikrini ele alış biçimi inceleniyor.

Kurmaca Anlatıda Zamanın Biçimlenişi - Zaman ve Anlatı 3

Paul Ricoeur, Çev. Mehmet Rifat, Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2012, 292 s.

Türkçede dört cilt olarak yayımlanacak Fransız felsefecisi ve yorumbilimcisi Paul Ricœur'ün anlatı yorumbilimi alanındaki başyapıtı *Zaman ve Anlatı*'nın *Kurmaca Anlatıda Zamanın Biçimlenişi* altbaşlığını taşıyan üçüncü cildi yayımlandı. Bu cilt, "Olayörgüsünün Değişimleri", "Anlatısallığın Göstergebilimsel Zorunlulukları", "Zamanla Oynanan Oyunlar" ve "Zamanın Kurmaca Deneyimi" bölümlerinden oluşuyor.

Biyokapital

-Genom-Sonrası Hayatın Kuruluşu, Kaoushik Sunder Rajan, Çev.: Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, Mayıs 2012, 368 s.

Biyoteknolojileri daha çok laboratuvar üzerinden incelemeye kalkmak, onun iktisadi süreçlere entegrasyonunun göz ardı edilmesi anlamına geliyor. Dünyadaki hemen bütün bilimler kapitalist sistemin 'ilerlemesine' paralel olarak hızla ilerliyorlar. Biyo-bilim bunlardan biri. İlaç endüstrisi, genom araştırmaları… Özellikle yaşam bilimlerinin son otuz yılda ticari biçim alması, bu alanda yapılan araştırmaların sistemin siyasal ve iktisadi gereksinimleri üzerinden şekillenmesi *Biyokapital*'in çarpıcı bölümlerinden biri. Yazar bu araştırmaları Hindistan ve ABD'deki genom araştırmaları ve ilaç geliştirme piyasalarına dayanarak gerçekleştirmiş. Kaoushik Sunder Rajan, yaşam bilimleri ile siyasal iktisat rejimlerinin birbirini nasıl da ürettiğine dair yanıtları veriyor kitabında.

Pigme

Chuck Palahniuk, Çev. Gökçe Çiçek Çetin, Ayrıntı Yayınları, Mayıs 2012, 256 s.

Tüm kitaplarında, vahşi kapitalist sistemin ve bu sistemin parçası tüketim toplumunun ona damgasını vuran klişeleriyle birlikte en iyi eleştiren yazarlardan biri olan Chuck Palahniuk, Pigme'de iki farklı sistemin, liberal kapitalizmin ve otoriter devletçiliğin adeta otopsisini yapıyor. Bunu yaparken de yine iğrenç, edepsiz, pervasız bir dil kullanmaktan, tüm putları teker teker kırmaktan, yüz kızartmaktan ve karın ağrıtmaktan çekinmiyor. Pigme'yi okurken her zamanki gibi anarşist ruhunuz harekete geçecek. İçinizden kapitalizme, faşizme bir uçan tekme atmak geçecek, Pigme'nin her fırsatta yaptığı ya da yapmayı hayal ettiği gibi.

Arap Baharı, Libya Kışı

Vijay Prashad, Çev.:Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, Haziran 2012, 256 s.

Son yıllarda Ortadoğu coğrafyasında dünyanın değerlendirmekte zorlandığı isyanlar baş gösterdi. İsyanlar közlendi fakat Arap baharı mı kışı mı tartışmaları güncel gelişmeler ışığında hala sürüyor.

Güney Asya üzerine çalışan Vijay Prashad, Ortadoğu coğrafyasının bütününe hakim olan isyan dalgasını özellikle Tunus, Mısır ve Libya'daki süreçler eşliğinde derinlemesine sorguluyor. Marx'a atıfta bulunarak "Esas olan tünel kazmaktır, salt tarih sahnesine çık-

İllüzyonsavar

Belki bu türden bilgiler hep dolaşımdaydı… Ama postmodernizmin bilimsel, dinsel, metafiziksel, sanatsal her türlü bilginin eşdeğerliğini savlamasından beri, negatif enerji, nazar, geleceği öngörmek, kıyamet alametleri, astroloji vs. gibi "bilgiler", itibar da görmeye başladı… En azından bunlara itibar etmek bir rahatsızlık duygusu yaratmamaya…

Bir bilim meraklısı olan Salih Ergül, "içindeki Descartes'ın da dürtmesiyle" genel kabul gören, ama doğruluğu kendiliğinden menkul toplumsal yanılgıları "savıyor", *İllüzyonsavar* kitabında.

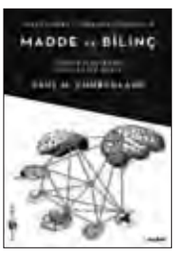
"Erkeklerin ortalama cinsel eş sayısı, kadınlarınkinden daha fazladır", "Kesintisiz ve sonsuza kadar enerji üreten devridaim makineleri vardır ya da yapılabilir", "Kısa sürede kalıcı olarak zayıflatan, zahmetsizce uygulanabilecek diyet yöntemleri vardır", "İnsan beyninin yalnızca yüzde 10'unu kullanır", "2012 yılında Marduk'un gelmesiyle kıyamet kopacak ya da doğal felaketler olacak", "Kâhinler geleceği öngörebilirler" gibi, en azından bazılarının hepimizi ikna edebileceği illüzyonlarla, bilgi ve akılla tartışıyor. Salih Ergül'ün alıntıladığı illüzyonların kaynaklarının popüler medya olması da bir yanıyla düşündürücü.

İllüzyonsavar, Salih Ergül, İkinci Adam Yayınları, Mayıs 2012, 217 s.

mak değil." diyerek başladığı araştırmasında bölgenin tarihini emperyalizmle kurduğu ilişkiler çerçevesinde inceliyor. Bir taraftan şaşkınlıkla izlediğimiz kitlesel ayaklanmaların ve sönüşlerinin dinamiklerini, bir taraftan da Ortadoğu'da "tünel kazma"nın koşullarını açığa çıkarıyor.

Madde ve Bilinç

- Zihin Felsefesine Güncel Bir Bakış, Paul Churchland, Çev.: Berkay Ersöz, Alfa Yayınları Bilim Felsefe dizisi, 2012, 280 s.

Günümüzün en ünlü materyalist felsefecilerinden olan Paul M. Churchland'ın bu kitabı Princeton Üniversitesi'nde verdiği derslerin notlarından derlenmiştir. Zihin felsefesine yeni başlayanlar için yazılan *Madde ve Bilinç*, kapsamlı bir özet ve kaynak kitaptır.

Descartes'ın zihin-beden ayrımına dayalı düalizmi uzun zamandır geçersiz, ancak tartışmalar bitmedi. Henüz bilincin ne olduğuna dair yeterli bir kuramımız yok. Churchland, kitabında tözcü düalizmleri birer birer analiz ettikten sonra, zihin-beden sorununu materyalist açıdan ele alır ve farklı materyalizmlerin konuya yaklaşımını özetler. Mantıksal pozitivistlerden, çağdaş zihin felsefecilerine ulaşan uzun yolda, materyalizmin zihin problemine getirdiği çözümleri analiz eder.

Ontolojik, semantik, epistemolojik ve metodolojik bilinç sorunlarının detaylı bir incelemesinin yapıldığı kitapta, yapay zekâ üzerine kapsamlı bir bölüm bulunmakta.

Dennett, Chalmers, Blackmore gibi zihin felsefecilerinin sıklıkla alıntıladıkları *Madde ve Bilinç*'te, Churchland diğer materyalistlerle girdiği tartışmalarda kendi 'eliminatif (eleyici) materyalist' yaklaşımını "getirir.

Yeşilçamdan Yeni Türk Sinemasına Melodramatik İmgelem

Hasan Akbulut, Hayalperest Yayınları, Mayıs 2012, 176 s.

Bu kitap ister bir tür, ister kip, isterse imgelem denilsin, melodramın Yeşilçam filmlerinden Yeni Türk sinemasına dek olan evrimini, dönüşümünü, yeni tür ve formatlara eklemlenişini, geçmişini anımsayışını konu ediniyor. Televizyon dizilerinde ve reklamlarda da bir anlatım tarzı olarak dolaşıma sokulan melodram, günümüzde yalnızca popüler filmlerde değil, aynı zamanda Zeki Ökten'in romantik ve politik filmlerinde, Nuri Bilge Ceylan ve Zeki Demirkubuz'un sanat filmlerinde de görünür. Melodram nasıl bir tür ve anlatım tarzıdır? Melodramatik kip, diğer türlere nasıl sızar, onları nasıl değiştirir, onlarla birlikte nasıl değişir, dönüşür? 2000'li yıllarda *Gönderilmemiş Mektuplar* filminde olduğu gibi melodram, kendi Yeşilçam geçmişini nasıl anımsar? *İklimler, Üç Maymun, Masumiyet, Üçüncü Sayfa, Kader* gibi filmler örneğinde Yeni Türk sinemasında nasıl görünür, neyi anlatmak için işbaşındadır?

Karnaval ve Yamyam

Jean Baudrillard, Çev. Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2012, 64 s.

"Eğer doğal dünya bize bağışlanmış olan bir şeyse, bu durumda ona bir karşılık verilmesi gerekmektedir. Karşılık verilemiyorsa bu durumda doğal dünyanın yok edilmesi gerekir. İnsanlık da doğal dünyaya karşı bu şekilde davranmakta ve modernleşmenin başlangıcından bu yana onu garip bir şekilde yok etmeye, soyut bir varlığa dönüştürmeye ve kendisinden tamamıyla kurtulmamızı sağlayacak egemen bir yapı oluşturmaya çalışmaktadır. Sanırım doğal dünyanın yerine kendi ellerimizle oluşturduğumuz dünya boyutlarına oluşan bir güç koyarak, aynı boyutlara ulaşan teknolojik bir dolap çevirerek, yani denetim altına alınabilen bir evren oluşturarak başlangıçtan bu yana bize bir karşılık beklenmeden verilen ve kıymetini bilmeyerek yitirdiğimiz her şeyin zihnimizde yol açtığı kaygıdan kurtulmaya çalışıyoruz."

KALKEDON YAYINEVİ'NDEN YENİ BİR DÜNYA İÇİN YENİ METİNLER

MARKSİST PARTİ TEORİSİ ÇİN'DE YENİ TEORİK VE PRATİK ARAYIŞLAR
Wu Meihua

POST-MARKSİZMİN TEMEL ESERLERİNİN ANALİZİ
1. CİLT: ADORNO'NUN NEGATİF DİYALEKTİĞİ VE ZİZEK'İN LACANVARİ İMKANSIZ DEVRİMİ
2. CİLT: DERRİDA'NIN MARX HAYALETLERİ VE BAUDRİLLARD VE DEBORD'UN YENİ TOPLUMU
Zhang Yibing

MARKSİST PRATİK MATERYALİZM POST-ÖZNELCİ FELSEFENİN UFKU
Wang Nanshi, Xie Yongkang

MAO'NUN İDEOLOJİSİ: MAO VE DÜŞÜNCELERİ ÜZERİNE BATILI VE ÇİNLİ DÜŞÜNÜRLERİN ARAŞTIRMALARI 1940-2007
Yang Fengcheng

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE KAPİTALİZM VE SOSYALİZM DÜNYA SOLU VE ÇİN'İN KONUMU
Pu Guoliang, Xiong Guangqing

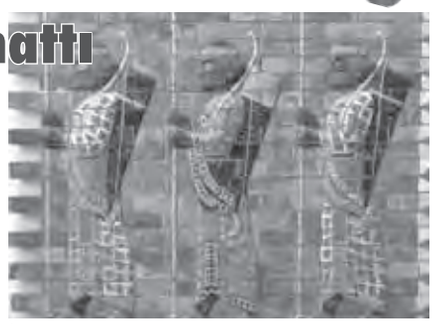
GELECEĞİN SOSYALİZMİ SOSYALİZM VE DEMOKRASİ İÇİN ARAYIŞLAR
Yeni-Emperyalizm · Roemer Sömürü Teorisi · Post-modern Feminizm · Baudrillard'ın Simülark Düzeni
Gelecegin Sosyalizmi · Radikal Demokrasi · Pazar Sosyalizmi · Post-modernizm · Renk Devrimleri
Post-marksizm · Ekolojik Marksizm · 20. Yüzyıl Sosyalizmi Post-modern Marksizm
Zeng Zhisheng

SERMAYENİN TARİHSEL DİYALEKTİĞİ VE MARX'IN TOPLUMSAL SERMAYE TEORİSİ
Zhang Tongyu - Ding Weimin

ÇİN KOMÜNİST PARTİSİ TARİHİ
Hu Sheng

Kalkedon Yayın Evi. Fatih-İstanbul /// Tel: 0 212 / 512 43 56

Antik Babil'den geçen petrol boru hattı

İstar kapısından detay.

Iraklı arkeolog Mariam Ömran Musa'nın bütün çabaları sonuçsuz kaldı. Babil'e başkentlik eden antik kentten geçen petrol boru hattının inşası engellenemedi. Irak'ın turizmin yanı sıra en önemli bir başka gelir kaynağı petrol, arkeolojik ve kültür mirası hiçe sayılarak Babil antik kentini hedef aldı.

Mariam Ömran Musa, Mezopotamya arkeolojisinin en önemli yerleşim birimlerinden biri olan Babil'de 33 yıldır devam eden kazılara başkanlık ediyor, Petrol devlerinin tarihi göz ardı eden sondajlarından haberdar olur olmaz bu seçimde sorumluluğu olan tüm yetkililere başvurdu. Ama hiç kimseye Babil'den petrol hattının geçmesinin mümkün olmadığını anlatamadı.

"Boru hattı, cinayet"

Musa, geçtiğimiz ocak ayında Babil'e döşenecek petrol hattı için ön araştırma yapan mühendisleri gördükten sonra kolları sıvadı. Mühendisler ordusunu Irak Petrol Bakanlığı'nın yetkilileri izledi. En son kazı makineleri ulaştı antik kente. Mezopotamya arkeolojisi açısından yeni bulgular verebilecek katmanlara sahip kente petrol boru hattının döşenmesini bir cinayet diye algılıyor Musa. Tablo ne kadar karanlık olsa da, Babil'i savunmaya devam edeceğini söylüyor.

Iraklı arkeoloğun verdiği teknik bilgilere bakarsak, Irak Petrol Bakanlığı'nın izniyle başlatılan kazı çalışmaları Babil antik kentini kuşatan dış sur duvarları boyunca devam ederek, şehir merkezine dek ulaşıyor, Kuzey-güney ekseninde 1,5 kilometrelik bir alan boru hattı için kazılıyor. Dünyanın yedi harikasından biri olan antik Babil bahçelerinin de bu çılgın uygulamadan zarar göreceğini duyuruyor arkeologlar.

Basra kentinden de geçen petrol hattının her gün başkent Bağdat'a 45 bin varil petrol sağlayacağı vurgulanıyor. Arkeolog Musa'nın vurguladığı gibi arkeolojik sit alanına kazı makinelerinin girebilmesi bile tarihi hedef seçen bir tür şiddet.

Irak'ta arkeologlar ile Petrol Bakanlığı yetkilileri arasında Babil tartışması gitgide büyüyor. Her şeyi ticari bir perspektifle değerlendiren Bakanlık yetkilileri soruyor, "Hangisi öncelikli? Turizme çok uzun vadede katkı verebilecek arkeolojik miras mı, büyük bir petrol pastası sunan ve iştahları kabartan petrol mü?"

Yanıt sırası arkeolog Musa'da, "Arkeolojik miras ve petrol Irak'ın başlıca gelir kaynakları. Ancak petrol tükendiği zaman arkeolojik sit alanları yaşamaya devam edecek!"

Antik Babil kenti M.Ö. 2500 yılında kuruldu. M.Ö 539'da Ciro II. tarafından fethedildi. İki yüzyıl sonra Büyük İskender'e bağlı birliklerce işgal edildi. Saddam'ın Irak'ın başında olduğu dönemde antik kentte birçok restorasyon projesi hayata geçti. Kral Nabukadnezar'ın soyundan geldiğini iddia eden Saddam döneminde şehri kuşatan iç savunma duvarları, Yunan dönemine ait antik tiyatro, Tanrıça İstar'ın adıyla anılan anıtsal kapının en eski dönemine ait kalıntılar (İstar kapısının geç evresine tarihlenen parça Berlin Arkeoloji Müzesi'nde korunuyor) bütünüyle restore edildi.

Tarihe düşman hoyrat mantık

Dünya Anıtları Vakfı'nda görevli İtalyan arkeolog Alessandra Peruzzetto'nun vurguladığı gibi "yaratıcı" nitelikte bir restorasyon gerçekleştirildi antik kentte. Cenova Üniversitesi Arkeoloji ve Tarih bölümü öğreti üyesi arkeolog Paolo Brusasco, Babil'i hedef alan acımasız saldırının boyutlarını *Babilonia all'Origine del Mito* (Mitin Kökeninde Babil) adlı kitabında aktarıyor okura. Brusasco'nun kitabında "Babil, Bir Felaketin Otopsisi" başlıklı ilk bölüm, antik kentin barındırdığı kültürel mirasa saygı duymayan hoyrat mantığı eleştiriyor.

Brusasco'nun okurlarına anımsattığı gibi Irak arkeolojisi Saddam sonrası Petrol Bakanlığı'nın ticari girişimlerinden önceki dönemde de büyük zarar gördü. NATO birliklerinin Bağdat'ı hedef alan bombalı saldırıları sırasındaki yağma girişimleri, ülkede bulunan ABD ve Polonya birliklerinin neden olduğu yıkımlar, 2003 yılında Babil'de kurulan Camp Alpha üssü Mezopotamya arkeolojisinin belleğini büyük ölçüde silen girişimlerdi.

Babil antik kentinde arkeolog olarak görev yapan Brusasco'nun tanıklığı savaş döneminde Irak arkeolojisinin hedef olduğu zararın boyutlarını bir kez daha fısıldıyor. Paolo Brusasco'nun gözlemleriyle noktalayalım:

"Nabukadnezar'ın sarayı, Tanrıça İstar'ın adını taşıyan anıtsal kapı, Babil antik kentinin tarihi merkezinde bulunuyor. Bu iki önemli antik yapının arasındaki bölgede birçok anıtsal arkeolojik eser buldozerlerden zarar gördü, ama yetkililer Irak kültür mirasının bu çarpıcı kalıntılarını kum yığınlarıyla örttüler. Bugün bir başka tehlike ise arkeolojik mirası hiçe sayan, tarihten nasıl kâr ederiz mantığını eksen alan vahşi bir turizm.

"Daha önce sit alanı ilan edilen arkeolojik park alanlarına belediye personeli için lüks siteler ve piknik alanları inşa ediliyor. Turizm bir gelir kaynağı olabilir ama gerekli kurallara uyulduğu sürece!.. Babil çok büyük bir kent ve henüz günışığına bütünüyle çıkarılmayan bir yeraltı zenginliğine sahip. Özellikle de Hammurabi (M.Ö 1792-1750) dönemine ait Babil'in bizlere söyleyeceği çok ayrıntı var. Petrol boru hattı hayata geçtiği zaman Babil'in en eski evresini yansıtan Hammurabi dönemine ait bilgileri silecek. Irak'ta resmi rakamlara göre 12 bin arkeolojik sit alanı mevcut. Ama biz arkeologların tanıklıkları 17 binin üzerinde antik yerleşim olduğunu düşündürüyor. Bölgede kazı yapan yabancı arkeologlar şu aşamada en büyük tehlikenin yağma olduğunu söylüyor. Sit alanları için 17 bin bekçiye, kazı ve araştırmaların yürütülebilmesi için 750 arkeologa gereksinim var."

ARKEO HABER

Antonio ile Kleopatra'nın ikizleri mi?

Kahire Arkeoloji Müzesi'nde bir heykel kabartmasını inceleyen Mısır uzmanı Giuseppina Capriotti, grupta betimlenen figürler içinde belgelediği ikizlerin Marco Antonio ile Kleopatra'nın çocukları olabileceğini söyledi. İki sürüngenin çevrelediği kabartmada birbirine sarılan şekilde betimlenen biri kız, öteki erkek çocuğun Alessandro Helios ile Cleopatra Selene olabileceğine vurgu yapan Mısır uzmanı Capriotti, ikizlerin MÖ 40'da Kleopatra ile Antonio'nun ilişkisinden doğduklarını anımsattı.

Daha önce İmparator Giulio Cesare'yle ilişkisinden Cesarione adlı bir erkek çocuk sahibi olan Kleopatra'nın ilk oğlu M.Ö 30'da Ottaviano'dan Mısır'a geldiğinde bir cinayete kurban gitmişti. Kleopatra'nın Marco Antonio'dan dünyaya gelen ikinci oğlu Alessandro Helios ve en küçüğü Tolomeo Filadelfo ise Roma'ya getirildikten sonra kayıplara karışmıştı. Alessandro Helios'un ikiz kızkardeşi Kleopatra Selene ise, siyasi gerekçelerle Numidya Kralı ile evlendirilmişti.

Kaynak: *Focus Storia*/ Haziran 2012

Stonehenge'lerde konser

İngiliz Salford Üniversitesi'nce yürütülen bir araştırmada ritüel amaçlı bir işlev gördükleri düşünülen megalitik anıtlar stonehenge'lerin mükemmel akustik nitelikleri nedeniyle dini konserlere ev sahipliği yapmış olabileceği iddia edildi. Akustik ve audio konularında uzman İtalyan araştırmacı Bruno Fazenda ve ekibi, MÖ 3100-1600 yılları arasında inşa edildikleri düşünülen megalitik taş anıtların Neolitik dönem insanının yaşamında ritüel bir işlevin yanı sıra müziksel bir görev de görmüş olabileceğini öne sürdü. 5 bin yıl önce bu dev dikme taşların çatısı altında mistik arayışlara yönelen Neolitik çağ insanının ritüel amaçlı müziksel denemelerine tanıklık etmiş olabileceği düşünülüyor.

Fazenda ve ekibi, yaptıkları deneysel uygulamada stonehenge'lerde çalınan müziğin bir galeri içinde yol kat ederek taş anıtın merkez noktasına ulaştığını keşfetti. Unesco'nun Dünya Mirası listesine 1986 yılında seçilen stonehenge'ler güneybatı İngiltere'de Amesbury'de bulunuyor. 5 bin yıl önce bölgede yaşayanların bu anıtları ritüel amaçlı kullandıkları düşünülüyor. Akustik araştırmacısı Fazenda'nın varsayımı, megalitik taş anıtların olası işlevleriyle ilgili yapılan yorumlara eklenen yeni bir halka oldu.

Kaynak: *Archeo*/ Haziran 2012

İmparator Hadrianus'un genç gözdesi, Antinoo

Roma'da Villa Adriana'daki Antikuarıum, İmparator Hadrianus'un genç ve yakışıklı gözdesi Antinoo'nun yaşamına ışık tutan bir sergiye ev sahipliği yapıyor. Antinoo, MÖ 125'de Bithinya'dan İmparator Hadrianus'un yanında geldi Roma'ya. Zekâsı ve yakışıklılığı ile Hadrianus'u etkileyen genç Antinoo'nun 130 yılında askeri bir misyondaki ani ölümü sonrasında Romalı imparatorun üzüntüsünden perişan düştüğü aktarılıyor.

Tivoli'deki Villa Adriana'da düzenlenen sergi dört ana bölümden oluşuyor. İmparator Hadrianus ve genç Antinoo'nun portreleri ve heykellerine yer verilen sergide, Antinoo'nun Napoli Arkeoloji Müzesi'nden getirilen mermer büstü, Hadrianus'u etkileyen genci sonsuz güzelliğin simgelerinden yapan örneklerden biri.

Her gün ziyarete açık olan sergiyle ilgili bilgi için **www.pierreci.it**.

Kaynak; *Cıvıltà*/Haziran 2012

ORTAÇAĞ TARİHİ

Otranto'da Türkler'den kalan...

Aylık yayımlanan *Medioevo* (Ortaçağ) dergisi Haziran 2012 sayısının dosya konusunu Otranto'yu işgal eden Türklere ayırdı. Flavio Russo'nun hazırladığı, "Li Turchi a la Marina" (Türkler Denizde) başlığıyla yayımlanan Otranto dosyası, Türklerin 1480 yazında Osmanlı veziri Gedik Ahmet Paşa komutasında Otranto'ya gelişlerini, 800 dolayında Otrantolu'yu öldürmelerini, güneyde neden oldukları büyük korkuyu dönemin kilise adamları ve diplomatlarının yazışmalarına dayanan belgeler ışığında inceliyor.

Aralarında 400 atlı süvarinin de yer aldığı 15 bin kişiden oluşan bir güçle güneyde Otranto limanına dayanan Türklerden 5 bininin şehre girdiği aktarılıyor. O dönemde bölgede görev yapan bir benedikten rahibi notlarında, "Türkler şehre girdi. Otranto başrahibi kentin işgal edildiğini anladığı an çok ürktü. Otranto'ya giren Türkler, annelerinin göğsünden süt emen bebekleri aldı. Bebek bekleyen genç kadınlar ise düşük yaptı. Türkler neredeyse bütün Otranto halkını öldürdü." diye yazıyor.

Türklerin Otranto'ya girişleri ve yaşanan dramatik olaylar 17 Haziran 1539'da açılan bir davaya konu oldu. Türk işgali ve girişilen kıyımdan kurtulabilenlerin tanıklıklarıyla Otranto'da yaşananların portresi çizildi. Otranto'nun işgalinde öldürülen 800 kişinin kafatasları, bugün şehir merkezindeki katedralde kristalden bir vitrinde 1480 yazında yaşanan dramatik olayın anısına sergileniyor.

Yolu Otranto'dan geçecek olanlar, 15 ve 16. yüzyıllarda güney İtalya sahillerine akın düzenleyen Türkleri kontrol etmek amacıyla İyon denizi boyunca inşa edilen gözetleme kulelerinden biri olan Otranto'daki Sant'Emiliano kulesini de ziyaret edebilir, Türkler tarafından katledilen 800 Otrantolu'nun kafatası ise Santissima Annunziata kilisesindeki şapelde.

Kaynak: *İl Medioevo*/ Haziran 2012

Kuşlar, küçük dinozorlar mı?

Amerikalı paleontolog Jack Horner, *Bir Dinozor Yaratmak* (Pearson Edu.) adlı kitabının tanıtımı ve "bugünkü bilimsel koşullarda dinozor üretmek mümkün mü" sorusuna yanıt arayan bir seminer için Milano'daydı. Milano Doğa Tarihi Müzesi'ndeki konferansını, "Kuşlar, dinozorların türevleri. Gerçekte kuşları, birer dinozor diye düşünebiliriz. Dinozor üretimiyle ilgili geliştirilen genetik program için gerekli başlıca nitelikleri, kuşlar ya da tavukta bulabiliriz." diyen Horner, "Biyolojik evrimin evrim-değişim başlığı altında süregelen yeni bir dalı mevcut. Bu dal çeşitli türlerde gelişim mekanizmalarının evrelerini inceliyor, Omurgalı bütün canlılar, aynı mimarı çatıya sahip. Bu açıdan bakarsak bir tavuk embriyosunun gelişimi insan embriyosunun gelişiminden çok farklı değil. Etçil bir dinozor olan *Tyrannosauros Rex*'in omurgasının, yılanbalığı, somon ve farenin omurgasından farklı olmadığı gibi " diye konuştu.

Peki, paleontolog Jack Horner'ın Milano konferansında vurguladığı gibi kuşlar gerçekten de küçük boyutlu birer dinozor mu? Horner'ın ortaya attığı iddianın doğru olduğu kabul edilirse bir sonraki adım kuş türünden dinozora dönüşümün nasıl gerçekleşebileceğinde odaklanıyor. Dinozorun genetik haritasının bilinmediğini düşünerek, bu geçiş nasıl mümkün olabilir diye sorulabilir?

Horner bu soruyu şöyle yanıtladı, "Bir tavuk embriyosunu alarak biyokimyasal bir katkıda bulunarak küçük boyutlu bir dinozor üretebiliriz. Bu kuyruklu, ön ayaklarında pençeleri olan yaratık artık bir tavuk değil, küçük bir dinozor olacaktır. Elbette şu aşamada dişler, pençeler ve dinozorları tanımlayan bazı başka niteliklerin evrimsel gelişim içinde nasıl doğduklarını bütünüyle bilmesek de, bu detayların bugünkü kuşların genetik haritalarında saklı olduklarını düşünüyoruz. Biz paleontologların görevi, bu özellikleri dürterek uyandırmak olmalı".

Bazı bilim insanları Horner'ın varsayımının uçuk bir iddia olmadığını savunarak, günümüzde atların tek parmaklı olduklarını, ancak çağdaş atların atalarının birden çok parmaklı olduklarını, Atlarda parmakların gelişiminden sorumlu genetik özelliklerin bugünkü atların gen haritalarında saklı olduğunu aktarıyor. Paleontolog Horner da aynı mantıkla bugünkü kuşların gen haritalarında saklı ve halen uyumakta olan bazı niteliklerin dürtülmesiyle milyonlarca yıl önce Dünya'ya hükmeden dinozorların yeniden yaşama döndürebileceğini düşünüyor. Horner'ın teorisi bir anlamda evrim saatini geriye doğru kuruyor. Bu mantıkla insan embriyosu da geriye doğru kurularak *Homo sapiens sapiens* yerine, *Homo australopithecus*'un da dünyaya geri dönmesinin sağlanabileceği öne sürülüyor.

Amerikalı paleontolog Jack Horner

Ancak şu aşamada bilim insanları dinozorların gen haritasına sahip olmadıkları için Horne'un ortaya attığı iddia, *Jurassic Park* filmindeki gibi dinozorların aramıza yeniden dönüşünü kısa vadede sağlamayabilir.

Fil mezarlığı

Avrupa ve İtalya'nın pleistosen döneme ait en önemli yataklarından biri kabul edilen La Polledrara di Cecanıbbio'da (Roma) paleontologlar fillere ait bir mezarlık alanı ortaya çıkardı. Yirmialtı yıldır La Polledrara'daki kazılara başkanlık eden Anna Paola Anzidei, son kazı döneminde mezarlıktaki en önemli bulgunun filin atababalarından 'Elefante antica'ya ait bir tür olduğunu aktardı. 50 dolayında fil kalıntısının günışığına çıkarıldığı mezarlıkta bütüne yakın şekilde bulunan antik döneme ait filin yakınında yedi adet insan kafatası ile öküz, kurt, gergedan, geyik, şu kuşları ile o dönemde güney Avrupa'da belgelenmeyen bufaloya ait iskeletler de bulundu.

Orta pleistosen dönemde, günümüzden 300 bin yıl önce yaşadığı sanılan filin Afrika kıtasındaki fillerle benzer niteliklere sahip olduğu anlaşıldı. Filin yanı başındaki kesici aletler ve kemik artıklarının, prehistorik dönem insanının fille beslendiğini yansıttığı belirtildi. Homo sapiens'in atalarından Homo heidelbergensis'in kullandığı düşünülen aletler ve fil kalıntısı, bir Roma yakınındaki bu yerleşmede adı geçen döneme ait ortaya çıkarılan ilk bulgular.

Paleontolog Maria Rita Palombo'nun aktardığına göre, 800 bin yıl önce yeryüzünde var olan, 37 bin 500 yıl önce ortadan kaybolan antik fil, güney Avrupa'da yaygındı. 4,5 metre uzunluğundaki La Polledrara filinin dişleri 4 metre uzunluğundaydı. Yolu Roma yakınındaki La Polledrara'ya düşecek olanlar 06. 39 96 77 00'dan rezervasyon yaptırarak, Polledrara filini ziyaret edebilir.

Kaynak: La Repubblica Venerdi eki bilim sayfaları/Mayıs 2012

Deniz Şahin

Deri hücrelerinin beyin hücrelerine programlanması gerçekleştirildi

Gladstone Enstitüsü bilim insanlarınca yapılan çalışmalarda deri hücrelerinden, tek bir genetik faktör yardımıyla gelişerek, bağlantılı ve işlevsel beyin hücrelerinden meydana gelen bir ağ oluşturma yeteneğine sahip hücreler elde edildi. Sonucu itibariyle bir ilk olan araştırmanın birçok nörolojik duruma karşı etkili bir çözüm olacağı düşünülmekte. Bilim insanlarına göre bu hücre dönüşümü Alzheimer gibi nörodejeneratif hastalıkların ilaç testlerinde daha iyi modeller olarak kullanılabilecek.

Yalnızca Amerika'da bile şu anda 5,4 milyon Alzheimer hastası bulunuyor. 2050 yılında ise hasta sayısının üç katına yükseleceği tahmin ediliyor. Buna rağmen bu hastalığı engellemek ya da hastalığın ilerleyişini durdurmak için geliştirilmiş onaylı bir ilaç henüz bulunmamakta.

California Üniversitesi, San Francisco (UCSF) nöroloji bölümünde doçent ve aynı zamanda Gladstone Enstitüsü araştımacılarından olan Yadong Huang'ın laboratuvarında gerçekleştirilen çalışmalarda Sox2 geninin fare ve insan deri hücrelerine transferi gerçekleştirildi. Birkaç gün içerisinde ise bu deri hücrelerinin uyarılmış nöral kök hücreleri (iNSCs) denilen erken beyin kök hücrelerine dönüştüğü, ilerleyen zamanlarda ise kendilerini yenileyerek nöronlara olgunlaştığı ve bu nöronların elektriksel sinyalleri iletebildiği görüldü. Yalnız bir ay içerisinde nöronlar nöral ağlara (network) gelişti.

Dr. Huang'ın yaptığı açıklamalara göre özellikle nörodejeneratif hastalıklara karşı geliştirilen birçok ilaç klinik deneme sürecinde başarılı olamıyor; çünkü şu anki modeller ilaçların etkilerini doğru bir şekilde gösteremiyor. Deri hücrelerinden elde edilen nöronlar, bu tür ilaçların etki ve güvenliklerinin test edilmesinde kullanılabilecek ve insanlar üzerinde yapılan denemelerdeki risklerin ve kaynak sorunlarının azalmasına yarayacak.

2007'de Gladstone bünyesindeki diğer araştırmacılar da, araştırmacı Shinya Yamanaka'nın deneylerinde bu araştırma üzerinden ilerledi. Araştırma sonucunda, dört farklı genetik faktör kullanarak deri hücrelerinin, embriyonik kök hücre gibi davranan ve uyarılmış pluripotent kök hücreler (iPS) olarak bilinen hücrelere dönüşümü sağlandı. Bu hücrelerin özelliği ise embriyonik kök hücrelerde olduğu gibi, insan vücudundaki herhangi bir hücreye dönüşebilmeleri.

Son olarak geçtiğimiz yıl bu enstitüde Sheng Ding tarafından yapılan araştırmalar sonucu deri hücrelerinin doğrudan nöral kök hücrelere dönüşümü sağlandı. Bu amaçla araştırmacı küçük moleküllerin ve genetik faktörlerin bir kombinasyonunu geliştirdi.

Bu sıralarda Dr. Huang ise Sox2 genetik faktörünü kullanarak pluripotent duruma geçmeden doğrudan bir tür hücrenin diğer bir türe geçişi üzerine çalışmakta. Bir kısmı kontrolsüz olarak tümör hücrelerine dönüşebilen iPS hücrelerinin yaralı organ ya da dokuların yenilenmesi ve tamir edilmesinde kullanılması potansiyel bir tehlike taşır. Bu nedenle, Dr. Ding ve Dr. Huang araştırmalarında pluripotent durumundan uzak duran hücreler geliştirmeye yönelir.

Makalenin ilk yazarı ve UCSF Biyomedikal Bilimler öğrencilerinden Karen Ring'in açıklamalarına göre, araştırmanın sonunda bu yeni geliştirilen nöronların fare beynine uyum sağladığı ve tümör gelişimi gözlemlenmediği tespit edildi.

Gladstone'da gerçekleştirilen bu araştırma Sox 2'nin işlevine dair tam bir sonuç verdi. Sox2, nöral kök hücrelerin kontrolünde görevli esas regülatör olarak belirtildi. Dr. Huang ve takımı ilerleyen zamanlarda buna benzer belirli bazı nöral ata hücrelerin ve beyindeki bazı nöron alt gruplarının düzenlenmesinden sorumlu benzer regülatörler bulmayı umuyorlar. Huang'a göre her nöron tipinin gelişimini kontrol eden genler tam olarak tespit edilebilirse, bu hücrelerin her biri petri kaplarında yalnızca bir deri hücresi örneği üzerinden geliştirilebilecek. Bu sayede farklı nöron tiplerini etkileyen ilaçlar incelenebilecek ve Parkinson hastalığı gibi diper nörodejeneratif hastalıkların tedavisi yönünde gelişme kaydedilebilecek.

Nöral network'ün gösterimi. *Gladstone Ensititüsü araştırmacıları* deri hücrelerinden, tek bir genetik faktör yardımıyla gelişerek, bağlantılı ve işlevsel beyin hücrelerinden meydana gelen bir network oluşturma yeteneğine sahip hücreler elde etti.

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2012/06/120607122307.htm

Hazırlayan: Naz Kanıt
İstanbul Teknik Üniversitesi

Pestler genetiği değiştirilmiş mısırlara adapte oluyor

Elde edilen son bilgilere göre pestler (böcekler, bitki patojenleri, kuşlar, mikroplar, kurtlar gibi zarar verici her türlü canlı), genetiği değiştirilmiş mısırlara beklenmeyen yollarla adapte oluyor. Bu, biyoteknolojik mısırların yakından izlenmesinin ne derece önemli olduğunu gösteriyor.

Böcek ilaçlarına olan ihtiyacı azaltmak için pamuk ve mısır, Bt diye kısaltılan *Bacillus thuringiensis* bakterisinden elde edilen toksinleri üretecek şekilde genetik olarak düzenlendi. Bu toksin belirli böcekleri öldürürken insanlar da dahil diğer birçok türe karşı zararsız.

Bununla birlikte ortaya şöyle bir sonuç çıkıyor: Böceklerde Bt toksinlerine direnç gösteren ve başlangıçta seyrek rastlanan genetik mutasyonlar arttıkça, Bt mısırlarına adapte olan pestlerin sayısı da artıyor.

Bilim insanlarının *Ulusal Bilimler Akademisi Tutanakları* isimli dergide yazdıklarına göre bu keşif çiftçilere, düzenleyici birimlere ve biyoteknoloji endüstrilerine bir erken uyarı niteliğinde olmalı.

Arizona Üniversitesi'nden entomolojist Bruce Tabashnik "Bilim insanları böceklerin adapte olmasını bekledi ama biz onların bu alanda nasıl dirençli olduğunu daha yeni anladık" dedi.

"Aslında biz oyunun dışında kalmaya çalıştık" diyor ve ekliyor: "Biz hangi genlerin olayda yer aldığını tahmin etmek istiyoruz. Bu yüzden Bt ekinlerinin faydalarını sürdürmeleri için önleyici tedbirler alacak şekilde stratejiler geliştirebilir ve insektisit püskürtücülerine bağımlılığı azaltabiliriz."

"Bazı pestlerin değiştirilmiş ekinlere karşı büyüyen direnci, aslında bir "Uyan!" çağrısı" diyen Tabashnik uyarıyor: "Üretici olarak eğer pestlerin %98'ini Bt pamuğuyla öldürüyorsanız herhangi bir şey farketmezsiniz. Ama bu çalışma bize ufukta bir sorunun olduğunu söylüyor".

Kaynak: http://www.upi.com/Science_News/2012/06/20/Pests-adapting-to-GM-crops/UPI-55721340231856/

Hazırlayan: G. Pınar Gerçek

Sentetik kan pulcukları geliştirildi

Kaliforniya Üniversitesi (UC) Santa Barbara, Scripps Araştırma Enstitüsü ve Sanford-Burnham Enstitüsü araştırmacıları, ortak çalışmalarıyla sentetik kan pulcukları (plateletler) geliştirmeyi başardı.

Kan pulcukları, eşsiz fiziksel ve biyokimyasal özellikleri ile vücudumuzda aşırı kanamayı önleyen ve yaralarımızı onaran kan elemanlarıdır. Alyuvarlardan (eritrositler) daha küçük olan kan pulcukları, 2-4 mikrometre büyüklüğünde, disk şeklinde ve esnek bir yapıya sahip.

Doğal ve sentetik kan pulcuklarının kan damarı içersinde gösterimi (Peter Allen).

Advanced Materials adlı dergide yayınlanan çalışmanın yazarlarından Nishit Doshi ve arkadaşlarının araştırmalarında karşılaştığı zorluk, kan pulcuklarının yapısal özelliklerinde anahtar öneme sahip olan boyutlarına -bir tel saç çapının yaklaşık olarak 1/50'si- yakın büyüklükte tanecik oluşturmaktı. Doshi, doğal kan pulcuklarının boyut, şekil ve yüzey işlevselliğini sentetik olarak taklit edebilmek için polimerik taneciklerin özellikle ilgi çekici olduğunu; ancak bu taneciklerin kan pulcuklarına kıyasla daha katı yapıda olduklarını belirtiyor. Bu esneklik sorununu çözmek ve kararlı yapıda kan pulcuğu şeklinde sentetik bir tanecik oluşturmak için, UC Santa Barbara araştırmacıları, üzerine protein ve polielektrolit tabakalarının toplandığı, tabakalaştığı ve çapraz bağlandığı bir çekirdek -polimerik bir "kalıp"- kullandılar. Taneciğe istenilen esnekliğin verilebilmesi için katı polimerik çekirdek çözüldükten sonra tanecik, Scripps Araştırma Enstitüsü araştırmacıları tarafından, aktif doğal kan pulcuklarının ya da hasar görmüş kan damarlarının yüzeyinde bulunan proteinlerle kaplandı. Bu sentetik kan pulcukları, sadece insan kan pulcuklarının tipik fonksiyonlarını yerine getirmeleri için değil, aynı zamanda hasar görmüş kan damarlarını tespit etmek için ajanların taşınmasında veya kan pıhtılarını çözen ilaçların taşınmasında da kullanılabilirler.

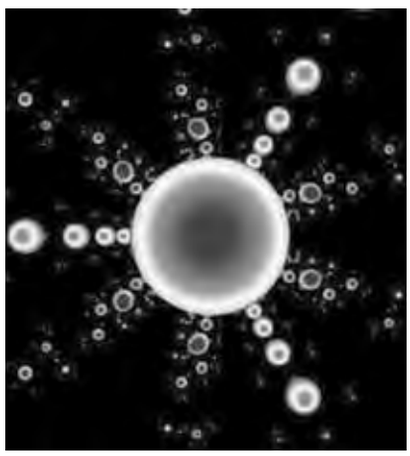
Kaynak: Synthetic blood platelets developed. ScienceDaily. http://www.sciencedaily.com/releases/2012/05/120530133738.htm

Hazırlayan:
Ar. Gör. Anıl Cebec
Haliç Üniversitesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

Nötronlar paralel bir dünyaya mı kaçıyor?

Avrupa Fizik Dergisi'nde yakınlarda yayınlanan bir makaleye göre araştırmacılar, deneysel olarak gözlenen anormal nötron kaybını açıklamak için ayna parçacıklarının varlığı üzerine bir hipotez oluşturdular. Bu şekildeki ayna maddenin varlığı, çeşitli bilimsel içeriklerde bir süre önce önerilmişti.

Fransa'daki Laue- Langevin Enstitüsü'nden Anatoly Serebrov'un araştırma grubunca elde edilen deneysel veriler, İtalya l'Aquila Üniversitesi'nden teorik fizikçiler Zurab Berezhiani ve Fabrizio Nesti tarafından yeniden analiz edildi. Çok yavaş serbest nötronların kaybının oranının, uygulanan manyetik alanın yönüne ve gücüne bağlı olduğu anlaşıldı. Bu anormali bilinen fizik kurallarıyla açıklanamadı. Berezhiani, ayna parçacıklarından oluşan farazi bir paralel dünyanın ışığında bu durumun açıklanabileceğine inanıyor. Her nötron bir dünya ve diğeri arasında salınarak kendi ikizi olan ayna parçacığa dönüşebilme ve kendi haline geri dönme yeteneğine sahip olmak ister. Bu tip bir dönüşümün gerçekleşme olasılığının manyetik alanların varlığında daha hassas olduğuna inanılıyor ve bu sebeple deneysel olarak saptanılıyor. Makaleye göre bu nötron -ayna- salınımı birkaç saniyelik bir süre içinde gerçekleşebilir. Nötronların bu hızlı kayboluşunun olasılığı -on dakikalık uzun nötron ayrışmasından çok daha hızlı- şaşırtıcı olmasına karşın var olan deneysel ve astrofiziksel sınırlar dışında tutulamıyor. Bu yorum yerkürenin yaklaşık 0,1 Gauss'luk bir ayna manyetik alana sahip olması koşuluna bağlı. Böyle bir alan galakside karanlık madde olarak salınan ayna parçacıkları tarafından başlatılmış olabilir. Yerküre ayna maddeyi

sıradan parçacıklar ve paralel dünyadan olanlar arasındaki bazı zayıf etkileşimler yoluyla tutsak etmiş olabilir.

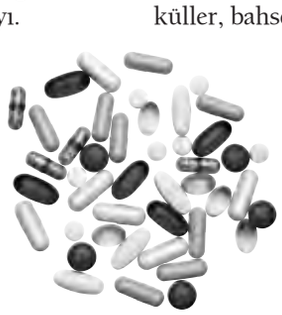
Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2012/06/120615104347.htm

Hazırlayan: G. Pınar Gerçek

1 milyon kere milyar kere milyar kere milyar kere milyar kere milyar: Keşfedilmemiş ilaç sayısı

Yıldızlardan ve gezegenlerden değil, günlük hayatta işe yarayabilecek bileşiklerden oluşan "kimyasal uzay"a yapılan yeni bir yolculuk, bilim adamlarının yapılabilecek ilaç etken maddelerinin henüz sadece binde birlik bir kısmını sentezlediklerini gösterdi. *ACS Chemical Neuroscience* dergisindeki rapora göre "küçük moleküller" denilen bu bileşiklerin gerçek sayısının yaklaşık olarak 1 novemdesilyon (1'in yanında 60 sıfır) olduğu tahmin ediliyor. 1 milyon kere milyar kere milyar kere milyar kere milyar kere milyar kere milyar, tüm evrendeki yıldız sayısına ilişkin yapılan bazı tahminleri bile geride bırakacak büyüklükte bir sayı.

Jean-Louis Reymond ve Mahendra Awale' in açıklamalarına göre, hücre duvarlarını geçip vücuttaki biyolojik moleküllerle etkileşime geçebilecek kadar küçük olan moleküller, ilaç geliştiren bilim insanları için bir numaralı hedef durumunda. Çünkü şimdiye kadar geliştirilmiş olan ilaçların çoğu bu küçük moleküllerden. Bu yüzden araştırmacılar, fizik ve kimya kurallarına göre var olması mümkün olan küçük moleküllerden oluşan "kimyasal uzay"a odaklanarak işe başladı ve bu tür bileşiklerin milyonlarcasını tanımlamayı başardı. ACS' nin (American Chemical Society-Amerikan Kimya Topluluğu) Chemical Abstracts Service isimli veri tabanında neredeyse 67 milyon bileşik bulunuyor. Reymond ve Awale'in tahminlerine göreyse şimdiye kadar potansiyel ilaç olarak görülüp ve sentezlenip test edilmiş moleküller, bahsedilen "kimyasal uzay" ın binde birinden bile daha az bir kısmını oluşturuyor. Reymond ve Awale, hastalıkları önlemek ve tedavi etmek umuduyla yeni yollar arayan araştırmacılara yardım etmek için yeni küçük molekülleri en iyi şekilde seçmede kullanılabilecek yolları bulmak üzere işe koyuldu.

Yazarlar, kimyasal uzayı ele almada kullanılabilecek ve moleküllerin boyut, şekil, karakteristik gibi özelliklerini de içine alan birçok yolu tartıştı. Yeni bir ilaç adayı için yapılan araştırma alanını daraltmada bilgisayarların araştırmacılara nasıl etkin bir biçimde yardımcı olabileceğini gösteren yazarlar, ayrıca kimyasal etkileşimlerin bilgisayar modellemelerinin, araştırmacılara sentezleyip laboratuarda test edebilecekleri, umut vaat edici birçok molekülü bulmada yardımcı olabileceğini belirtti. Yazarın notu: "Küçük moleküllü ilaçlar, modern ilaçların başarısı için olmazsa olmaz." Yazara göre üzerinde uğraştıkları metotlar, özellikle merkezi sinir sistemi ile ilgili ilaçların keşfinde yararlı olabilir.

Kaynak: www.sciencedaily.com/releases/2012/06/120606132316.htm

Hazırlayan: A. Güven Akçay
İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

EL NO:173

♠ A87
♥ K62
♦ 1097
♣ A942

K
B D
G

♠ QJ6
♥ AQJ9
♦ 6
♣ J1086

K	D	G	B
1♣	1♦	1♥	2♦
p	p	Kontr	p
2♥	p	4♥	p

Batı Karo as-Karo oynadı. Nasıl devam etmeliyiz?

Yanıt: İkinci Karo'ya çakarsak koz bir tarafta dörtlü ise problem olur. Elden bir pik atarız, Karo devamına çakıp Trefl empası yaparız. Doğu' nun dönüşünü alıp kozları bitiririz ve Trefl empasını tekrarlarız. Son olarak Pik empası yaparız.

Tüm dağılım

♠ A87
♥ K62
♦ 1097
♣ A942

♠ K94
♥ 8754
♦ A82
♣ Q73

K
B D
G

♠ 10532
♥ 10
♦ KQJ543
♣ K7

♠ QJ6
♥ AQJ9
♦ 6
♣ J1086

EL NO: 174

♠ J65
♥ 65
♦ AK6
♣ Q10976

K
B D
G

♠ KQ10987
♥ AK87
♦ ----
♣ AK8

G	K
2♣	2♦
2♠	3♠
5♦(1)	5♥(2)
6♠	p

1) Karo dışı key-card sorusu
2) 0(Yok).

Batı Trefl 5'li atak etti. Nasıl devam etmeliyiz?

Yanıt: Basit gibi gördüğümüz bazı ellerde dikkat edilmezse sonuç kötü olabilir. Bu elde de Trefl 5'li 54,53,52 gibi iki parça olabilir diye düşünürsek yanılabiliriz. Rakip Pik asla alınca Trefl döner ve oyunu batırırız. O halde ya tekse' diye plan yapmalıyız. Trefl damla yerden alıp As-Rua Karo'ya Trefl As ve ruayı atarız. Kör As-Ruayı çekip çakarız Karo çakasıyla ele gelip bir Kör daha çakarız ve tek Pik asına vererek oyunu yaparız.

Tüm dağılım

♠ J65
♥ 65
♦ AK6
♣ Q10976

♠ 43
♥ Q10943
♦ 98754
♣ 5

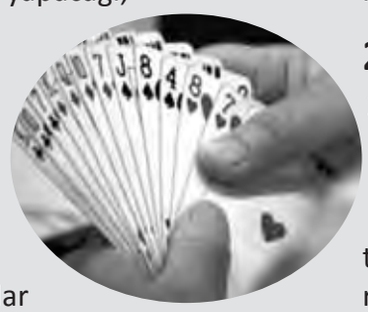
K
B D
G

♠ A2
♥ J2
♦ QJ1032
♣ J432

♠ KQ10987
♥ AK87
♦ ----
♣ AK8

2012 Avrupa Gençler İkili Şampiyonası

2012 Avrupa Gençler İkili Şampiyonası, 1-6 Temmuz 2012 tarihleri arasında Danimarka'nın Vejle kentinde düzenlenecektir. Antrenör ve NPC olarak Erdinç Erbil'in görev yapacağı, turnuvaya: Şehmus Ercan, Uğurcan Süzer, Deniz Kaya, Burcu Üsküp, Erkmen Aydoğdu ve Berkay Kapusuz katılacaktır. Gençlerimize başarılar dileriz. Otel'de yapıldı.

6. Dünya Üniversiteler Briç Şampiyonası

Ülkemizi Ortadoğu Teknik Üniversitesi Briç takımının temsil edeceği 6. Dünya Üniversiteler Briç Şampiyonası 9-15 Temmuz 2012 tarihinde Fransa'nın, Reims kentinde düzenlenecektir. Sporcularımıza başarılar dileriz.

2012 Hakem Semineri

2012 Hakem Semineri, 7-8 Temmuz 2012 tarihleri arasında İzmir'de Ege Bilimsel Briç Kulübü salonlarında yapılacaktır.

Türkiye Briç Federasyonunun düzenlediği turnuvalarda görev almak isteyen, hakemlerimizin katılımının zorunlu olduğu seminerde, eğitimci olarak Uluslararası hakemimiz Rahmi İyilikçi görev yapacaktır.

Banach'ın kibrit kutusu problemi

Ali Törün

a_torun60@hotmail.com

Polonyalı matematikçi Stefan Banach, yirminci yüzyılın en önemli matematikçilerinden biri olarak kabul edilir. Modern fonksiyonel analizin kurucularından olan Banach, matematiğe birçok alanda büyük kuramsal katkılarda bulunmuştur. 1945'te, 53 yaşındayken akciğer kanserine yakalanarak yaşamını yitiren Banach, bir matematikçiyi şöyle tanımlar:

"Teoremler arasındaki analojiyi görebilen kişi matematikçidir. Daha iyi bir matematikçi kanıtlar arasındaki analojiyi görür. En iyi matematikçi ise teoriler arasındaki analojiyi görebilendir. Bu mantığı sürdürürsek, büyük matematikçi ise analojiler arasındaki analojiyi kurabilen kişidir."

Banach'ın da belirttiği gibi kuramlar arasındaki analojik bağın keşfi iyi matematikçilerin işi. Biz, bu yazıda birkaç basit olasılık probleminin çözümleri arasındaki analojiye örnekler vermeye çalışacağız.

Kibrit Kutusu Problemine geçmeden önce kolay iki olasılık problemini ele alalım.

Birinci Problem. Bir madeni parayı 7 kez attığımızda 5 kez yazı, 2 kez tura gelmesi olasılığını hesaplayalım.

Parayı 7 kez attığımızda mümkün haller sayısı, saymanın temel ilkesine göre

$$2.2.2.2.2.2.2 = 2^7 = 128$$

olur. 5 yazı, 2 turaya uyan YYYYYTT, YYTYTYY, YYYTTYY… gibi hallerin sayısını ise tekrarlı permütasyon formülünü kullanarak

$$\frac{7!}{2!5!} = 21$$

buluruz. Hesap etmek istediğimiz olasılık 21/128'dir.

İkinci Problem. İçlerinde 5'er bilye bulunan iki torbadan, torbaları rastgele seçerek birer birer bilye çektiğimizi varsayalım. Torbaların seçimi rastgele yapıldığından herhangi bir torbadan bilye seçme olasılığımızla diğerinden bilye seçme olasılığımızın aynı olduğunu kabul ediyoruz. Torbalardaki bilyeleri (toplam 10 tane) gelişigüzel bir şekilde birer birer çekme işlemine başladıktan bir süre sonra torbalardan birinde hiç bilye kalmadığını fark ediyoruz. İşte tam bu sırada, diğer torbada 3 bilye kalması olasılığını hesaplayabilir misiniz?

Stefan Banach, matematiğe birçok alanda büyük kuramsal katkılarda bulunmuştur.

Bu problem birinci probleme göre daha zor gibi görülebilir. Oysa probleme biraz dikkatli bakarsak, buradaki çözümle birinci problemin çözümü arasındaki analojik bağı kolayca görebiliriz. Çünkü bu problemin, bir madeni paranın 7 kez atılışında, 5 kez yazı, 2 kez tura gelmesi olasılığını hesaplamaktan farkı yoktur. Şöyle ki: Birinci kutudaki bilyeleri "yazı", ikinci kutudakileri de "tura" ile gösterelim. İkinci kutuda 3 bilyenin kalması için, 7 atışta 5 kez yazı, 2 kez de tura gelmesi gerekir. O halde bu sorunun yanıtı da 21/128'dir.

Şimdi, yukarıdaki problemin genelleştirilmiş biçimi olan Kibrit Kutusu Problemini verelim, ama önce küçük bir açıklama: Kibrit Kutusu Problemi, olasılık teorisinin klasik sorularından biridir. Bu problem Banach'a atfedilmiştir, fakat problemi soran ve çözen kişi Banach değildir. Banach'ı keşfeden isim olan Polonyalı matematikçi H. Steinhaus tarafından sorulmuştur. Banach'ın sigara tiryakisi olması yüzünden Steinhaus problemi Banach ile ilişkilendirmiştir.

Kibrit Kutusu Problemi: Dalgın bir matematikçi her birinde n tane kibrit bulunan iki kutu kibrit satın alır. Kutulardan birini sağ cebine diğerini de sol cebine koyar. Kibrite ihtiyacı olduğu zaman bir kutuyu rastgele seçer (eşit olasılıkla) ve içinden bir kibrit kullanır. Bir süre sonra kutulardan birini açtığında kutunun boş olduğunu görür. Bu kutudaki son kibriti kullandıktan sonra boş kutuyu dalgınlıkla cebine koyduğunu fark eder. Diğer kutuda, $k \le n$ koşuluyla k tane kibrit kalmış olması olasılığını hesaplayabilir misiniz?

Bu problemi çözmek için yukarıdaki ikinci problemin çözümünü genelleştirelim: Matematikçinin sol cebindeki kutunun boş kaldığını varsayalım. Sol cepteki kutuda bulunan kibritleri "yazı", sağ cepteki kutuda bulunan kibritleri de "tura" ile gösterelim. Sağ cepteki kutuda k tane kibrit kalmış olması için n tane yazı, $n - k$ tane tura gelmiş olması gerekir. Bu durumda toplam atış sayısı $n + n - k = 2n - k$ olacaktır. O halde $2n - k$ atışta $n - k$ kez tura gelmesi olasılığını hesaplamalıyız.

$2n - k$ atıştaki mümkün hallerin sayısı saymanın temel ilkesine göre 2^{2n-k} olur. $2n - k$ atışta, n tane yazı, $n - k$ tane turanın geldiği hallerin sayısını tekrarlı permütasyon formülüyle

$$\frac{(2n-k)!}{n!(n-k)!}$$

olarak buluruz. Böylece problemin yanıtı, yani diğer kutuda k tane kibrit kalmış olması olasılığı

$$P_k = \frac{(2n-k)!}{2^{2n-k}n!(n-k)!}$$ olur.

Yukarıdaki çözüm, bir paranın m kez atılışında r kez yazı, $m-r$ kez tura gelmesi olasılığının hesabıyla analojik bağ kurularak yapılmıştır. Para atışından bağımsız, daha basit bir çözümü aşağıdaki gibi yapabiliriz.

Şimdi, bu problemi şöyle soralım: Matematikçi sol cebindeki kutudan $(n+1)$'inci kibriti almayı denediğinde B kutusunda tam $n-k$ kibrit kalmış olma olasılığı kaçtır?

Soruyu bu şekilde ele aldığımızda, kutulardaki kibrit sayılarını artırabileceğimizi görürüz. Dahası, iki kutuda da sonsuz sayıda kibrit olduğunu varsayabiliriz.

Matematikçinin kibrit aldığı kutuyu rastgele seçtiğini ve $n+n-k=2n-k$ adet kibrit için $2n-k$ kez deneme yaptığını biliyoruz. Bu denemelerin sol ve sağ cepteki kutular için 2^{2n-k} sonucu vardır. İstediğimiz sonuçlar ise sol cepteki kutudan n, sağ cepteki kutudan $n-k$ adet kibritin seçilmesiyle gerçekleşir. Bu seçimi

$$\binom{2n-k}{n}$$

farklı şekilde yapabiliriz. Böylece hesaplamak istediğimiz olasılık

$$P_k = \frac{1}{2^{2n-k}}\binom{2n-k}{n}$$

olarak bulunur.

Olasılık teorisinin kolay sorularından biri olan Kibrit Kutusu Problemi Binom Dağılımı ve Bernoulli Denemeleri yöntemlerini kullanarak da çözülebilir.

Meraklı okur için bir soru: Yukarıda bulduğumuz P_k olasılığı k'nın hangi değeri için en büyük değerini alır?

Teşekkür: Önceki yazılarımda olduğu gibi bu yazıya da çok emek harcayan Cem Uran'a teşekkür ederim.

Banach'ı keşfeden isim olan Polonyalı matematikçi Hugo Steinhaus

KAYNAKLAR

- Petkovic, M, Famous Puzzles of Great Mathematicians, AMS, 2009.
- Feller, William, An Introduction to Probability Theory And Its Applications, Third Edition, Wiley, 1968.

Ateizmin kısa tarihçesi

Son yıllarda ateizme gösterilen ilgide dikkat çekici bir artış gözleniyor. Fakat kamuoyu yoklamalarında, anketlerde ve sosyolojik analizlerde ısrarla "dünya görüşü" olarak ateizmin azınlığından söz ediliyor.

Ateizme duyulan bu ilgi ciddi bir araştırma ve analizin konusu olabilir. Kimi yorumcular, düşünürler ve yazarlar ise konuyu etki-tepki bağlamında ele almayı tercih ediyorlar. "Kökten dinciliğin" artmasıyla birlikte ateizme ilginin ortaya çıkması tesadüf değildir. Birçok yazara göre, din güdümlü şiddet eylemlerinin sıkça yaşanması, din ve şiddet arasında derin bağ gören tepkisel bir ateizmin savunulmasını doğurabiliyor.

Türkiye'de de geçmişe oranla daha yaygın şekilde ateizmin gündeme gelmesi bu görüşü kısmen doğrulamakta. Özellikle son yıllarda iktidarda "dinci" bir partinin olması bu görüşün doğrulanmasına bir örnek teşkil ediyor.

İktidarın farklılıklara karşı tahammülsüzlüğü, demokrasi insan hakları ve özgürlüklere karşı sınır tanımayan, baskıcı ve inkârcı yaklaşımı iktidarın dinci karakteriyle birleşince, insanların iktidarla özdeşleşmiş dine karşı soğumasına ve dine daha kuşkulu bir şekilde bakmasına neden olmaktadır.

Kuşkusuz ateizm salt din adına yapılanlara karşı bir tepki değil; ateizmin kökeninde, ortaya çıktığı tarihsel koşullar, felsefi-kültürel taban ve daha birçok etkenin olduğu bir gerçektir.

Bazı yorumcular ise ateizmin kökeni, tanımı ve akla yatkınlığı itibariyle bağrından çıktığı modern "dünya görüşü"nden ayrılmaz olduğu düşüncesindedir.

Modernite terimi "hemen şimdi" anlamına gelen, Latince "modo" sözcüğünden türemiştir. Daha belirgin olarak modern kendini "eskiye" antik çağa karşı tanımlamıştır. Modern çağın fikri ya da modernite, Bacon ile Descartes'ın zamanından itibaren Avrupa düşüncesini niteleyen kendini anlamanın bir parçasıydı. Bu fikir devrimci kavramlar olan özgürlük ve ilerlemeye dayanıyordu. Kolomb ile Kopernik'in keşiflerinden bahseden Bacon "modernitenin antikiteden üstün olduğunu ve insanlığı yüksek yerlere taşıyacak dünya bilgisini elde etme metodolojisi olduğunu" iddia etmişti.

Modernite yalnızca antikiteye alternatif değildir; kalkınma hareketini de işaret eder. Gillespie'nin dediği gibi modernitenin antikite karşısında böyle değerlendirilmesinin altında yatan, "yalnızca yeni bilgi kavramı değildir, aynı zamanda döngüsel ve sonlu olmayıp doğrusal ve sonsuz olan yeni zaman kavramı(dır)... Bu yolla doğanın efendileri ve sahipleri haline gelerek kendileri için daha konuksever bir dünya yarattılar."

Başka sözlerle ifade edersek "Dünya tahakküm altına alınıp denetlenmelidir" ki insanların ihtiyaçlarına cevap verebilsin. İnsan öznesi böylece "efendi" haline gelirken dünya da ona "köle" olur. Böylece insan bu efendiliği akıl ve bilim uygulamaları içerisinde yerine getirir. Akıl ve bilim sayesinde dünya denetlenebilir. Anlaşılabilir bir dünyada, tanrının nerede olduğu ve ne yaptığının merak konusu olmasında şaşılacak bir durum değil.

Bu hiç kuşkusuz insan öznesinin rolü ve konumunu anlamada devrim demekti. İnsan akıl veya bilim aracılığıyla gerçekliğe hükmederse benlik kendini özünde yalın hal durumunda görmeye başlar. Bu da Ortaçağ teolojisinde egemen olan epistemolojik modele tezat teşkil eden bir durumdur. Çünkü "gerçeklik tanrı tarafından yaratılmıştı." Dolayısıyla bir anlamda bütün var olanlar tanrının "yaratma" faaliyetinin nesneleri oluyorlardı. Biricik gerçek, "özne bilinen bütün gerçekliğin yaratıcısı ve müsebbibi olan tanrıydı."

Özne-nesne kavramı gerçek manasıyla doğru temellere oturtulmadığı oranda durum değişikliği, yani yer değiştirmelerin dışında bir doğruya ulaşmak da oldukça zorlaşıyor. Tanrı-özne söylemine ya da tarifine karşı insanlık kendini biricik gerçek özne olarak gördüğünden, dışında kalan her şey onunla ilişkili olarak nesne haline gelir. Buna tanrı da dahildir.

Modernitenin sacayaklarından biri dincilik iken, başlangıcını meydana getiren epistemolojik kaymaların kendisi, ateist dünya görüşünü olası kılar. "İnsan benliğini bilen özne olarak yeniden idrak edilince ateizm de önceden olmadığı kadar kavramsal olasılık haline gelir." İnsanlığın üstüne düşen görev rasyonel ve bilimsel araçlarla dünyaya söz geçirmek olarak kavranınca, tanrı prensip olarak varoluşu rasyonel ve bilimsel araştırmalara maruz kalan dünyadaki kavramsal nesneye dönüşür.

Yaygın olarak ateizm "tanrının var olmadığı inanışı" diye tanımlanır. Ateizm tanrının inkârından ibaret olarak anlaşılırsa, ilk sorulması gereken hangi tanrının inkar edildiğidir. Hıristiyan geleneğinde görülen tanrı anlayışının tarih boyunca büyük çeşitlilik gösterdiği göz önüne alındığında bu önemsiz bir soru olarak görülmeyecektir.

Dinler tarihine bakıldığında ağırlıkta her çağın kendine özgü bir din anlayışını görmek mümkündür. Din kendini modern, epistemolojik varsayımlara ve süreçlere uyarladıkça ateist saldırıya daha çok maruz kaldı. Bundan çıkan sonuç ateizmin kaderinin bizzat modernitenin kaderine bağlı göründüğüdür.

Modernitenin güven bunalımı yaşadığı bir dönemde ateizmin bundan etkilenmemesi beklenemez. "Benim vardığım sonuç modernite 'modern teizm' ve 'modern ateizmin karşılıklı olarak birbirlerini destekledikleri ve ayakta tuttukları yönündedir. Birinin ölümünden diğer ikisinin etkilenmemesi imkânsızdır." diyor Gavin Hyman. Ateizm Hıristiyanlığa yönelik "inançsızlığın" görülmesine ilişkin daha geniş kapsamlı bir anlatımının parçasıdır.Çünkü ateizm kuşkuculuk (septisizm) özgür düşünme ve sonradan bilinmezcilik (agnostisizm) gibi başka biçimlerle yan yana ya da onlara karşı gelişen inançsızlığın bir türüdür."

Ateizm teriminin modernitenin doğuşuyla aşağı yukarı yaşıt olduğunu belirtmektedir. Antik dönem uzmanları ateizm olarak anladığımız şeyin klasik çağın zihniyetine yabancı olduğunu sık sık vurgular. Tanrılarla anlaşmazlık zaman zaman görülse de, hâlâ bazı tanrıların varlığının reddedilmesi bile söz konusu olmuştur.

Antik Yunan ve Roma dönemi hakkında Jan N. Bremmer'in şunu belirtir: "Ateizm asal gözle görünür taraftarları olan popüler bir ideolojiye dönüşmemiştir. Antik çağda yalnızca inançsızlığını dile getirmeye cesaret ederler... Çoğu zaman teorilerini pratiğe dökmeden ya da dini pratiği tamamen reddetmeden tanrıların varlığı hakkında entelektüel teoriler ortaya atan cüretkar filozoflardı." Bremmer böyle "yumuşak" bir varlık göstermiş ateizmin yalnızca deney üstü âlemin kararlılıkla inkârı sonucunda de-

ğil, nihayetinde tanrıların varlığını korumaya çalışan özgür düşünce biçimiyle meydana geldiğini söyler.

Fakat 1630'lara gelindiğinde tanrıcı sistemin tamamen dışında bir dünya görüşü kavramı giderek akla yatkın görülmeye başlanmıştır. Çeşitli grupların peydahladığı "Sefihler"in (âlimler ve şüphecilerden meydana gelen gruplar) ortaya çıktıkları ve sonradan pek varlık gösteremeden kaybolduklarından söz edilmektedir. Çünkü; ateizm adeta 17.yüzyılın başlarında Avrupa genelinde sıkça rastlanan büyücülükle aynı kefeye konarak, istikrara tehdit olarak, algılanıyordu ve kanunlarla bastırılıyordu.

Ateist olduğunu açıkça dile getiren ilk filozofun Deniz Diderot (1713-84) olduğu yaygın kabul görmektedir.

Özellikle Marx'ın düşüncesinde çok daha derli toplu bir felsefenin oluşmasının ateizmin bilinçli gelişmesine yol açtığını belirtmek yerinde olur. Marx'ın düşüncesiyle "devrim ile ateizm el ele gidiyordu". Marx'a göre Hıristiyanlık toplumun ekonomik temelinde ortaya çıkmış bir "ideoloji" idi. Kapitalizmi yansıtmakla kalmıyor, ona güç veriyordu. "Kapitalizmin ekonomik temeli dağılınca (ki Marx'a göre bu kaçınılmazdı.) Hıristiyanlık sessiz sedasız gözden kaybolacaktı". Çünkü tamamen o temelin yansımasıydı. Marx temeli iyice sağlamlaştırdı.

"Ateizm terimi tam da modernitenin doğum sancıları hissedilmeye başlandığında icat edilmiştir." Teizmin hakikatine doğrudan ve dışarıdan meydan okuma olarak ateizm, modern bilgi kuramı ile hassasiyetlerin gün yüzüne çıktığı bir zamanda ortaya çıktı. Özel olarak modern düşüncenin, daha çok modern felsefenin gelişimine baktığımızda felsefi ve teolojik modernitenin kökenlerini Rene Descartes'a atfetmenin yaygın olduğunu görürüz.

Descartes şöyle anlatır: "Benim, varım." önermesi ve "Düşünüyorum, öyleyse varım." demesi açıkça "özne çağı" diye bilinen dönemi başlatmıştı. Descartes'in "özne çağı" ile açtığı çığırın daha uzun ömürlü olduğu bir gerçektir. Descartes'in düşünen özneyi bütün bilgilerin kaynağı yapmakla ateistlerden yana tavır aldığı anlaşılırdır. Fakat Descartes ateist olsaydı, düşünen özne olarak kendi varlığı dışında hiçbir şeyin kesin olmadığını tespit ederdi. Şu sözü onun netliğine gölge düşürmektedir: "Kuşkulandığıma emin olmakla birlikte harici dünyanın gerçekten var olduğundan kesinlikle emin değilim."Ama Descartes'in ateist kurama kapı araladığı bir gerçektir.

Feuerbach ise "ilahi varlık anlayışında olumlu olan ne varsa ancak insani olabilir. Kul anlayışı bilincin nesnesi olarak sadece olumsuz olabilir. Tanrıyı zengin kılmak için kulun fakirleşmesi gerekir. Tanrı her şey olabilir ama kul hiçbir şey olmalıdır." diye belirtmektedir. Fakat Marx'ın din çözümlemesinin diğer önemli bir yönü de ilkiyle bağlantılı olarak, "dinin ritüelleri ve tesellileri dünyevi acıların dinmesini sağladığı gibi ebedi saadeti getiren telafi aracıydı." vurgusuydu. Kuşkusuz Marx'ın dinin "kitlelerin afyonu" olduğuna dair ünlü nitelemesine olanak tanıyan da analizinin bu yönüydü. Marx'a göre dinin bu yönü çift taraflıydı. Bir yanıyla ezilen sınıfların içinde bulundukları koşullara razı gelmelerini sağlamak gibi ideolojik bir amaca hizmet ederek ekonomik düzenin ayakta kalmasını sağlıyordu; ama diğer yanda "ümitsiz yaşamak zorunda kalacak kimseler için hayatı katlanılabilir "ve yaşanılabilir kılmak gibi bir işlevi daha olduğunu da kabul ediyordu.

Ateizmin kavramsal temelleri her ne kadar Ortaçağ'da atılmış ve ateist bilgi kavramı büyük oranda modern dönemde yürürlüğe konmuş olsa da, ateizmin gün ışığına çıkması özellikle 19.yüzyılın entelektüel ve kültürel gelişmeleriyle gerçekleşir. O dönemden önce de Septikler, serbest düşünceliler ve ateistleri elbette görmek mümkün ama ateizmin daha genel anlamda dinsel kuşkuların önemli ve önlenemez niteliği olması 19. yüzyıla kadar söz konusu değildi. Bu öyle bir yüzyıldı ki, Feuerbach ve Marx dinin atesit açıklamalarını geliştirmiş, Nietzsche tanrının ölümünü ilan etmiş, dinsel kuşku şiirde ve edebiyatta sık sık işlenen bir tema haline gelmiş ve pek çok Avrupa ülkesinde ateistler resmen tanınmıştır.

19.yüzyılın tarihçileri dinsel inanışın gerilemesine ve ateizm ile agnostisizmin büyümesine katkısı olan üç gelişme üzerinde genel bir fikir birliğine varmışlardır.

Birincisi, ahlaki kaygılar (örneğin bitmez tükenmez ceza gibi teolojik öğretilerin gayrı ahlaki olarak algılanması); ikincisi, bilimin yükselişiyle bilimsel ve teolojik hakikatler arasında en önemlisi yaratılış anlatılarına ilişkin çelişkilerin hissedilmesi; ve üçüncüsü, kutsal kitap yorumlarına tarihsel ve eleştirel yaklaşımların artışı.

Tarihin bir noktasında ekilen bir tohum "ateizm" ile "bilim" arasında silinmeyecek bir zihinsel bağlantı olarak filizlendi. Owen Chadwich der ki: "1885'te pek çok kimse ister şüphe etsin, ister tasdik etsin, bu kanaat değişikliği için 'bilimi' suçluyorlardı... Kimileri Darwin adını, din hakikatiyle karşı karşıya kalınca bilimlerin bütün gelişiminin sembolü ya da merkezi veya entelektüel gücü olarak kafaya takmışlardı."

Teoloji ile bilim arasındaki ilişki uzun zaman uyumlu bir dostluk içerisinde gidiyordu. Bu dostluğun en sembolik ifadesini veren 18.yüzyılın büyük bilgini Newton olmuştur. Kimse bilim insanı olarak Newton'un konumundan kuşku duymuyordu, fakat eserlerinin teolojinin altını oymaya hizmet ettiğini düşünenler de vardır. Kuşkusuz bilimin sürekli ilerleme kaydettiği düşünüldüğünde "teolojinin" prensip olarak halihazırda bilime teslim ettiği metodolojik zafer göz önüne alınınca teolojinin boyun eğmesi kaçınılmazdı.

Bilim özellikle teoloji, bilginin hudutlarını ilerlettikçe ve evrim hipotezi giderek şekillendikçe din açısından ortada kutsal metinlerin tarihsel ve yazınsal hakikatin temsilcisi olarak okunmaya devam edilip edilmeyeceği meselesinden çok daha fazla tehlike vardı.

Kısacası, en önemli hususlardan biri kutsal kitap eleştirisinin gelişmesiyle tanrıya dair modern anlayış ile kutsal metinleri yorum biliminde ateist bir tepkinin doğduğudur. Benzer bir şekilde doğa bilimlerindeki keşiflerin, başta Darwin'in evrim hipotezinin pek çoklarını ateizme ittiğidir.

Özetlersek G. Hyman üç kavramın birbirlerine bağlantısını kurmaktadır. "Ateizmin tepki gösterdiği teizmin bilhassa modern türü olduğunu böylece üç kavram arasında yakın bir bağlantı bulunduğunu, modernitenin bütün felsefi ve kültürel çatısı, teizmin buna yol açtığı modern formu, aynı anda hem modernitenin ürünü hem de modern teizme yönelik tepkili olan ateizm" ona yine bu üç kavramdan birinin elenmesi mümkün değildir.

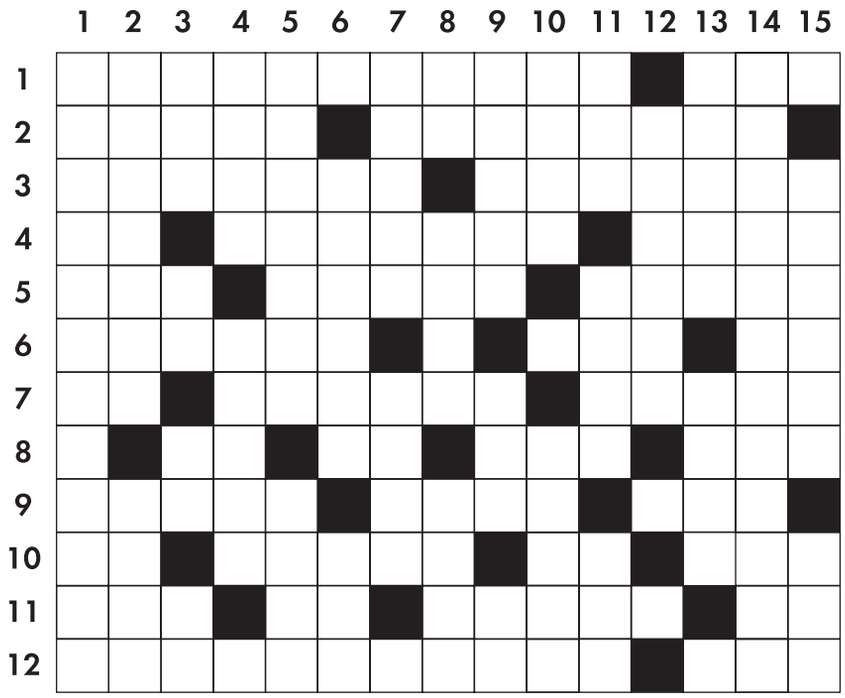
Nevzat Çapkın

Bulmaca

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1) "Kara Tavuk", "Anna Karenina", "Nereye Kadar", "Tartuffe" gibi oyunlarda rol almış, oyunlar yönetmiş, seslendirmeler yapmış, 1942 doğumlu, yakınlarda yitirdiğimiz değerli sanatçımız. - Jeolojide "kırık, esik".
2) "Çocuk gönlüm kaygılardan,,,/ yüzlerde nur, ekinlerde bereket/ At üstünde mor kaküllü şehzade." (O.V Kanık). - Çözümlemeli.
3) Klasik Türk müziğinde birleşik bir makam. - Bakışım.
4) Lavrensiyum'un simgesi. - Kapı mandalı. - Yunan söylencebiliminde savaş tanrısı.
5) Karışık renkli. - MÖ 1600-1200 yılları arasında, kıta Yunanistan ile çevresinde yaşam bulmuş uygarlığa verilen ad. - Yeniçeri ocağında ve sonraları askerlik dairelerinde erler için tutulan defter.
6) Oran. - Binek arabalarında elektrik üreten araç. - Vilayet.
7) Danimarka'nın plaka imi. - " ...ile ye, iç, alışveriş etme" (deyim). - Mesaj.
8) Isparta yöresinde "fayda". - ".... açmak" (dilenmek). - "Kendi bahçesinde ... olamayan biri/ girmiş bahçeme ağaçlık taslıyor" (Özdemir Asaf).- Özel günlerde belirli caddelere konan süslü kemer.
9) Rüşvet alanla veren arasındaki aracı. - Gelir. - Dingil.
10) Bir röntgen tekniği. - Mavi renkli küçük bir kuş. - Meslek. - " ... Aile Çocuğu" (bir Osman F. Seden filmi).
11) Halk dilinde "gömleklik beyaz bez". - Bir cetvel. - Kimi hayvan ve bitki gözelerinde bulunan, ince iğnecikler biçiminde billur madde. - Bir sayı.

12) Yapıları kabartmalarla süslemek için, çoğunlukla duvarlarda ve tavan göbeklerinde kullanılan, sertleştirilmiş mukavva ya da kıtıklı alçı. - Kars ilindeki ünlü harabe.

Yukarıdan aşağıya

1) Güçlendirmek, diriltmek.
2) Tütsüsü nazara iyi geldiğine inanılan kokulu bir ot. - Üzerine yapı kurmak için ayrılmış toprak parçası.
3) Küçük gemi, kayık. - İskambilde "birli". - Seslenme sözü. - Utanç.
4) Toplumda oluşan töreye uygun davranış. - Edilgin.
5) İslâhiye yakınlarında Etiler'den kalma açık hava heykel atölyesi. - Franz Kafka'nın bir romanı.
6) Doğu Afrika'da bir ülke. - Nesne şey.
7) Yol. - Bez dokuma tezgâhına halk arasında verilen ad.
8) Ses. - Yazı ile çağırma. - Okuyucu.
9) "... Arsebük" (ülkemizin sayılı portre ressamlarından). - "Yine bu yıl... sensiz içime hiç sinmedi." (O. Nihat Akın- Nihavent). - Kamer, mah.
10) Dağ keçisi. - Armağan, bağış.
11) Küçük bir limon cinsi. - Yiyen. - Eski dilde "arslan".
12) İş, davranış.
13) İslam'da, varlıklı olanların ramazan ayı içinde yoksullara vermesi dince buyrulan, miktarı belirli sadaka. - Tesir.
14) Gazetecilerin bir toplantı, kongre, konser, vb. izleyebilmeleri için yaptırdıkları kayıt işlemi.
15) Sıcak ya da ter yüzünden vücutta oluşan küçük pembe kabarcıklar. - Küçük erkek kardeş.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	M	E	R	A	L	O	K	A	Y	■	M	E	R	A	K
2	A	K	İ	L	■	Y	A	R	A	L	I	S	I	N	■
3	T	R	E	B	E	N	Y	A	■	A	C	E	■	K	İ
4	R	E	■	E	R	A	N	K	A	R	I	N	C	A	■
5	İ	M	A	N	■	Ş	A	L	T	E	R	■	İ	R	İ
6	S	B	■	İ	F	■	K	A	A	N	■	E	L	A	N
7	■	O	K	■	A	I	■	M	■	D	İ	V	A	■	E
8	A	R	A	P	■	M	U	A	Y	E	N	E	■	A	B
9	R	A	M	A	Z	A	N	■	O	■	E	■	İ	D	A
10	A	■	A	T	■	R	U	A	■	A	K	I	N	■	H
11	D	İ	R	A	Y	E	T	S	İ	Z	■	S	A	A	T
12	A	M	A	K	A	T	■	A	T	I	L	I	M	C	I

Haziran sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **İnan Şencan (İstanbul), Adnan Parlak (Mardin)** ve **Yusuf Moralı (Muğla)** Alâeddin Şenel'in editörlüğünde hazırlanan, Bilim ve Gelecek Kitaplığı'ndan çıkan *50 Soruda Bilim ve Bilimsel Yöntem* adlı kitabı kazandı. Temmuz bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz 3 kişi, Sibel Özbudun ve Gülfem Uysal'ın yazdıkları Bilim ve Gelecek Kitaplığı'ndan çıkan *50 Soruda Antropoloji* adlı kitabı kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Temmuz tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin…

